

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ  
ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ  
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ : ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ  
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

## ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

*ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ*

*Χρήστου Γ. Μουζάκη*

Δικηγόρου

*Επιβλέπων : Καθηγητής Β. Δούβλης*

**ΑΘΗΝΑ, Ιανουάριος 2007**

## **ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ**

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

|                                                                                        | Σελίδες          |
|----------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| <b>ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ .....</b>                                                               | <b>3 επ</b>      |
| <b>ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ .....</b>                                                            | <b>6 επ</b>      |
| <b>ΠΡΟΛΟΓΟΣ .....</b>                                                                  | <b>8</b>         |
| <b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....</b>                                                                  | <b>9 επ</b>      |
| <b>1. ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ .....</b>                                            | <b>12 επ</b>     |
| 1.1. Διαδίκτυο – εφαρμογές .....                                                       | 12 επ            |
| 1.2. Διαδίκτυο και σύγχρονες συναλλαγές .....                                          | 13 επ            |
| 1.3. Η νέα οικονομική διάσταση .....                                                   | 14 επ            |
| 1.4. Δίκαιο και διαδίκτυο .....                                                        | 15 επ            |
| 1.5. Διαδίκτυο και εμπορικό δίκαιο .....                                               | 16 επ            |
| 1.6. Τεχνολογικές εξελίξεις και προοπτικές .....                                       | 17               |
| <br><b>2. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΙ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ, ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ<br/>ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ .....</b> | <br><b>18 επ</b> |
| 2.1. Ηλεκτρονικά μέσα .....                                                            | 18               |
| 2.2. Δικαιοπραξίες και ηλεκτρονικά μέσα .....                                          | 19               |
| 2.3. Οι συμβάσεις EDI .....                                                            | 20 επ            |
| 2.4. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των<br>ηλεκτρονικών συμβάσεων .....                   | 21               |
| 2.4.1. Ηλεκτρονική δήλωση βουλήσεως .....                                              | 21 επ            |
| 2.4.2. Το έγγραφο της ηλεκτρονικής σύμβασης .....                                      | 25 επ            |
| <br><b>3. ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ: ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ .....</b>                                       | <br><b>28 επ</b> |
| 3.1. Το χάρτινο – παραδοσιακό έγγραφο .....                                            | 28               |
| 3.2. Το ηλεκτρονικό έγγραφο .....                                                      | 28 επ            |
| 3.2.1. Είδη .....                                                                      | 29 επ            |
| 3.2.2. Μορφή .....                                                                     | 31 επ            |
| 3.2.3. Νομική φύση .....                                                               | 32 επ            |

|                                                                                |              |
|--------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| <b>4. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΥΠΟΓΡΑΦΗΣ ..</b>                               | <b>33 επ</b> |
| 4.1. Η ηλεκτρονική υπογραφή .....                                              | 33 επ        |
| 4.2. Τα είδη της ηλεκτρονικής υπογραφής .....                                  | 34 επ        |
| 4.3. Τεχνική προσέγγιση της ηλεκτρονικής υπογραφής .....                       | 35 επ        |
| 4.4. Ουσιαστική και δικονομική αξία της<br>ηλεκτρονικής υπογραφής .....        | 37           |
| <b>5. Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ .....</b>                                      | <b>37 επ</b> |
| 5.1. Πάροχοι υπηρεσιών πιστοποίησης .....                                      | 37 επ        |
| 5.2. Οι λειτουργίες των παρόχων υπηρεσιών<br>πιστοποίησης .....                | 39           |
| 5.3. Το πρόβλημα της πιστοποίησης .....                                        | 39 επ        |
| <b>6. ΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ .....</b>                                         | <b>41 επ</b> |
| 6.1. Προβληματισμοί περί το ηλεκτρονικό εμπόριο .....                          | 41 επ        |
| 6.2. Η φορολογία στο ηλεκτρονικό εμπόριο .....                                 | 43 επ        |
| <b>7. ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ .....</b>                                             | <b>44 επ</b> |
| 7.1. Διεθνείς πρωτοβουλίες<br>(Ο.Η.Ε., Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου) .....   | 44 επ        |
| 7.2. Ιδίως το παράδειγμα των Η.Π.Α. ....                                       | 46 επ        |
| 7.2.1. Electronic Signatures In Global and National<br>Commerce Act 2000 ..... | 46 επ        |
| 7.2.2. Uniform Electronic Transactions Act 1999 .....                          | 47 επ        |
| <b>8. ΕΙΔΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ .....</b>                                               | <b>48 επ</b> |
| 8.1. Οδηγία 1999/93/ΕΚ .....                                                   | 48 επ        |
| 8.2. Π.Δ. 150/2001 .....                                                       | 52 επ        |
| 8.3. Οδηγία 2000/31/ΕΚ .....                                                   | 54 επ        |
| 8.4. Π.Δ. 131/2003 .....                                                       | 57 επ        |
| <b>9. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ .....</b>                                                      | <b>60 επ</b> |
| 9.1. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ .....                                               | 60 επ        |

**9.2. ΣΥΝΟΨΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ**

|                                 |              |
|---------------------------------|--------------|
| <b>ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ .....</b>          | <b>70 επ</b> |
| <b>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ .....</b>       | <b>72</b>    |
| <b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....</b>       | <b>73 επ</b> |
| <b>ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ .....</b>          | <b>78</b>    |
| <b>ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ .....</b> | <b>79</b>    |

## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

|                            |                                                  |
|----------------------------|--------------------------------------------------|
| αιτ. σκ.                   | αιτιολογημένη σκέψη                              |
| ΑΚ                         | Αστικός Κώδικας                                  |
| Α.Π.                       | Άρειος Πάγος                                     |
| Αρμ.                       | Αρμενόπουλος                                     |
| άρ.                        | άρθρο                                            |
| αρ.                        | αριθμός                                          |
| βλ.                        | βλέπε                                            |
| Δ                          | Δίκη                                             |
| ΔΕΕ                        | Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιρειών                |
| εδ.                        | εδάφιο                                           |
| Ε.Ε.                       | Ευρωπαϊκή Ένωση                                  |
| ΕΕΤΤ                       | Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων |
| ΕλλΔνη                     | Ελληνική Δικαιοσύνη                              |
| ΕπισκΕμπΔ                  | Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου                     |
| επ.                        | επόμενα                                          |
| η/υ                        | ηλεκτρονικός υπολογιστής                         |
| ιταλΑΚ                     | Ιταλικός Αστικός Κώδικας                         |
| ΚΠολΔ                      | Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας                     |
| ΜΠρΑθ                      | Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών                     |
| ΝοΒ                        | Νομικό Βήμα                                      |
| ό.π.                       | όπως παραπάνω                                    |
| παρ.                       | παράγραφος                                       |
| Π.Δ.                       | Προεδρικό Διάταγμα                               |
| ΠΚ                         | Ποινικός Κώδικας                                 |
| σελ.                       | σελίδα                                           |
| ΧρΙΔ                       | Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου                        |
| Berk.Tech.L.J.             | Berkeley Technology Law Journal                  |
| Comp. L. Rev. & Tech. J.   | Computer Law Review & Technology Journal         |
| Denv. J. Int'l. L. & Pol'y | Denver Journal of International Law and Policy   |
| EDI                        | Electronic Data Interchange                      |
| EJCL                       | European Journal of Comparative Law              |

|                                    |                                                              |
|------------------------------------|--------------------------------------------------------------|
| JILT                               | The Journal of Information Law and Technology                |
| J. Marshall J. of Comp. & Info. L. | The John Marshall Journal of Computer & Information Law      |
| Minn. Int. Prop. Rev.              | Minnesota Intellectual Property Review                       |
| New Eng. J. Int'l & Comp. L.       | New England Journal of International and Comparative Law     |
| N. Y. U. J. Legis & Pub. Pol'cy    | New York University Journal of Legislation and Public Policy |
| Rich. J. L. & Tech.                | Richmond Journal of Law and Technology                       |
| UCLA J. L. & Tech.                 | UCLA Journal of Law and Technology                           |

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη αποτέλεσε προϊόν ενός προβληματισμού, ο οποίος αναδείχθηκε μέσω σειράς μαθημάτων στα πλαίσια των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση» του Γ.Τ.Δ. Παντείου Πανεπιστημίου. Από τον τίτλο της διαφαίνεται η ειδικότερη ενασχόληση με τα ψηφιακά έγγραφα και το ηλεκτρονικό εμπόριο. Δύο θεματικές άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους.

Οι κεντρικές πτυχές της διπλωματικής αυτής εργασίας συνιστούν μέρος της σύγχρονης πρακτικής, όπως αυτή διαμορφώνεται από την ένταξη των διαδικτυακών εφαρμογών στην καθημερινή μας ζωή. Η συστηματική χρήση του Internet στις συναλλαγές έχει δημιουργήσει σειρά προβλημάτων, τα οποία χρήζουν και νομικής αντιμετώπισης. Στο μεταξύ, καινοτόμες τεχνολογίες αναμένεται να προσδώσουν νέες λειτουργίες, με νέους νομικούς προβληματισμούς για τον χρήστη τους.

Η ιδιαιτερότητα του φαινομένου επιβάλλει προσήλωση στην εξεύρεση ολοκληρωμένων λύσεων, ώστε να επιτευχθεί η εξασφάλιση των δικαιωμάτων των ηλεκτρονικά συναλλασσομένων, να εδραιωθεί το απαιτούμενο αίσθημα ασφάλειας, αλλά και από την άλλη πλευρά να αξιοποιηθούν οι προσφερόμενες τεχνολογικές υπηρεσίες στον μέγιστο βαθμό. Οι πολυεπίπεδες δυσκολίες μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά, ιδίως μέσα από διεθνείς συνεργασίες για μια ομοιογενή επίλυση των προβλημάτων που προκαλεί η ραγδαία εξάπλωση των ηλεκτρονικών συναλλαγών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η υπόψη διπλωματική εργασία σκοπό έχει την ανάδειξη συγκεκριμένων προβληματισμών που σχετίζονται με τη νέα μορφή εγγράφου, το ψηφιακό έγγραφο. Επίσης, την παρουσίαση ζητημάτων που άπτονται του ηλεκτρονικού εμπορίου. Οι θέσεις που διατυπώνονται είναι καθαρά προσωπικές, με τη δέουσα αμφισβήτηση που διακατέχει ολόκληρη τη νομική επιστήμη, ιδιαίτερα δε νεότερους κλάδους, όπως αυτός του πρόσφατα αναδυόμενου «ηλεκτρονικού δικαίου».

Αθήνα, Ιανουάριος 2007



## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διεισδυτικότητα του διαδικτύου και ευρύτερα των νέων τεχνολογιών προκαλούν έντονη συζήτηση στους νομικούς κύκλους για τις έννομες συνέπειες που αυτές επιφέρουν στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και κυρίως στις ηλεκτρονικές συναλλαγές. Ειδικότερα, η χρήση των ηλεκτρονικών εγγράφων έχει αναδείξει μια σειρά προβλημάτων, τα οποία επηρεάζουν το κλασικό δίκαιο στη βάση του. Ευρύτερα εξάλλου, με την εμφάνιση του ηλεκτρονικού εμπορίου και έως την καθιέρωσή του επιζητούνται νέες αρχές διασφάλισής του, ώστε να κατοχυρωθούν οι κοινωνοί του.

Οι έννοιες αυτές παρουσιάζουν πολλές ιδιαιτερότητες εξαιτίας των χαρακτηριστικών τους. Ταχύτητα, ασφάλεια, διατοπικότητα, προστασία προσωπικών δεδομένων, προστασία καταναλωτών, αποτελούν μέρος των ιδιαιτεροτήτων της χρήσης των ηλεκτρονικών εγγράφων στα πλαίσια του ηλεκτρονικού εμπορίου. Ταυτόχρονα, η διαφορετική αντιμετώπισή τους σε παγκόσμιο επίπεδο επιτείνει περισσότερο το όλο πρόβλημα.

Στην παρούσα μελέτη γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης των ζητημάτων σχετικά με τα ψηφιακά έγγραφα και το ηλεκτρονικό εμπόριο, αλλά και αντιμετώπισής τους. Η έντονη σε συχνότητα και βάθος κρίση που διέρχεται το νεοεμφανιζόμενο διαδικτυακό ιδιωτικό δίκαιο, οφείλει να μελετηθεί και να προκριθούν λύσεις σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Στην περίπτωση των ψηφιακών εγγράφων θα πρέπει να καταδειχθεί η διαφορετικότητά τους σε σύγκριση με το χάρτινο και ο τελικός βαθμός της μεταξύ τους εξομοίωσης.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στην εξέταση του θέματος είναι απλή, ώστε να είναι ευσύνοπτες οι επιμέρους αναλύσεις. Έτσι, στην παράθεση των θεσμών του ψηφιακού εγγράφου και του ηλεκτρονικού εμπορίου, όπως ισχύουν σήμερα, γίνεται ταυτόχρονη αναφορά σε κλασικές αρχές δικαίου και παράλληλη προβολή σε μελλοντικές εξελίξεις. Η συστηματική επεξεργασία επικεντρώνεται ειδικότερα στο ψηφιακό έγγραφο και το ηλεκτρονικό εμπόριο, όπου εξαντλούνται με περιεκτικό τρόπο οι αναδυόμενοι προβληματισμοί.

Επίσης, επιχειρείται μια ενδεικτική – συγκριτική παρουσίαση των ενλόγων θεσμών, όπως αυτοί αντιμετωπίζονται στις Η.Π.Α., ενώ γίνεται εκτενής αναφορά στο κοινοτικό δίκαιο.<sup>1</sup>

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί η έλλειψη συντονισμού μεταξύ των εννόμων τάξεων διεθνών οργανισμών και κρατών στην προσπάθεια εξεύρεσης κοινά αποδεκτών λύσεων. Από την άλλη, η χαρακτηριστική διατοπικότητα του φαινομένου και η αυτόνομη προσπάθεια επίλυσής του από τα διάφορα νομικά συστήματα ενισχύουν το πρόβλημα και όποιες λύσεις επιτυγχάνονται έχουν τις περισσότερες φορές περιορισμένα αποτελέσματα.

Η παρούσα εργασία έχει αναπτυχθεί σε εννέα ενότητες, μέσα από τις οποίες γίνεται προσπάθεια διαπίστωσης των προβλημάτων, όπου αυτά εντοπίζονται και παράλληλα προτείνονται αντίστοιχες λύσεις. Στην πρώτη ενότητα γίνεται παρουσίαση της σχέσης του δικαίου με τις νέες τεχνολογίες. Μια πρώτη διαλεκτική σχέση με αμφίδρομα αποτελέσματα. Το δίκαιο παρακολουθεί τις τεχνολογικές εξελίξεις και παρέχει λύσεις στα αναδυόμενα προβλήματα. Στη δεύτερη ενότητα γίνεται αναφορά στο τρίπτυχο ηλεκτρονικοί υπολογιστές, διαδίκτυο και ηλεκτρονικές συμβάσεις. Εδώ προβάλλονται κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ηλεκτρονικών συμβάσεων, τα οποία σχετίζονται άμεσα με τις δυνατότητες των η/υ και του διαδικτύου. Στην τρίτη ενότητα αναλύεται το ψηφιακό έγγραφο. Τα τεχνολογικά του χαρακτηριστικά του προσδίδουν νέα γνωρίσματα ως προς την υπόσταση και την αξιολόγησή του στο ουσιαστικό και δικονομικό πεδίο. Η ηλεκτρονική υπογραφή, τα γνωρίσματά της, η στενή σχέση με το ψηφιακό έγγραφο και οι περαιτέρω συνέπειες αυτής της δυαδικής σχέσης περιλαμβάνονται στην τέταρτη ενότητα. Η πέμπτη ενότητα είναι αφιερωμένη στην πιστοποίηση της ηλεκτρονικής υπογραφής, ώστε να αποκτήσει αυτή τα πλήρη στοιχεία ουσίας και τύπου με την ιδιότητα. Επίσης, οι λειτουργίες των Παρόχων Υπηρεσιών Πιστοποίησης είναι σημαντικές προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσης της ηλεκτρονικής υπογραφής με την έκδοση των απαραίτητων πιστοποιητικών. Ακολουθεί η έκτη ενότητα, στην οποία αρχικώς γίνεται προσέγγιση της έννοιας του ηλεκτρονικού εμπορίου, στη συνέχεια δε εντοπίζονται σύγχρονοι προβληματισμοί με έμφαση στη φορολόγηση των διενεργούμενων ηλεκτρονικών συναλλαγών. Στην

---

<sup>1</sup> Επισημαίνεται, ότι το ειδικό νομοθετικό πλαίσιο για τις ηλεκτρονικές υπογραφές και το ηλεκτρονικό εμπόριο που ισχύει στην Ελλάδα οφείλει την προέλευσή του στο κοινοτικό δίκαιο, βλ. ενότητα 8. ΕΙΔΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ.

επόμενη έβδομη ενότητα γίνεται μια σύντομη επισκόπηση στα θέματα του ψηφιακού εγγράφου και του ηλεκτρονικού εμπορίου, με κέντρο αναφοράς τις πρωτοβουλίες του Ο.Η.Ε. και των Η.Π.Α. σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Το ειδικό κοινοτικό νομοθετικό πλαίσιο και οι αντίστοιχες ρυθμίσεις, όπως αυτές ισχύουν στη χώρα μας περιλαμβάνονται στην όγδοη ενότητα. Τέλος, στην τελευταία ένατη ενότητα αναλύονται ενδεικτικά παραδείγματα αποφάσεων ελληνικών δικαστηρίων, στις οποίες εμπεριέχονται προβληματισμοί περί το ψηφιακό έγγραφο, με έμφαση στις νέες τάσεις αντίληψης των σύγχρονων μορφών εγγράφων, όπως αυτές καταγράφονται στη νομολογία. Ακολουθούν τα Συμπεράσματα, στα οποία συνοψίζονται οι τελικές παρατηρήσεις και παρατίθενται ορισμένες κριτικές σκέψεις επί των εξεταζόμενων θεσμών.

## 1. ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

### 1.1. Διαδίκτυο – εφαρμογές

Το δίκαιο και οι νέες τεχνολογίες αποτελούν μία δύαδα άρρηκτα δεμένη. Στις μέρες μας οι δύο έννοιες συνδιαλέγονται για να αποτελέσουν τους σύγχρονους υπηρέτες του πολίτη.<sup>2</sup>

Τελευταία πολύς λόγος γίνεται για τα δίκτυα,<sup>3</sup> αυτά αναπτύσσονται ταχύτατα και αποτελούν τη βάση εφαρμογής των νέων τεχνολογιών. Τα πεδία ηλεκτρονικής επικοινωνίας συμβάλλουν στη διάδοση του διαδικτύου ως ενός ανοικτού δικτύου.<sup>4</sup> Στο διαδίκτυο μπορεί καθένας να απολαμβάνει ελεύθερη πρόσβαση και με ελάχιστες διατυπώσεις, ώστε να καρπώνεται τις καθολικές του υπηρεσίες.<sup>5</sup>

Είναι λοιπόν προφανές ότι το διαδίκτυο<sup>6</sup> έχει εισβάλλει στην καθημερινή μας ζωή.<sup>7</sup> Πολλές δραστηριότητες εξελίσσονται μέσω του παγκόσμιου ιστού. Από την πλειάδα των σύγχρονων εφαρμογών<sup>8</sup> σημειώνουμε ενδεικτικά την επικοινωνία,<sup>9</sup> την ενημέρωση, τις συναλλαγές,<sup>10</sup> τη διασκέδαση.<sup>11</sup>

Η χρήση του διαδικτύου είναι ευρεία και η εξάπλωσή του ραγδαία.<sup>12</sup> Οι δε υπηρεσίες που λειτουργούν είναι κυρίως το world wide web, το ηλεκτρονικό

<sup>2</sup> Ο *Καραδημητρίου*, 1535, κάνει λόγο για την εξάρτησή μας από τους Η/Υ

<sup>3</sup> Ορισμός των δικτύων σε *Χριστοδούλου*, Ουσιαστικού και δικονομικού ..., 418. Η *Δελούκα-Ιγγλέση*, 28-29, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι τα δίκτυα επικοινωνίας αποτελούν «συστατικό στοιχείο» του ηλεκτρονικού εμπορίου.

<sup>4</sup> Ειδικά στην ανάλυση και διάκριση των διαφόρων ειδών δικτύων αναφέρεται διεξοδικά η *Αλεξανδρίδου*, 3 επ.

<sup>5</sup> *Καράκωστας*, Δίκαιο & Internet, 3-4, όπου παρουσιάζονται οι τρόποι σύνδεσης με το διαδίκτυο και σχετικές πληροφορίες.

<sup>6</sup> Για τη γέννηση του Internet και τα εξελικτικά του στάδια, *Γεωργιάδης Γ.*, 16-17.

<sup>7</sup> Αντί πολλών, *Γεωργιάδης Γ.*, 8, όπου παρατίθεται ορισμός του διαδικτύου. Για ένα μάλλον περιγραφικό προσδιορισμό του Internet, *Coran*, 171.

<sup>8</sup> Στην ελληνική θεωρία για τις υπηρεσίες του διαδικτύου *Ιγγλεζάκης*, 25-29.

<sup>9</sup> Το διαδίκτυο ως μέσο επικοινωνίας, *Καράκωστας*, ό.π., 39 επ.

<sup>10</sup> Ενδεικτικά *Wiesemann, Falletti*, 4 όπου υπογραμμίζεται ο αυξανόμενος όγκος των συναλλαγών, ειδικά στο πεδίο των διαδικτυακών δημοπρασιών.

<sup>11</sup> Βλ. τα αποτελέσματα έρευνας που διεξήχθη από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία για τη χρήση του διαδικτύου – κυριότεροι λόγοι χρήσης ανά ασχολία χρήστη – 1<sup>ο</sup> εξάμηνο 2005 αναζήτηση πληροφοριών και on-line υπηρεσιών ποσοστό 97,91% και ακολουθούν επικοινωνία 63,93%, συναλλαγή με δημόσιες υπηρεσίες 31,66%, υπηρεσίες εκπαίδευσης 30,46%, αγορά προϊόντων, χρήση υπηρεσιών, τραπεζικές συναλλαγές 12,78% και τέλος υπηρεσίες υγείας 10,63%. (Δικτυακή πηγή: [www.statistics.gr](http://www.statistics.gr)).

<sup>12</sup> Ειδικά για τη διείσδυση του διαδικτύου, βλ. τα αποτελέσματα έρευνας που διεξήχθη τον Απρίλιο 2006 από τον μη κερδοσκοπικό οργανισμό Pew Internet & American Life Project

ταχυδρομείο,<sup>13</sup> ενώ αναμένεται στο μέλλον να δημιουργηθούν επιπρόσθετες καινοτόμες εφαρμογές με φιλικότερη προσέγγιση από το χρήστη.

## 1.2. Διαδίκτυο και σύγχρονες συναλλαγές

Κοινή διαπίστωση αποτελεί η ιδιαίτερη ώθηση που δόθηκε από το διαδίκτυο στις σύγχρονες συναλλαγές.<sup>14</sup> Αυτό επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση και διάδοσή τους. Ταχύτητα, ασφάλεια και διατοπικότητα αποτελούν κύρια γνωρίσματα των διαδικτυακών συναλλαγών.<sup>15</sup> Τέτοια οφέλη μπορούν σήμερα να απολαμβάνουν με χαμηλό κόστος δισεκατομμύρια άνθρωποι.

Η άνθηση των συναλλαγών που πραγματοποιούνται μέσω του διαδικτύου οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η διαδικασία αυτή είναι σχεδόν ανέξοδη σε σχέση με τα κλασσικά μέσα επικοινωνίας, ταχύτατη και αρκετά ασφαλής για τους συναλλασσόμενους.<sup>16</sup> Από την άλλη, η συνεχής εξάπλωση των διαδικτυακών συναλλαγών, υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, θα επιφέρει ραγδαίες μεταβολές στα οικονομικά και εμπορικά πρότυπα.

Είναι δε σαφές ότι με την εγκαθίδρυση της νέας τεχνολογίας η συναλλακτική σχέση έχει ξεπεράσει όποια εμπόδια γεωγραφικά με παράλληλη ανάπτυξη πτυχών και

---

(Δικτυακή πηγή: [www.pewinternet.org](http://www.pewinternet.org)), από όπου προκύπτει ποσοστό χρηστών διαδικτύου το οποίο αγγίζει το 73% των ενηλίκων στις Η.Π.Α..

<sup>13</sup> Μέσω αυτών των υπηρεσιών προωθούνται προγράμματα έρευνας, διαδικασίες ηλεκτρονικής ψηφοφορίας, πρακτικές ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών, ιδιωτική επικοινωνία, ενημέρωση, ψυχαγωγία και σειρά άλλων εφαρμογών. Ο *Καράκωστας*, *Δίκαιο & Internet*, 8-10 αναφέρεται διεξοδικά στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και παρέχει ορισμό του μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Για την παράθεση των διαδικτυακών υπηρεσιών, *Αλεξανδρίδου*, 5 επ.

<sup>14</sup> *Smith*, 1, όπου γίνεται λόγος για τεχνολογική έκρηξη κατά τη δεκαετία του 1990 και την επανάσταση του διεθνούς εμπορίου. Επίσης *Pappas*, 325, ο οποίος συνδυάζει το ηλεκτρονικό εμπόριο με τη συνεχή εξέλιξη του διαδικτύου. Για την ελληνική θεωρία *Γεωργιάδης Γ.*, 17, όπου τονίζεται η εμπορική χρήση του διαδικτύου και *Ιγγλεζάκης*, 20, για την «εξάρτηση», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, των ηλεκτρονικών συναλλαγών από το μέσο διεξαγωγής τους. Ο *Δούβλης*, 964 επ., προχωρεί παραπέρα σημειώνοντας τις εξελίξεις που επέφερε η χρήση των νέων ηλεκτρονικών τεχνολογιών στο διεθνές εμπορικό δίκαιο. Στις συναλλαγές με τη δημόσια διοίκηση αναφέρεται ο *Πανάγου*, 161.

<sup>15</sup> Ειδικά για το θέμα της διατοπικότητας, το οποίο χαρακτηρίζει το διαδικτυακό εμπόριο *Wiesemann, Falletti*, 5, όπου οι διαδικτυακές δημοπρασίες αποτελούν από τις δημοφιλέστερες διαδικτυακές πρακτικές.

<sup>16</sup> Ο *Hara*, 1883, ο οποίος παρουσιάζει τα οφέλη των διαδικτυακών συναλλαγών για τα συμβαλλόμενα μέρη από μια άλλη πρακτικότερη σκοπιά. Εισαγωγή στα δίκτυα κάνει ο *Καράκωστας*, *Δίκαιο & Internet*, 2. Ειδικότερα, ο *Χριστοδούλου*, Ουσιαστικού και δικονομικού ..., 419, παρουσιάζει τα θετικά των ανοικτών δικτύων – με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το διαδίκτυο – σε αντιδιαστολή προς τα κλειστά δίκτυα.

δυνατοτήτων άγνωστων έως σήμερα όπως για παράδειγμα η ροή των πληροφοριών και η κατ' επέκταση άμεση συμμετοχή του κοινού στη διακίνηση προϊόντων και υπηρεσιών.

Ευρύτερα οι διαδικτυακές συναλλαγές είναι αυτές οι οποίες συντελούνται στα πλαίσια της υποδομής του διαδικτύου, έστω και με διάφορες εφαρμογές. Οι διαδικτυακές συναλλαγές, ως η πιο σύγχρονη τεχνολογική έκφραση των συναλλαγών, εκφράζουν τη σημερινή πραγματικότητα, αλλά και την τάση του μέλλοντος.

### 1.3. Η νέα οικονομική διάσταση

Η ώθηση των εμπορικών συναλλαγών σε παγκόσμια διάσταση είναι κυρίως προϊόν του διαδικτύου.<sup>17 18</sup> Βασικός λόγος αυτής της πραγματικότητας είναι και η διάχυση της πληροφόρησης των καταναλωτών – χρηστών του διαδικτύου.<sup>19</sup> Εξάλλου, ο ρόλος που έχει αναλάβει το Internet δεν περικλείεται μόνο στην ολοκλήρωση της συναλλαγής, αλλά και στην προετοιμασία της. Η ενημέρωση αποτελεί πρόγονο μιας συναλλαγής και σε πολλές περιπτώσεις ακρογωνιαίο λίθο στην επισφράγιση της.<sup>20</sup> Ενώ, σε πολλές περιπτώσεις η διαδικτυακή συναλλαγή

<sup>17</sup> *Smith*, 1, ο οποίος χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι οι νέες τεχνολογίες οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη και στην ανταλλαγή ιδεών. Ακόμη *Spyrelli*, 2, σύμφωνα με την οποία το ηλεκτρονικό εμπόριο αποτελεί το κλειδί της ανάπτυξης της παγκόσμιας ψηφιακής οικονομίας. Στα θετικά τα οποία προκύπτουν από τη χρήση του διαδικτύου στην οικονομική ανάπτυξη με την εφαρμογή του κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης αναφέρονται οι *Wiesemann, Falletti*, 5. Ειδικά ο *Gotfredson*, 112, όπου παρουσιάζει τα αποτελέσματα έρευνας της Goldman Sachs, κατά την οποία έρευνα το B2B commerce αποτελεί μοχλό ανάπτυξης της οικονομίας των βιομηχανοποιημένων χωρών με ποσοστό 0,25% ετησίως. Για τη νέα τάση που διαμορφώνεται από τη χρήση των νέων τεχνολογιών προς την κατεύθυνση της αποϋλοποίησης των οικονομικών δικαιωμάτων, *Δούβλης*, 964. Επίσης για την οικονομική σημασία του διαδικτύου, *Γεωργιάδης Γ.*, 17-20, με αναφορές και σε ποσοτικά μεγέθη. Επίσης *Ιγγλεζάκης*, 23, για τη συμμετοχή ευρύ φάσματος παραγόντων στη διακίνηση κεφαλαίων, προϊόντων και υπηρεσιών στο διαδίκτυο και στον επί ίσοις όροις ανταγωνισμό για μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις.

<sup>18</sup> Αναφορικά με τα διακινούμενα ποσά μέσω των διαδικτυακών δημοπρασιών του ιστοχώρου ebay στη Γερμανική αγορά, *Wiesemann, Falletti*, 4 και την εκεί αναφερόμενη σχετική ιστοσελίδα. Αριθμητικά δεδομένα και οικονομικά στοιχεία του διενεργούμενου ηλεκτρονικού εμπορίου παρατίθενται στο *Δελούκα-Ιγγλέση*, 33 επ..

<sup>19</sup> *Pierotti*, 249, ειδικά υποσ. 4, εκεί περιγράφονται τρόποι συλλογής πληροφοριών μέσω του διαδικτύου και 250, όπου αναφέρεται ο ρόλος του διαδικτύου στη διάχυση των πληροφοριών στο ευρύ κοινό. Στην ίδια συλλογιστική κινείται και η *Gamberale*, 417, η οποία υποστηρίζει ότι η δυναμική του διαδικτύου και του ηλεκτρονικού εμπορίου οφείλονται στη διάχυση των πληροφοριών και στην ελεύθερη πρόσβαση του ευρύ κοινού σε αυτές. Στην ελληνική θεωρία αντί άλλων *Ψούνη - Ζορμπά*, 4-5, την παράθεση ορισμών της πληροφορίας, τη φύση της και τη θεώρησή της ως έννομο αγαθό.

<sup>20</sup> Στο θέμα αναφέρεται λεπτομερώς ο *Μακρής*, 885.

δύναται να εκπληρωθεί μόνο δια μέσω της υποδομής αυτής.<sup>21</sup> Εν προκειμένω, ο λόγος για τις συναλλαγές μη απευθείας σύνδεσης (off line) και τις συναλλαγές απευθείας σύνδεσης (on line) με το Internet. Οι πρώτες παρουσιάζουν ομοιότητες με τις συμβάσεις από απόσταση με τη χρήση τηλεφώνου, ταχυδρομείου ή άλλων τεχνικών. Οι on line συναλλαγές αποτελούν μια νέα συναλλακτική μορφή, η οποία σε όλο της το φάσμα διακρίνεται για τη συμβολή της διαδικτυακής υποδομής.<sup>22</sup>

Σε κάθε περίπτωση η ψηφιακή οικονομία αρχίζει να αποδίδει σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, όπου στοιχεία, όπως ο αυξημένος ανταγωνισμός και η ροή πληροφοριών, καταλύουν τους φραγμούς της οικονομίας και σχηματίζουν το πραγματικό της νέας αγοράς.

#### 1.4. Δίκαιο και διαδίκτυο

Η τεχνολογική εξέλιξη και ειδικότερα η διαδικτυακή πραγματικότητα θα πρέπει να υπακούουν σε κανόνες.<sup>23</sup> Αξιοσημείωτη είναι και η ανάπτυξη ενός κώδικα αρχών καλής συμπεριφοράς από τους χρήστες του διαδικτύου ο *netiquette*. Κυρίως ως προς την απαγόρευση αποκάλυψης πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα άλλου χρήστη. Η δε εφαρμογή τέτοιων κωδίκων δεοντολογίας συμβάλλει έμμεσα στην αυτορρύθμιση του ηλεκτρονικού χώρου με ήπια προσέγγιση στο θέμα.<sup>24</sup>

Πιο συστηματικά, τίθεται το ερώτημα εάν οι κανόνες αυτοί θα έχουν φύση ρυθμιστική και ισχυρά παρεμβατική ή απλώς εννοιολογική και έμμεσα επεμβατική. Σε κάθε περίπτωση η απάντηση δεν είναι απλή και εμφανής. Ένας χώρος όπως είναι ο διαδικτυακός δεν μπορεί να αποτελέσει πεδίο εφαρμογής, ούτε αυτούσιων των παραδοσιακών δικαιοϋκτών ρυθμίσεων, ούτε όμως και να αποσχιστεί από τα δεδομένα της νομικής επιστήμης και κουλτούρας.<sup>25</sup>

<sup>21</sup> Για τις on line και off line συναλλαγές αναλυτικά *Δελούκα – Ιγγλέση*, 25.

<sup>22</sup> Μια αρχική ρύθμιση των συμβάσεων απευθείας σύνδεσης γίνεται στην αιτ. σκ. 18 Οδηγία 2000/31/EK, όπου αυτού του είδους συμβάσεις αποτελούν υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας. Βλ. και κατωτέρω παρ. 2.2, όπου αναλύονται οι μορφές ηλεκτρονικών δικαιοπραξιών.

<sup>23</sup> *Gamberale*, 419 με τη διαπίστωση ότι οι ταχύτατες εξελίξεις της τεχνολογίας δύσκολα παρακολουθούνται σε νομοθετικό επίπεδο στις Η.Π.Α.. Στο παράδειγμα του ηλεκτρονικού διοικητικού δικαίου ο *Πανάγου*, 161 επ., κάνει λόγο για την ανάγκη ύπαρξης θεσμικής υποδομής παράλληλα με τις τεχνολογικές εφαρμογές.

<sup>24</sup> Εμβάθυνση στους κώδικες δεοντολογίας του ηλεκτρονικού εμπορίου, *Ιγγλεζάκης*, 187 επ.

<sup>25</sup> Για την αλληλεπίδραση δικαίου και τεχνολογίας, *Baumer, Poindexter*, 4. *Καράσης*, 281, σύμφωνα με τον οποίο παρά τα νέα δεδομένα που εισάγονται με το διαδίκτυο, δεν προκύπτει «χώρος ελεύθερος δικαίου». Παρόμοια θέση διατυπώνεται και από τον *Σπυρόπουλο*, 372, ο

Γενικά, θα πρέπει να επισημανθεί η τάση που δημιουργείται από την ώθηση του διαδικτύου και η ανάγκη για νέους ορίζοντες και στο χώρο του δικαίου.<sup>26</sup> Έτσι, συχνά γίνεται λόγος για το δίκαιο του διαδικτύου. Αυτό βέβαια μπορεί να διακλαδισθεί περαιτέρω σε ηλεκτρονικό ιδιωτικό δίκαιο, ηλεκτρονικό δημόσιο<sup>27</sup> και ούτω καθ' εξής, με το πρόσημο του ηλεκτρονικού στοιχείου (e-) να συνοδεύει κάθε σχετιζόμενη με το Internet πρακτική.

### 1.5. Διαδίκτυο και εμπορικό δίκαιο

Ιδιαίτερα δημοφιλής αναδεικνύεται η σχέση του νέου κλάδου δικαίου με το εμπορικό δίκαιο.<sup>28</sup> Το ηλεκτρονικό εμπόριο αποτελεί τον πιο διαδεδομένο κοινό τόπο για τις νέες τεχνολογίες και το δίκαιο.<sup>29</sup> Από το διαδίκτυο ως χώρο διακίνησης κεφαλαίων, αγαθών και υπηρεσιών επωφελούνται τόσο οι πάροχοι υπηρεσιών διαδικτύου, όσο οι καταναλωτές και οι προμηθευτές. Όμως, στη σύγχρονη πρακτική δεν λείπουν και οι αρνητικές επιπτώσεις για τους άμεσα συναλλασσόμενους, αλλά και για τους τρίτους απλούς χρήστες του Internet. Οι επιπτώσεις αυτές αφορούν μια σειρά ζητημάτων, τα οποία σχετίζονται είτε αμιγώς με τη φύση του διαδικτύου είτε με τη μη ορθή χρήση του. Ενδεικτικά, στον πρώτο κύκλο μπορούν να ενταχθούν ζητήματα ασφάλειας, διατοπικότητα, ενώ στο δεύτερο κύκλο αναφέρουμε ενδεικτικά την προστασία της προσωπικότητας, τη διακίνηση και επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

---

οποίος με απτά παραδείγματα υποστηρίζει ότι ο κυβερνοχώρος δεν θεωρείται πλέον χώρος νομικά ανεξέλεγκτος. Για μια συνοπτική παρουσίαση της σχέσης των κύριων νομικών συστημάτων του ηπειρωτικού – ευρωπαϊκού και του common law με τις αντίστοιχες τάσεις για θέσπιση νέων ρυθμιστικών κανόνων ή τη διατήρηση των κλασικών και τα προβλήματα που αναφύονται ως προς την αποτελεσματικότητα του νομοθετικού πλαισίου των ηλεκτρονικών συμβάσεων, *Thurlow*, 11.

<sup>26</sup> Ενδεικτικά *Blythe*, 1, όπου αναδεικνύεται η αναγκαιότητα εφαρμογής του δικαίου των ψηφιακών υπογραφών, το οποίο όμως βρίσκεται σε νηπιακό στάδιο εξέλιξης και αποδοχής.

<sup>27</sup> Για το παράδειγμα του ηλεκτρονικού δημοσίου δικαίου βλ. ενδεικτικά *Χάνος*, 7 επ..

<sup>28</sup> *Δούβλης*, 968, όπου ορθά επισημαίνεται η μετάλλαξη του παραδοσιακού εμπορικού δικαίου, η οποία οφείλεται στη διεθνοποίηση των εμπορικών συναλλαγών και στην εισαγωγή των νέων τεχνολογιών.

<sup>29</sup> Για την Αμερικανική θεωρία, αντί άλλων *Baumer, Poindexter*, 4-5, οι οποίοι τονίζουν την άρρηκτη σχέση του ηλεκτρονικού εμπορίου και ιδιαίτερα το δίκαιο των συμβάσεων με το διαδίκτυο. Βλ. όμως και την εισαγωγή στην ηλεκτρονική διακυβέρνηση που επιχειρεί ο *Πανάγος*, 161.



## 1.6. Τεχνολογικές εξελίξεις και προοπτικές

Η τεχνολογία σε κάθε περίπτωση καινοτομεί και μεταβάλλει τα δεδομένα. Έτσι και στο πεδίο του Internet,<sup>30</sup> όπου οι εξελίξεις είναι ραγδαίες με συνέπειες στην καθημερινή μας ζωή.<sup>31</sup> Οι νομοθέτες καλούνται να αντιμετωπίσουν ζητήματα τα οποία ανακύπτουν από την εφαρμοζόμενη σήμερα τεχνολογία και να δώσουν λύσεις, οι οποίες θα ανταποκρίνονται στο χρησιμοποιούμενο διαδικτυακό περιβάλλον.<sup>32</sup>

Ακόμη όμως και οι εφαρμοστές του δικαίου μπορούν να αναδείξουν προοδευτικές τακτικές ενώπιον νομικών προβλημάτων που αναφύονται από την χρήση του διαδικτύου, καταγράφοντας νέους ορίζοντες επίλυσής τους. Κοινή διαπίστωση πάντως αποτελεί η πρωτοπορία της τεχνολογίας και η μεταγενέστερη προσαρμογή των νομικών κανόνων σε αυτή την πραγματικότητα.<sup>33</sup>

---

<sup>30</sup> *Καράκωστας*, Δίκαιο & Internet ..., 16, όπου σημειώνει την προοπτική μετεξέλιξης του σημερινού Internet στο Internet 2, με βελτιωμένα χαρακτηριστικά και νέα νομικά προβλήματα που θα το συνοδεύουν.

<sup>31</sup> *Oostenrijk van Lloyd*, 1164, ο οποίος προβάλλει το ερώτημα χαρτί ή πλαστικό, το οποίο σύμφωνα με τον ίδιο απασχολεί σήμερα δικηγόρους και δικαστές στις Η.Π.Α.. Στη συνέχεια κάνει μία αναφορά στη μετάβαση από την εποχή του χαρτιού στην ψηφιακή. Πιο γενικά *Gotfredson*, 107, ο οποίος υποστηρίζει ότι η κοινωνία μας μεταλλάχθηκε εξαιτίας της χρήσης του Internet. Καίριο ερώτημα θέτουν οι *Aalberts, Van der Hof*, 6, για τη νομική αξία των ηλεκτρονικών ή ψηφιακών υπογραφών, ζήτημα το οποίο θα εξεταστεί αναλυτικά σε επόμενη ενότητα.

<sup>32</sup> Ενδεικτικούς προβληματισμούς οι οποίοι αναδύονται από τη χρήση ηλεκτρονικών συμβάσεων και ιδιαίτερα προχωρημένων τεχνολογιών παραθέτει ο *Epstein*, 493.

<sup>33</sup> Για τη διαλεκτική σχέση της διαρκούς εξέλιξης της τεχνολογίας από τη μια και την ύπαρξη ρυθμιστικών αρχών από την άλλη, οι οποίες θα καλύπτουν και μελλοντικές εφαρμογές, *Κουτσούμπας*, Προστασία καταναλωτή..., 955. Επίσης *Γεωργιάδης Απ.*, Γενικές αρχές, 326, όπου επισημαίνεται η καθυστέρηση από πλευράς του δικαίου να ακολουθήσει τις εξελίξεις της τεχνολογίας, με παραδείγματα το νόμιμο τύπο, το έγγραφο και την υπογραφή με έμφαση στις ηλεκτρονικές συναλλαγές. Ο *Καράσης* 282, προκρίνει την αρχή της αναλογίας για τις περιπτώσεις απουσίας κανόνων δικαίου στο Διαδίκτυο. Μια πρωτοπόρο ρύθμιση αναφέρει η *Παϊσίδου*, 115, όπου ο νομοθέτης πρόλαβε τις εξελίξεις της τεχνολογίας όσον αφορά τις μηχανικές απεικονίσεις.

## 2. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΙ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ, ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

### 2.1. Ηλεκτρονικά μέσα

Η έννοια των ηλεκτρονικών μέσων δεν θα ήταν εύστοχο να περιοριστεί με την τρέχουσα τεχνολογική ανάπτυξη σε εξέλιξη.<sup>34</sup> Ωστόσο, θα μπορούσε να δοθεί ένας περιγραφικός ορισμός, ώστε να γίνουν αντιληπτά τα μέσα αυτά. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούν να παρατεθούν ενδεικτικά ως ηλεκτρονικά μέσα όλα τα επιτεύγματα τα οποία λειτουργούν με βάση τις ηλεκτρονικές υπηρεσίες και τις υποστηρίζουν περαιτέρω.<sup>35</sup> Ουσιαστικά αυτά είναι προγράμματα τα οποία λειτουργούν με βάση ειδικό software και δραστηριοποιούνται στο διαδίκτυο. Ενώ δε σημειώνεται και το νομοθετικό ενδιαφέρον της Ε.Ε. για τη χρήση των μέσων αυτών, παράδειγμα θεσμοθέτησής τους αποτελεί και η αναφορά που γίνεται στην Οδηγία 2001/115/ΕΚ<sup>36</sup> για την διαβίβαση τιμολογίων με ηλεκτρονικά μέσα.

Εντοπίζεται λοιπόν άμεση σχέση μεταξύ της ηλεκτρονικής τεχνολογίας και υπηρεσιών. Έτσι, μια σειρά προϊόντων και υπηρεσιών διακρίνονται ως προς το κοινό τεχνολογικό τους επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση, κύριο ρόλο διαδραματίζει το επίπεδο της τεχνολογίας και δευτερεύοντα τα μέσα που λειτουργούν σε αυτό το επίπεδο.<sup>37</sup>

<sup>34</sup> Νομοθετικός ορισμός του electronic, το οποίο αποτελεί πρόθεμα για πολλές ηλεκτρονικές δραστηριότητες - το γνωστό μας e- - παρατίθεται στο άρθρο 106 στ. 2 του Ομοσπονδιακού νόμου των Η.Π.Α. για τις ηλεκτρονικές υπογραφές (Electronic Signatures In Global And National Commerce Act 2000). Εύστοχα και σε αυτό τον ορισμό τονίζεται η σχέση του όρου «ηλεκτρονικό» με τεχνολογίες ηλεκτρικές, ψηφιακές, μαγνητικές, ασύρματες, οπτικές, ηλεκτρομαγνητικές ή παρόμοιων δυνατοτήτων. Μάλλον ο συγκεκριμένος όρος συνδυάζεται με ειδικές τεχνολογίες. Στην εθνική νομοθεσία βλ. Ν. 2251/1994 άρθρο 4 παρ. 1, όπου στα μέσα τεχνικής επικοινωνίας από απόσταση περιλαμβάνονται και τα ηλεκτρονικά μέσα, σύμφωνα και ο *Σιδηρόπουλος*, 7. Εκεί γίνεται και παράθεση μέσων τεχνικής-ηλεκτρονικής επικοινωνίας.

<sup>35</sup> Στην ευρεία έννοια των ηλεκτρονικών μέσων θεωρούμε ότι εντάσσονται, όχι μόνο συστήματα hardware, αλλά και τα αντίστοιχα λειτουργικά τους προγράμματα (software).

<sup>36</sup> Βλ. άρθρο 2 Οδηγίας 2001/115/ΕΚ για την τροποποίηση της Οδηγίας 77/388/ΕΟΚ με στόχο την απλοποίηση, τον εκσυγχρονισμό και την εναρμόνιση των όρων που επιβάλλονται στην τιμολόγηση όσον αφορά το φόρο προστιθέμενης αξίας.

<sup>37</sup> Στη σχέση δικαίου και τεχνικής αναφέρεται ο *Χάνος*, 8 επ..

## 2.2. Δικαιοπραξίες και ηλεκτρονικά μέσα

Η σύγχρονη τεχνολογία καθιστά δυνατή την κατάρτιση δικαιοπραξιών και με ηλεκτρονικά μέσα.<sup>38</sup> Όμως και ως προς την εκτέλεση της δικαιοπραξίας μπορεί να λεχθεί ότι, ανάλογα με το αντικείμενο, μπορεί επίσης να εκτελείται αποκλειστικά με ηλεκτρονικά μέσα. Πρόκειται για τις περιπτώσεις που αφορούν στη μεταβίβαση άυλων προϊόντων ή υπηρεσιών, όπως η αγορά λογισμικού, οι χρηματοπιστωτικές συναλλαγές κ.α.. Η συνάρτηση της χρήσης των ηλεκτρονικών μέσων και του αντικειμένου μιας δικαιοπραξίας την προσδιορίζουν περαιτέρω. Εδώ γίνεται η διάκριση των δικαιοπραξιών σε δικαιοπραξίες απευθείας σύνδεσης και μη απευθείας σύνδεσης.<sup>39</sup> <sup>40</sup> Στο ενδιάμεσο τοποθετούνται οι δικαιοπραξίες σχεδόν απευθείας σύνδεσης, οι οποίες μπορεί να καταρτίζονται ηλεκτρονικά και να εκτελούνται με τους παραδοσιακούς τρόπους ή αντιστρόφως να συντάσσονται με κλασικά μέσα και να εκπληρώνονται οι παροχές ηλεκτρονικά.

Το φάσμα των ηλεκτρονικών συναλλαγών, όπως παρουσιάστηκε, συνθέτει το ηλεκτρονικό εμπόριο.<sup>41</sup> Συναλλαγές οι οποίες διενεργούνται κατ' αυτούς τους τρόπους και με αυτά τα μέσα διαχωρίζουν το ηλεκτρονικό εμπόριο από το κλασικό. Επομένως, η τεχνολογία αποτελεί την ειδοποιό διαφορά μεταξύ των δύο μορφών εμπορίου.

Η διάσταση πάντως μιας ηλεκτρονικής δικαιοπραξίας συνοψίζεται κυρίως στη χρήση του διαδικτύου, γεγονός που τροφοδοτεί και τη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων. Έτσι η συμβολή του Internet σε μια δικαιοπραξία επιφέρει μεταβολή στο κανονιστικό της πλαίσιο. Όπως θα καταδειχθεί η διαδικτυακή τεχνολογία επηρεάζει σημαντικά τη σύσταση των εν λόγω δικαιοπραξιών τυπικά και ουσιαστικά.

<sup>38</sup> Ορθή διαφαίνεται η θέση που διατυπώνει ο *Gotfredson*, 108, ότι η διαδικτυακή συναλλαγή στηρίζεται στο λογισμικό (software).

<sup>39</sup> *Γεωργιάδης Γ.*, 26-28, όπου γίνεται η αναφερόμενη διάκριση υπό τον ευρύτερο προβληματισμό του ηλεκτρονικού εμπορίου και των συναλλαγών με τη χρήση των όρων συναλλαγές σε μη απευθείας σύνδεση (off-line) και συναλλαγές σε απευθείας σύνδεση (on-line). Για παραδείγματα ηλεκτρονικών συναλλαγών με τη μια και την άλλη μορφή, *Ιγγλεζάκης*, 17-19.

<sup>40</sup> Για την υπαγωγή των on-line συμβάσεων στη γενική κατηγορία των συμβάσεων από απόσταση, *Σιδηρόπουλος*, 7.

<sup>41</sup> Ειδικά για το ηλεκτρονικό εμπόριο βλ. κατωτέρω ενότητα 6.

### 2.3. Οι συμβάσεις EDI

Ιδιαίτερη κατηγορία ηλεκτρονικών συμβάσεων αποτελούν οι συμβάσεις Electronic Data Interchange (EDI).<sup>42</sup> <sup>43</sup> Πρόκειται για συμβάσεις ανταλλαγής δεδομένων μεταξύ προκαθορισμένων μερών και συνήθως λαμβάνουν χώρα σε κλειστά δίκτυα.<sup>44</sup> Το περιεχόμενο των συμβάσεων αυτών είναι περιορισμένο και αφορά στην ανταλλαγή δεδομένων.<sup>45</sup> Ενώ, της σύναψης των συμβάσεων αυτών προηγείται σύμβαση τυποποίησης, στην οποία εμπεριέχονται οι όροι της ηλεκτρονικής επικοινωνίας.<sup>46</sup>

Παράδειγμα τέτοιας σύμβασης θα μπορούσε να έχει ως εξής: ο Α επιχειρηματίας αποστέλλει παραγγελία στον προμηθευτή Β, προηγούμενα έχουν συγκεκριμενοποιηθεί οι όροι επικοινωνίας τους με τη σύναψη σύμβασης πλαισίου interchange agreement. Η συνήθης πρακτική είναι οι EDI να συμπληρώνονται με αριθμούς αντί γραμμάτων ή άλλη κωδικοποιημένη μορφή. Το κωδικοποιημένο μήνυμα θα αποκωδικοποιηθεί από τον παραλήπτη του. Θα ακολουθήσει επανάληψη της διαδικασίας αποστολής της παραγγελίας με αντίστροφη φορά, ώστε να επιτευχθεί η επαλήθευσή του. Σε περίπτωση εντοπισμού σφαλμάτων αυτά διορθώνονται κατά τα πρότυπα της αρχικής συμφωνίας της interchange agreement.

Σημειώνεται ότι τέτοιου είδους συμβάσεις δεν έχουν εδραιωθεί,<sup>47</sup> όπως οι ηλεκτρονικές συμβάσεις των ανοικτών δικτύων. Ζητήματα όπως το υψηλό κόστος, η πολυπλοκότητα χρήσης, η συνήθης πρακτική επαλήθευσης μηνυμάτων, ο μικρός όγκος διακινούμενων δεδομένων και η εν γένει πολυπλοκότητα της επικοινωνίας

<sup>42</sup> Η Δελούκα-Ιγγλέση, 26, το αποδίδει στα ελληνικά ως ηλεκτρονική ανταλλαγή εμπορικών δεδομένων.

<sup>43</sup> Οι ιδιόμορφες αυτές συμβάσεις έχουν προβλεφθεί νομοθετικά από τον κοινοτικό νομοθέτη στη Σύσταση 94/820/ΕΚ σχετικά με τις νομικές πτυχές της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων. Στο άρθρο 2 του Παραρτήματος 1 της Σύστασης παρέχεται και ο ορισμός της σύμβασης EDI ως ακολούθως: «Η ηλεκτρονική ανταλλαγή δεδομένων είναι η ηλεκτρονική μεταφορά, από υπολογιστή σε υπολογιστή, εμπορικών και διοικητικών δεδομένων με χρήση κοινώς αποδεκτού προτύπου για τη δόμηση ενός μηνύματος EDI».

<sup>44</sup> Η χρήση της εν λόγω σύμβασης θεωρείται μάλλον περιορισμένη, εξαιτίας του γεγονότος ότι η σύνδεση σε κλειστά δίκτυα ενέχει υψηλό κόστος σύνδεσης σε αντίθεση με τα ανοικτά δίκτυα, όπως είναι το διαδίκτυο.

<sup>45</sup> Ο Γεωργιάδης Γ., 23, αναφέρεται και στο περιεχόμενο που συνήθως έχουν αυτές οι συμβάσεις και αφορά σε εμπορικά έγγραφα, παραστατικά, λογαριασμούς κ.α..

<sup>46</sup> Ειδικά για τα Interchange agreements Καρακώστας, Δίκαιο & Internet, 188.

<sup>47</sup> Βλ. όμως και τη θέση του Ιγγλεζάκη, 20-21, ότι οι EDI προηγήθηκε των ηλεκτρονικών συμβάσεων ανοικτών δικτύων και αναπτύχθηκε για τις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων.

αποτελέσαν τροχοπέδη στην ευρεία αποδοχή του εξειδικευμένου αυτού τρόπου επικοινωνίας.

## 2.4. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ηλεκτρονικών συμβάσεων

Όπως προεκτέθηκε, οι ηλεκτρονικές συμβάσεις παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τέτοια ώστε να διαφοροποιούνται ποικιλότροπα από τις κλασικές συμβάσεις. Η συμβολή της τεχνολογίας είναι τόσο έντονη, ώστε τα χρησιμοποιούμενα μέσα και οι σύγχρονες τεχνικές επηρεάζουν σημαντικά τη νέα μορφή σύμβασης. Στοιχεία, όπως η δήλωση βουλήσεως και ο τύπος μεταλλάσσονται κριτικά. Όμως και άλλα στοιχεία, όπως το αντικείμενο της σύμβασης, ο τόπος και ο χρόνος κατάρτισης και εκτέλεσής της διαμορφώνονται με βάση τα δεδομένα της χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας.<sup>48</sup>

Ουσιώδη και επουσιώδη στοιχεία θα εξεταστούν με σκοπό να παρουσιαστεί ο βαθμός της διαφοροποίησης της νέας μορφής δικαιοπραξίας.<sup>49</sup>

### 2.4.1. Ηλεκτρονική δήλωση βουλήσεως

Μολονότι, η επικοινωνία μεταξύ των μερών δεν αναγνωρίζεται ως ουσιώδες μέρος της δικαιοπραξίας, μπορούμε να θεωρήσουμε τη διαδικασία αυτή κρίσιμη τουλάχιστον έως την κατάρτισή της.<sup>50</sup> Αυτό βέβαια συμβαίνει και στις ηλεκτρονικές

<sup>48</sup> Ενδεικτικό της σπουδαιότητας οριοθέτησης ενός κοινού πλαισίου τεχνολογίας για την χρήση ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη αποτελεί και η αναφορά του E-Sign Act άρθρο 301. Σύμφωνα και ο *Towle*, 945, ο οποίος προτείνει τα συμβαλλόμενα μέρη να καταρτίζουν μια αρχική σύμβαση με την οποία να προσδιορίζουν το κοινό επίπεδο τεχνολογίας ως κοινό τόπο για τη μελλοντική κύρια σύμβαση. Με γενικότερο σκεπτικό εκφράζεται και η *Spyrelli*, 10, τονίζοντας την αυτονομία των μερών να συνάπτουν συμβάσεις on-line ή κλασικές. Στοιχείο που ενισχύεται και νομοθετικά, βλ. προοίμιο αιτ. σκ. 16 της Οδ. 1999/93 όπου γίνεται λόγος για την ελευθερία των μερών να χρησιμοποιούν την ηλεκτρονική τεχνολογία στο ευρύτερο πλαίσιο της ελευθερίας των συμβάσεων, όπως επισημαίνεται από τον *Dumortier*, *The European Directive...*, 2.

<sup>49</sup> Ο περιορισμός σε ορισμένα δευτερεύοντα στοιχεία των δικαιοπραξιών δε σημαίνει ότι διαδικασίες που αφορούν στην ενημέρωση, διαφήμιση και στην εν γένει προσυμβατική διαδικασία δεν επηρεάζονται από το ηλεκτρονικό περιβάλλον, αλλά αυτό επιβάλλεται για λόγους συστηματικούς. Αντί πολλών στη Γερμανική θεωρία επί των *essentialia negotii*, *Wiesemann, Falletti*, 7.

<sup>50</sup> Για το πλαίσιο των on-line επικοινωνιών και την κατάληξη στην ηλεκτρονική σύμβαση, *Epstein*, 499. Σύγχρονη τάση αποτελεί και η μεταγενέστερη της εκπλήρωσης των παροχών της σύμβασης επικοινωνία, όπως για παράδειγμα η επικοινωνία για την υποστήριξη ενός προϊόντος (after sales service).

συμβάσεις και ίσως σε εντονότερο βαθμό σε σχέση με τις παραδοσιακές, λόγω της εμφιλοχώρησης του διαδικτύου στην ηλεκτρονική συναλλαγή. Σε γενικές λοιπόν γραμμές, για την ανάπτυξη δραστηριότητας ηλεκτρονικού εμπορίου, η χρήση του διαδικτύου καθορίζει μία διαφορετική σειρά ζητημάτων, τα οποία παρουσιάζονται και στην περίπτωση της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως, εξαιτίας της έλλειψης ενός ολοκληρωμένου νομοθετικού πλαισίου αναφοράς. Σε αυτά τα πρωτοεμφανιζόμενα ζητήματα δίνονται λύσεις εφαρμόζοντας αρχές του ΑΚ σε συνδυασμό και με άλλα νομοθετικά κείμενα εθνικής και κοινοτικής εμβέλειας.

Ειδικότερα, η δήλωση βουλήσεως<sup>51</sup> αποτελεί συστατικό της δικαιοπραξίας και χρονικά το πρώτο στοιχείο της.<sup>52</sup> Στον ΑΚ δεν γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στην ηλεκτρονική μορφή με την οποία μπορεί αυτή να εξωτερικεύεται. Εξάλλου, το κανονιστικό νομοθετικό πλαίσιο που παρουσιάζεται δεν περιορίζεται σε καμία μορφή που μπορεί να έχει η δήλωση βουλήσεως.<sup>53</sup>

Γνώμονας της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως είναι η χρήση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας στη διαμόρφωσή της, αλλά και στην εξωτερίκευση – μετάδοσή της.<sup>54</sup> Πέρα όμως από τα μέσα που κάθε φορά χρησιμοποιούνται, η κύρια δομή της παραμένει αναλλοίωτη.<sup>55</sup>

Σε κάθε περίπτωση, η διαμόρφωση της δήλωσης βουλήσεως ανήκει στον δηλούντα.<sup>56</sup> <sup>57</sup> Έπειτα αυτός αποφασίζει ποιο μέσο θα χρησιμοποιήσει, ώστε να

<sup>51</sup> Αντί πολλών, *Ψούνη – Ζορμπά*, 38, όπου δίνεται ορισμός της δήλωσης βουλήσεως με πλούσιες βιβλιογραφικές παραπομπές για το θέμα.

<sup>52</sup> Για τη σπουδαιότητα της δήλωσης βουλήσεως στο πλαίσιο της δικαιοπραξίας, *Ψούνη – Ζορμπά*, 39, και την εκεί παραπομπή αρ. 9 για τη θέση που διατυπώνεται ότι η δήλωση βουλήσεως αποτελεί την απλούστερη μορφή δικαιοπραξίας.

<sup>53</sup> Στον ΑΚ παρουσιάζονται οι προϋποθέσεις εγκυρότητας της δήλωσης βουλήσεως, χωρίς περαιτέρω αναφορές στα είδη ή μορφές που αυτή μπορεί να λάβει. Ορθά, διότι δεν θα μπορούσαν να καλυφθούν αναλυτικά λεπτομέρειες σχετιζόμενες με την εφαρμοστέα τεχνολογία. Για το θέμα αυτό *Ψούνη – Ζορμπά*, 38 να διατυπώνει τη θέση ότι στον ΑΚ και στον γερμΑΚ αποφεύγονται στοιχεία ορισμού και προϋποθέσεων εγκυρότητας της δήλωσης βουλήσεως. Ομοίως σε *Ψούνη – Ζορμπά*, 35, όπου τίθενται ως προϋποθέσεις εγκυρότητας της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως το αντιληπτό αυτής και ο καταλογισμός της στον δηλούντα. Επισημαίνοντας παράλληλα ότι δεν ενδιαφέρει ο τρόπος εξωτερίκευσής της.

<sup>54</sup> *Ψούνη – Ζορμπά*, 36, όπου επισημαίνεται ο προβληματισμός του βαθμού συμμετοχής του Η/Υ στη διαμόρφωση, τελείωση και εξωτερίκευση της δήλωσης βουλήσεως με έμφαση στην αυτοματοποιημένη δήλωση βουλήσεως.

<sup>55</sup> Για το χαρακτήρα της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως, *Γεωργιάδης Γ.*, 34 και την εκεί υποσ. 4 για περισσότερη βιβλιογραφία.

<sup>56</sup> *Γεωργιάδης Γ.*, 32, ο οποίος υποστηρίζει την πλήρη αποδοχή της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως και την κατ' επέκταση αναλογικότητά της με την κλασική.

εξωτερικευτεί το περιεχόμενό της. Ο ρόλος του η/υ περιορίζεται στη διαβίβασή της, χωρίς να λαμβάνει περαιτέρω πρωτοβουλίες πριν τουλάχιστον τη συγκατάθεση του χρήστη του.<sup>58</sup>

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ηλεκτρονικής επικοινωνίας αποτελεί το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μέσω του οποίου αναπτύσσεται η επικοινωνία των συμβαλλόμενων μερών. Πιο συγκεκριμένα, η δήλωση βουλήσεως και μάλιστα η πρόταση αποστέλλεται μέσω e-mail προς την ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας ενός προσώπου. Εκτός όμως από αυτή τη μορφή επικοινωνίας, ταυτόσημη είναι και αυτή που διεξάγεται μέσω του παγκόσμιου ιστού (world wide web). Δηλαδή διατύπωση πρότασης η οποία μορφοποιείται στη βάση προεπιλεγμένων ηλεκτρονικών ενοτήτων, όπως αυτές παρουσιάζονται σε μία ιστοσελίδα, στην οποία προσφέρονται αγαθά ή υπηρεσίες προς το ευρύ κοινό.<sup>59</sup> Αμεσότερη όμως εμπορική επικοινωνία επιτυγχάνεται με τη χρήση των sites. Εν προκειμένω αυτά θεωρούνται ως προτάσεις και απευθύνονται προς αποδοχή από τους διαδικτυακούς καταναλωτές.

Μία άλλη εφαρμοζόμενη πρακτική συνίσταται στην ρητή εξαίρεση από πλευράς του πωλητή ότι η πρότασή του, όπως αυτή φιλοξενείται στο διαδίκτυο, δεν αποτελεί πρόταση προς σύναψη συμβάσεως. Σε αυτή την περίπτωση η πρωτοβουλία των μερών ως προς τις δηλώσεις βουλήσεώς τους αναστρέφεται. Έτσι, ο ενδιαφερόμενος εάν επιθυμεί να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις θα πρέπει με δική του πλέον πρωτοβουλία να απευθύνει την πρόταση προς τον πάροχο, ο οποίος με τη σειρά του θα αποφασίσει την επιλογή σύναψης σύμβασης ή όχι.

Αναφορικά με την ηλεκτρονική αποδοχή, αυτή θα πρέπει να είναι σύμφωνη με την πρόταση, άλλως θα επέχει θέσης αντιπρότασης. Πάντως όπως συμβαίνει και με την πρόταση, ομοίως και στις περιπτώσεις της αποδοχής παρατηρείται η συχνή χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Ενώ, μια άλλη επιλογή είναι η αποστολή ηλεκτρονικού εγγράφου κυρωμένου με ηλεκτρονική υπογραφή. Ενδεχομένως, δύναται και η αποδοχή μιας ηλεκτρονικής πρότασης να γίνει σιωπηρώς κατά τα πρότυπα του κλασικού δικαίου. Ενόψει αυτών, οι έννοιες της αποστολής και της

<sup>57</sup> Ψούνη – Ζορμπά, 20-21, όπου αναπτύσσεται το ζήτημα της προγραμματισμένης δήλωσης βουλήσεως, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να γίνει ακόμη τουλάχιστον λόγος για ελεύθερη βούληση του Η/Υ.

<sup>58</sup> Ομοίως Καράκωστας, Δίκαιο & Internet, 181.

<sup>59</sup> Ο Καράκωστας, Βασικά ζητήματα ..., 500, αναφέρει ως βασικούς τρόπους ηλεκτρονικής επικοινωνίας την ιστοσελίδα και το e-mail, αλλά τα θεωρεί και ως μέσα διατύπωσης των Γενικών Όρων των Συναλλαγών (ΓΟΣ).

λήψης των δηλώσεων βουλήσεως θεωρούνται ανάλογες με τον παραδοσιακό κανόνα του γραμματοκιβωτίου.<sup>60</sup>

Η επιτυχία της αποστολής συντελείται όταν απευθύνθηκε προς την ορθή διεύθυνση του παραλήπτη και στάλθηκε σύμφωνα με τις οδηγίες του. Επιπλέον, το μήνυμα με την περιεχόμενη δήλωση βουλήσεως κρίνεται ως ληφθέν, όταν εισήλθε στο εκ των προτέρων συμφωνημένο σύστημα επεξεργασίας δεδομένων και επομένως δύναται να αναζητηθεί από τον παραλήπτη.<sup>61</sup> Η θεωρία της λήψης είναι αυτή που ακολουθείται στο εθνικό δίκαιο σύμφωνα με το άρθρο 167 ΑΚ. Εν προκειμένω γίνεται παραλληλισμός του κλασικού γραμματοκιβωτίου του παραλήπτη με το μήνυμα που έχει περιέλθει στο διακομιστή, δηλαδή πριν ακόμη την άφιξή του στον υπολογιστή του παραλήπτη.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δήλωση βουλήσεως ως προς τα στοιχεία του τόπου και του χρόνου χρήζει περαιτέρω εμβάθυνσης.<sup>62</sup> Εξαιτίας της διατοπικότητας των συναλλαγών και των υψηλών ταχυτήτων που χαρακτηρίζουν το διαδίκτυο, τυχόν σφάλματα διατύπωσης ή αποστολής επιζητούν λύσεις, ώστε να διασφαλίζονται τα συμβαλλόμενα μέρη.<sup>63</sup>

Ειδικότερα και αναφορικά με τον τόπο αποστολής και λήψης μιας δήλωσης βουλήσεως μπορεί να λεχθεί ότι αυτός δεν είναι άλλος από τον τόπο όπου βρίσκεται εγκατεστημένος ο φορέας υποδοχής του μηνύματος. Συνήθως ο Η/Υ ως τέτοιος φορέας αποτελεί το μέσο εκείνο, το οποίο θα ενημερώσει το ενδιαφερόμενο μέρος της επικοινωνίας. Εκεί ακριβώς θα θεωρηθεί ότι ο αποστολέας έστειλε το μήνυμά του (τη δήλωση βουλήσεώς του) ή ο λήπτης έλαβε γνώση της δήλωσης βουλήσεως του άλλου μέρους.

Ο τόπος δε αυτός θα μπορούσε να είναι πολύ κοντινός σχεδόν κοινός για τα επικοινωνούντα μέρη, θα μπορούσε όμως να είναι και πολύ μακρινός. Η συνάρτηση και του στοιχείου του χρόνου δίνει μια άλλη διάσταση αντίληψης της ηλεκτρονικής

<sup>60</sup> Το άρθρο 1335 του ιταλΑΚ προβλέπει ότι πρόταση και αποδοχή θεωρούνται ότι έγιναν γνωστές από τον παραλήπτη τους με την άφιξη στη διεύθυνσή του, διάταξη πιο ειδική από αυτή του ΑΚ άρθρο 167 για τις απευθυντές δηλώσεις. *Άνθιμος*, 15, για θεωρητική ανάλυση της χρονικής στιγμής λήψης της δήλωσης βουλήσεως.

<sup>61</sup> Για την περιγραφή του e-mail box communication και την πρακτική αποστολής και λήψης των δηλώσεων βουλήσεως μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, *Blythe*, 14.

<sup>62</sup> Βλ. τη διαπίστωση για τη σημασία του τόπου και του χρόνου σε *Μανιώτης*, Η σύναψη της ηλεκτρονικής συμβάσεως ..., 17.

<sup>63</sup> Τόσο για τα σφάλματα στη διαδικασία αποστολής της δήλωσης βουλήσεως, όσο στα τυχόν ελαττώματα που μπορεί να παρουσιάζει αναλυτικά, *Καράκωστας*, Δίκαιο & Internet, 182.



επικοινωνίας.<sup>64</sup> Πάντως, σε περιπτώσεις καταναλωτικών συμβάσεων που καταρτίζονται με ηλεκτρονικά μέσα μπορεί να γίνει επίκληση των διατάξεων του Ν. 2251/1994, όπως προβλέπεται στην Οδ. 2000/31/ΕΚ.<sup>65</sup>

Ακόμη, ξεχωριστή προβληματική αποτελεί η αντιμετώπιση σφαλμάτων κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης και εξωτερίκευσης της δήλωσης βουλήσεως. Θεωρείται ότι η επίλυση τέτοιων ελαττωμάτων συντελείται με την επίκληση των γενικών αρχών του ΑΚ και των διατάξεων περί πλάνης.<sup>66</sup>

#### 2.4.2. Το έγγραφο της ηλεκτρονικής σύμβασης

Prima facie, το έγγραφο per se δεν αποτελεί επουσιώδες στοιχείο, τόσο σε περιπτώσεις παραδοσιακής σύμβασης, όσο και ηλεκτρονικής. Όμως, σε συνάρτηση και με τον τηρούμενο τύπο κάθε φορά, οφείλουμε να διατυπώσουμε μια ολοκληρωμένη σκέψη γι' αυτή την θεματική.

Καταρχήν, οι διαδικτυακές πληροφορίες αποτελούν δημοσιευμένα κείμενα (πληροφορίες),<sup>67</sup> άποψη η οποία έχει διατυπωθεί στη βάση της ανοιχτής πρόσβασης

<sup>64</sup> Για τα στοιχεία του χώρου και του χρόνου ειδικά στις διαδικτυακές επικοινωνίες, τις ιδιαιτερότητές τους και τους τρόπους ρύθμισής τους *Καράσης*, 281. Ζητήματα όπως της δικαιοδοσίας και της δωσιδικίας στο ηλεκτρονικό δίκαιο των συμβάσεων δεν εξετάζονται εδώ, διότι χρήζουν ιδιαίτερης και ευρύτατης εμβάθυνσης.

<sup>65</sup> Βλ. αιτιολογημένη σκέψη αρ. 11 της οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο.

<sup>66</sup> *Μανιώτης*, Η σύναψη της ηλεκτρονικής σύμβασης ..., 59-63.

<sup>67</sup> Θεωρούμε ότι η χρήση του όρου «έγγραφο» για το διαδικτυακό περιβάλλον μπορεί να περιλαμβάνει μια πλειάδα περιεχομένων, τα οποία διαχωρίζονται μεταξύ τους λόγω μορφής ή έκτασης, όμως όλα συγκλίνουν στο αυτό «ηλεκτρονικό έγγραφο». Τούτο συμβαίνει λόγω των δυνατοτήτων που παρέχουν οι νέες τεχνολογίες και κυρίως οι διαδικτυακές υποδομές σε σχέση με τα παραδοσιακά προβλεπόμενα έγγραφα στα νομοθετικά κείμενα. Στις Η.Π.Α. στο νομοθέτημα για τις ηλεκτρονικές υπογραφές χρησιμοποιείται δίπλα από τον όρο e-signature (ηλεκτρονική υπογραφή) και ο όρος e-record (ηλεκτρονικός φάκελος), με τον οποίο θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στα Ελληνικά το ηλεκτρονικό έγγραφο. Βλ. το άρθρο 106 του Αμερικανικού Ομοσπονδιακού νόμου του 2000 για τις ηλεκτρονικές υπογραφές «Electronic Signatures In Global and National Commerce Act Public Law 106-229 June 30, 2000» ή «E-Sign Act». Το ίδιο ισχύει και με τον Ομοσπονδιακό νόμο των Η.Π.Α. του 1999 για τις ηλεκτρονικές συναλλαγές «Uniform Electronic Transactions Act», όπου για παράδειγμα στο άρθρο 7 συγχέονται ακόμη και οι όροι «record» και «signature». *McCullagh*, 1, για τον ορισμό του ψηφιακού εγγράφου. Επίσης στον ίδιο σελ. 8 για τη σύγχυση ψηφιακού εγγράφου και ψηφιακής υπογραφής, δηλαδή το έγγραφο λειτουργεί όπως και η υπογραφή στην ψηφιακή τεχνολογία. Για την Ελληνική θεωρία *Αλεξανδρίδου*, 41, για ορισμό του ηλεκτρονικού εγγράφου και *Πιτσιρίκος*, 99 για ορισμό του εγγράφου γενικά, αλλά και σελ. 62, όπου παραθέτει σειρά θεωρητικών ορισμών για το έγγραφο. Χαρακτηριστικό είναι και το νομολογιακό παράδειγμα ΜΠρΑθ 2110/2002, που εκτός των άλλων αναφέρεται και στην ανάρτηση ηλεκτρονικής εφημερίδας στο διαδίκτυο.

που χαρακτηρίζει το Internet και όχι στο γεγονός της τυπικής ενσωμάτωσης της πληροφορίας.<sup>68</sup>

Γενικά, δεν μπορούν να διαχωριστούν οι έννοιες, τόσο της πληροφορίας που φιλοξενείται στο διαδίκτυο, όσο και της πληροφορίας που διατίθεται προς το κοινό, δηλαδή εξωτερικεύεται. Μια σχέση που οδηγεί στην εννοιολογική ταύτισή τους. Στη βάση αυτή, έγγραφα ή ευρύτερα διακινούμενες πληροφορίες θεωρούνται έντυπες εκδόσεις μόνο και μόνο με τη διάχυσή τους προς το κοινό, μέσω της υποδομής του Internet.

Στο σημερινό τεχνολογικό επίπεδο με τις ποικίλες ευκολίες που μας παρέχονται,<sup>69</sup> δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και μια σειρά προβληματισμών, όπως αυτά αναφύονται από την καθημερινή χρήση του διαδικτύου.<sup>70</sup> Έτσι, στην περίπτωση εσφαλμένης αποστολής μέσω διαδικτύου, δεν μπορεί να επιτευχθεί η ανάκληση του εγγράφου, όποια εξειδικευμένη μορφή και αν αυτό φέρει. Ζήτημα το οποίο προκαλεί προβληματισμό ως προς την ακύρωση – ανάκληση ενός ήδη δημοσιευμένου ηλεκτρονικού εγγράφου.<sup>71</sup> Ενώ, από μόνο του ένα χάρτινο έγγραφο μπορεί να καταστραφεί ολοκληρωτικά κατά την επιθυμία του κατόχου του, από την άλλη δεν συμβαίνει το ίδιο με το ηλεκτρονικό έγγραφο. Πιο συγκεκριμένα, είναι δυσχερές η

<sup>68</sup> Το σκεπτικό έχει διατυπωθεί αρχικά από τον *Barger*, ως σχόλιο σε νομολογιακό παράδειγμα δικαστηρίου των Η.Π.Α., θέση την οποία ενστερνίζεται και ο *Pierotti*, 255-256, ειδικά υποσ. 60.

<sup>69</sup> Χαρακτηριστικά *Pappas*, 336, όπου τονίζει τη δυνατότητα και ευκολία κατάρτισης συμβάσεων μέσω του διαδικτύου, ως ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα του ηλεκτρονικού εμπορίου. Επίσης ο *Oostenrijk*, 1170, αναφέρει ότι το 93% των εμπορικών εγγράφων που διακινούνται στις Η.Π.Α. έχουν ηλεκτρονική μορφή, από τα οποία μόνο το ένα τρίτο εκτυπώνεται, ενώ τα υπόλοιπα αποτελούν αποθηκευμένα ηλεκτρονικά δεδομένα.

<sup>70</sup> Ο κοινοτικός νομοθέτης στην Οδ. 1999/93/ΕΚ άρθρο 1, έχει διατυπώσει ρητή πρόβλεψη, ώστε να μη θίγονται εθνικές ρυθμίσεις που αφορούν ζητήματα τύπου και συνάπτονται έγκυρα μόνο με τον παραδοσιακό τρόπο κατάρτισης των συμβάσεων. Επίσης βλ. Οδ. 2000/31/ΕΚ ειδικά άρθρο 9 παρ. 2 για τις εξαιρέσεις από την εφαρμογή των ηλεκτρονικά καταρτιζόμενων συμβάσεων. Ομοίως ο *Dumortier*, *The European Directive...*, 1, επισημαίνει ότι πολλά κράτη μέλη της Ε.Ε. απαιτούν ειδικό έγγραφο τύπο (εννοείται ο παραδοσιακός) για περισσότερη εξασφάλιση των συναλλασσομένων. Θεωρείται ότι κατ' αυτό τον τρόπο διατηρείται το κλίμα ασφάλειας στις συναλλαγές και αποφεύγονται παράλληλα τυχόν τεχνολογικές ατέλειες. Ενδεικτικά οι *Aalberts, Van der Hof*, 33, όπου παρουσιάζουν το σχετικό νόμο για τις ηλεκτρονικές συναλλαγές της Σιγκαπούρης του 1998 με τις εκεί προβλεπόμενες εξαιρέσεις στην εφαρμογή της ηλεκτρονικού τύπου για ορισμένα είδη δικαιωμάτων.

<sup>71</sup> Για τον προβληματισμό ακύρωσης ή ανάκλησης ηλεκτρονικών εγγράφων, όπως μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μηνυμάτων διαύλων (Chat messages), τραγουδιών στο Napster, φακέλων FTP και κάθε είδους πληροφοριών που φιλοξενούνται στο διαδίκτυο *Pierotti*, 273.

διαγραφή ενός ηλεκτρονικού εγγράφου, διότι αυτό εξακολουθεί να υπάρχει και μετά τη φαινομενική του διαγραφή.<sup>72</sup>

Επίσης, η αλλοίωση ενός εγγράφου προβαλλόμενου στο διαδίκτυο θεωρείται εύκολη,<sup>73</sup> ενώ η παρακολούθηση και η ανίχνευσή της κρίνονται αρκετά δύσκολες.<sup>74</sup> Αυτή η πραγματικότητα αποτελεί τροχοπέδη για τη ζητούμενη ασφάλεια και εμπιστοσύνη που θα μπορούσε να παρέχεται στο διαδικτυακό περιβάλλον.<sup>75</sup>

Έντονη συζήτηση αναπτύσσεται σχετικά με τη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία και την έγκυρη χρήση εγγράφων σε ηλεκτρονικό επίπεδο.<sup>76</sup> Έτσι, μια διαφοροποίηση του τεχνολογικού επιπέδου μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιούν τα δύο μέρη πιθανόν θα επιφέρει προβλήματα εάν όχι αδυναμία στην αποστολή – λήψη ηλεκτρονικών εγγράφων. Γεγονός που επιφέρει αρνητικές συνέπειες στο πεδίο της επικοινωνίας και έχει αρνητικές προεκτάσεις στη διαμόρφωση μιας ηλεκτρονικής σύμβασης.

In fine, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η όποια εξέλιξη στην εξομοίωση ενός ηλεκτρονικού εγγράφου με το παραδοσιακό, δεν επηρεάζει τη συνύπαρξή τους,

<sup>72</sup> Κεντρικό σημείο του άρθρου του *Oostenrijk*, ο οποίος εμβαθύνει στο delete και destroy data, ιδίως 1166. Ενώ στη σελ. 1171, ο ίδιος αναφέρει τα σημεία στα οποία αποθηκεύονται τα ηλεκτρονικά δεδομένα. Πάντως στη σύγκριση που επιχειρεί μεταξύ ηλεκτρονικών και παραδοσιακών εγγράφων στη σελ. 1185 υποστηρίζει ορθά ότι ως αποδεικτικά στοιχεία υπερτερούν τα ηλεκτρονικά έγγραφα, διότι ακριβώς είναι δυσχερές η διαγραφή τους. Ο *Πανάγου*, 166, θεωρεί μια από τις προϋποθέσεις έγκυρης κατάρτισης ηλεκτρονικών διοικητικών εγγράφων και το αμετάβλητο – αναλλοίωτο αυτού.

<sup>73</sup> Όπως διατυπώνεται από τον *Pierotti*, 275, ενώ εμβαθύνει ακόμη περισσότερο υποστηρίζοντας ότι οι όποιες διαδικασίες πιστοποίησης (authentication) δεν επιλύουν το πρόβλημα, διότι ακριβώς στην πλειοψηφία τους τα έγγραφα και οι ιστοχόροι δεν είναι πιστοποιημένα και κατ' επέκταση δεν εξασφαλίζουν το αναλλοίωτο.

<sup>74</sup> Υποστηρίζεται και από τον *Pierotti*, 273, με έμφαση στην πνευματική ιδιοκτησία. Θα πρέπει να σημειώσουμε τη νομοθετική πρόβλεψη που ενυπάρχει στην Οδ. 1999/93/EK στο άρθρο 2 για την εξασφάλιση των απαιτούμενων διαδικασιών και μέσων, ώστε να καθίσταται η όποια μεταβολή του κειμένου αναγνωρίσιμη από τον παραλήπτη του, αυτό βέβαια για τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Θεωρούμε όμως κρίσιμη και την εφαρμογή του και για την εξασφάλιση του ηλεκτρονικού εγγράφου, γεγονός που θα επιφέρει ευεργετικές συνέπειες ως προς το θέμα της καλής πίστης και της ορθής κατάρτισης και πιστής εκτέλεσης της ηλεκτρονικής σύμβασης. Για μια σύντομη περιγραφή του φαινομένου στα πλαίσια όμως των ηλεκτρονικών υπογραφών, *Blythe*, 8. Περιεκτική από τεχνικής απόψεως παρουσίαση της διαδικασίας επαλήθευσης ενός απεσταλμένου ψηφιακού εγγράφου στους *Aalberts, Van der Hof*, 13. Ακόμη *Αλεξανδρίδου*, 41, επί του ζητήματος της αλλοίωσης των ηλεκτρονικών εγγράφων και της αξιοποίησης της τεχνολογίας της κρυπτογραφίας, όπως αυτή χρησιμοποιείται ευρέως για τη διασφάλιση των ηλεκτρονικών υπογραφών.

<sup>75</sup> Γενικά, για τη σπουδαιότητα του θέματος της εμπιστοσύνης και ασφάλειας στις διαδικτυακές συναλλαγές *Spyrelli*, 1. Ακόμη βλ. την πρόταση που διατυπώνεται στους *Aalberts, Van der Hof*, 49, το νομοθετικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού περιβάλλοντος να εξασφαλίζει την «κοινωνική» αποδοχή των νέων τεχνολογιών και του ηλεκτρονικού εγγράφου.

<sup>76</sup> Όπως επισημαίνεται από τον *Epstein*, 493, με ενδιαφέροντα παραδείγματα.

στοιχείο θετικό για τη διασφάλιση της ομαλότητας των συναλλαγών, όπως και αν αυτές διατυπώνονται.<sup>77</sup>

### 3. ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ : ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ

#### 3.1. Το χάρτινο – παραδοσιακό έγγραφο

Ο ρόλος της τεχνολογίας επηρεάζει βεβαίως και το έγγραφο. Αυτό μεταλλάσσεται και από τη μοναδική μορφή που το χαρακτήριζε, αρχίζει να λαμβάνει νέες πολυσήμαντες μορφές. Μια σειρά τεχνολογικών εξελίξεων προσέδωσαν κατά καιρούς, εντονότερα όμως σήμερα, στο έγγραφο νέα υπόσταση. Δεδομένου ότι διάφορες τεχνολογίες έχουν εφαρμοστεί διαχρονικά, νέες τεχνικές πρακτικές έχουν εμφανιστεί για το νέο κάθε φορά έγγραφο που προέκυπτε.<sup>78</sup> Πάντως, σημειώνεται ότι οι εξελίξεις που συνοδεύουν το έγγραφο αφορούν στην υπόστασή του και κυρίως στη λεπτή διαδικασία ακριβώς της ενσωμάτωσης σκέψης σε σταθερό φορέα.<sup>79</sup>

Το έγγραφο διήλθε κρίσιμες φάσεις ανάλογα με τα τεχνολογικά επίπεδα. Έτσι, για να καταλήξουμε στην πιο εξελιγμένη μορφή του στο ψηφιακό έγγραφο, αυτό από χάρτινο – παραδοσιακό μετεξελίχθηκε σε μηχανική απεικόνιση,<sup>80</sup> με τη διαμεσολάβηση τηλεπικοινωνιακών μέσων.

#### 3.2. Το ηλεκτρονικό έγγραφο

Το ηλεκτρονικό έγγραφο<sup>81</sup> αποτελεί αναμφίβολα μια από τις σπουδαιότερες εφαρμογές των νέων τεχνολογιών.<sup>82</sup> Η πρακτική σημασία από νομικής απόψεως είναι

<sup>77</sup> Dumortier, The European Directive..., 14, ο οποίος είναι υπέρ της συνύπαρξης παραδοσιακών και ηλεκτρονικών εγγράφων.

<sup>78</sup> Η Παϊσίδου, 116, αναφέρεται στα τεχνολογικά εξελικτικά στάδια του εγγράφου τα τελευταία χρόνια.

<sup>79</sup> Πιτσιρίκος, 68, με τη διατύπωση παρόμοιας θέσης.

<sup>80</sup> Για τη μηχανική απεικόνιση βλ. ενδεικτικά στην Ελληνική θεωρία Γεωργιάδης Γ., 205 επ. και 323, Σιδηρόπουλος, 76 και την εκεί υποσ. αρ. 1 και σελ. 78. Ακόμη, Ανθιμος, 22, ο οποίος παρουσιάζει παράδειγμα μηχανικής απεικόνισης σε αστική συναλλαγή με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας.

<sup>81</sup> Θα πρέπει να σημειωθεί ένας ακόμη όρος διατύπωσης του ηλεκτρονικού εγγράφου στο Ιταλικό δίκαιο, το πληροφορικό έγγραφο (documento informatico), το οποίο περιγράφεται και ορίζεται στο Trabucchi, 164, κατά το Ιταλικό Προεδρικό Διάταγμα (d.p.r. 513/1997), όπως ίσχυε πριν από την ψήφιση της Οδ. 99/93/EK. Σύμφωνα με το προϊσχύον νομοθέτημα, το πληροφορικό έγγραφο έπρεπε να φέρει την ψηφιακή υπογραφή Trabucchi, υποσ. αρ. 1 σελ. 165.

ότι περικλείει ότι και το αντίστοιχο κλασικό έγγραφο,<sup>83</sup> το οποίο και αντικαθιστά, στις ηλεκτρονικές συμβάσεις και ευρύτερα συναλλαγές.<sup>84</sup>

Το κριτικό σημείο σε όλη τη διαλεκτική περί ηλεκτρονικών εγγράφων είναι η αξιολόγησή του σε σχέση με το χάρτινο έγγραφο.<sup>85</sup> Το ερώτημα δε που ανακύπτει, είναι κατά πόσο το ηλεκτρονικό έγγραφο δύναται να αντικαταστήσει το παραδοσιακό και σε ποιο βαθμό.<sup>86</sup>

### 3.2.1. Είδη

Σύμφωνα με τις διατάξεις του ΑΚ και του ΚΠολΔ πρέπει να επισημανθεί ότι αυτά διαχωρίζονται με βάση τη συστατική υπόσταση (ΑΚ 160 παρ. 1) και την αποδεικτική ισχύ τους (ΚΠολΔ 443). Ευρύτερα οι τύποι των εγγράφων, όπως αναγνωρίζονται στους κώδικες του ουσιαστικού και δικονομικού αστικού δικαίου, είναι το ιδιωτικό έγγραφο, το ιδιωτικό έγγραφο με βέβαιη χρονολογία<sup>87</sup> και το δημόσιο έγγραφο. Αυτές οι διακρίσεις των παραδοσιακών εγγράφων θα πρέπει να συζευχθούν με αντίστοιχα ηλεκτρονικά έγγραφα, διότι οι διατάξεις τόσο του

---

<sup>82</sup> *Baumer, Poindexter*, 65, εκεί σημειώνεται ως κύρια προβληματική (κατά το δίκαιο των Η.Π.Α) για το ηλεκτρονικό εμπόριο (E – Commerce) η ανάδειξη της ισότητας μεταξύ των ηλεκτρονικών εγγράφων και των χάρτινων, με ιδιαίτερη έμφαση στις καταναλωτικές συμβάσεις και τις δυσκολίες που θα προκύψουν για τους συμβαλλόμενους καταναλωτές.

<sup>83</sup> Συνηθίζονται οι όροι κλασικό, παραδοσιακό και χάρτινο, για να διαφοροποιηθεί από το ηλεκτρονικό έγγραφο.

<sup>84</sup> Ο *Πανάγου*, 163-164, παραθέτει ορισμό του ηλεκτρονικού διοικητικού εγγράφου και παράλληλη σύγκριση με το παραδοσιακό.

<sup>85</sup> Εν προκειμένω υποστηρίζουμε ότι αυτό αποτελεί ζήτημα περιορισμένης αξίας και διαχρονικότητας, διότι, όσο η νέα τεχνολογία αναπτύσσεται, δεν θα μπορούμε επ' αόριστο να αξιολογούμε τις νέες εφαρμογές που θα προκύπτουν με βάση πάντα το παραδοσιακό έγγραφο.

<sup>86</sup> Χρήσιμος όμως θα ήταν και ένας ορισμός του ηλεκτρονικού εγγράφου. Ηλεκτρονικό λοιπόν έγγραφο είναι αυτό το οποίο συντάσσεται με ηλεκτρονικό τρόπο (ηλεκτρονικά μέσα). Ακόμη *Χριστοδούλου*, 3, όπου παρατίθεται ορισμός στον οποίο συνδέονται άρρηκτα τα ηλεκτρονικά έγγραφα και οι ηλεκτρονικές υπογραφές. Ένας πιο στενός ορισμός παρατίθεται στο *Σιδηρόπουλος*, 75. Επίσης ένας ορισμός δίνεται στο *Καράκωστας*, Δίκαιο & Internet ..., 191, στο σημείο αυτό σημειώνεται η διαφορετική φύση του ηλεκτρονικού από το κλασικό έγγραφο. Για εμβάθυνση επί της έννοιας του ηλεκτρονικού εγγράφου και με περισσότερη προσήλωση στις απαιτήσεις που θέτει ο ΑΚ, *Ιγγλεζάκης*, 138 και τις εκεί υποσημειώσεις. Στο *Δελούκα-Ιγγλέση*, 159, αναδεικνύεται ο προβληματισμός όπου το ηλεκτρονικό έγγραφο συνοδεύεται από απόρρητα στοιχεία του υπογράφοντα. Γεγονός το οποίο θα πρέπει να συνδυαστεί και με την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

<sup>87</sup> Ειδικά για το θέμα της χρονολόγησης των ηλεκτρονικών εγγράφων, *Graziosi*, 74-75, ο όρος που χρησιμοποιείται είναι «validazione temporale» ή «time – stamping». Επίσης υπέρ του time – stamping είναι και ο *Dumortier*, *The European Directive...*, 3, για την εξασφάλιση όμως της διατήρησης των ηλεκτρονικών υπογραφών στο χρόνο.

ουσιαστικού, όσο και του δικονομικού δικαίου δεν προβλέπουν άλλου είδους έγγραφα αποδεκτά στην ελληνική έννομη τάξη.<sup>88</sup> Πρακτικά λοιπόν θα πρέπει να εξομοιωθούν τα ηλεκτρονικά έγγραφα με τα αντίστοιχα κλασικά.

Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για τα είδη των ηλεκτρονικών εγγράφων, καθ' ότι εντοπίζονται τεχνικές – τεχνολογικές διαφορές, οι οποίες βέβαια προσδίδουν και διαφοροποίηση ως προς τη νομική αξία του κάθε εγγράφου. Τα ηλεκτρονικά έγγραφα μπορούν να χαρακτηρισθούν ως ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα και μη ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα.<sup>89</sup> Η διάκριση αυτή είναι αποκλειστική σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία περί ηλεκτρονικών υπογραφών, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω.<sup>90 91</sup>

Πιο συγκεκριμένα, ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα είναι αυτά ακριβώς τα οποία προβλέπονται ρητά (ρυθμίζονται) από τον κοινοτικό και τον εθνικό νομοθέτη Οδ. 99/93/EK άρθρο 5 παρ1 και Π.Δ. 150/2001 άρθρο 3 παρ. 1 αντίστοιχα. Αυτά τα

<sup>88</sup> Ενδεικτικά αναφέρονται οι διατάξεις ΑΚ 63, 680 παρ. 2 για το ιδιωτικό έγγραφο, ΚΠολΔ 446 για το ιδιωτικό έγγραφο με βέβαιη χρονολογία και ΚΠολΔ 438 εδ α' για το δημόσιο έγγραφο. Αναλυτικά για τα είδη των εγγράφων, όπως αναγνωρίζονται στην εθνική έννομη τάξη, *Πιτσιρίκος*, 46 επ.. Στην Ιταλική θεωρία γίνεται δεκτό (όταν συντρέχουν οι όροι του νόμου) ότι το ηλεκτρονικό έγγραφο αποτελεί και συστατικό τύπο (*forma essenziale*) και αποδεικτικό μέσο (*mezzo di prova*), *Trabucchi*, 236.

<sup>89</sup> Οι χαρακτηρισμοί ρυθμιζόμενα και μη ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα είναι άτυποι και προκύπτουν από τη θεωρία, να σημειωθεί ότι ούτε ο κοινοτικός νομοθέτης, αλλά ούτε και ο εθνικός δίνουν ένα ορισμό του ηλεκτρονικού εγγράφου και κατ' επέκταση δεν το κατηγοριοποιούν. Ένας διαχωρισμός γίνεται αποκλειστικά βάσει της ηλεκτρονικής υπογραφής που φέρουν, *Χριστοδούλου*, 77 επ. και 173 επ. στο ίδιο γίνεται μια άλλη διάκριση, η οποία τελικά δεν υιοθετήθηκε, ο λόγος για γνήσια ηλεκτρονικά έγγραφα και μη γνήσια ηλεκτρονικά έγγραφα, σελ. 4-5.

<sup>90</sup> Μολονότι δεν έχει ψηφισθεί ειδικό νομοθέτημα για τα ηλεκτρονικά έγγραφα, αυτά ρυθμίζονται από το Π.Δ. 150/2001 «προσαρμογή στην Οδηγία 99/93/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με το κοινοτικό πλαίσιο για ηλεκτρονικές υπογραφές». Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμιστεί η έλλειψη ενός νομοθετικού ορισμού για το ηλεκτρονικό έγγραφο, τη στιγμή που στην προαναφερόμενη Οδηγία και στο άρθρο 2 αυτής δίνεται μια σειρά άλλων ορισμών. Το ίδιο συμβαίνει και με το Π.Δ. 150/2001 άρθρο 2. Άλλα σχετικά νομοθετήματα είναι το Π.Δ. 342/2002 «Διακίνηση εγγράφων με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μεταξύ των δημοσίων υπηρεσιών, Ν.Π.Δ.Δ. και Ο.Τ.Α. ή μεταξύ αυτών και των φυσικών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου και ενώσεων φυσικών προσώπων», καθώς και ο Ν. 2672/1998 ειδικά στο άρθρο 14, όπου ρυθμίζονται θέματα ηλεκτρονικών υπογραφών και διακίνησης ηλεκτρονικών εγγράφων μεταξύ των υπηρεσιών της διοίκησης και μεταξύ αυτών και φυσικών ή νομικών προσώπων. Θεωρούμε ότι η ύπαρξη ενός νομοθετικού ορισμού σε κοινοτικό επίπεδο θα προσέδιδε μεγαλύτερη κοινότητα και ασφάλεια, κάτι το οποίο παρατηρήθηκε με το παράδειγμα των ηλεκτρονικών υπογραφών.

<sup>91</sup> Επίσης για την εννοιολογική προσέγγιση του ηλεκτρονικού εγγράφου και τη διασύνδεσή του με την ηλεκτρονική υπογραφή την οποία φέρει (το στενό αυτό δεσμό ηλεκτρονικού εγγράφου και ηλεκτρονικής υπογραφής), *Χριστοδούλου*, 3. Επίσης βλ. αιτ. σκ. 21 του προοιμίου της Οδ. 1999/93/EK για μια κοινή πρόβλεψη για τις ηλεκτρονικές υπογραφές και τη μεταξύ τους διασύνδεση που αναπτύσσει ο *Dumortier*, *Legal Status...*, 4.

έγγραφα κατά τις διατάξεις της Οδηγίας και του Π.Δ. φέρουν προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή, η οποία ισοδυναμεί με την ιδιόχειρη του ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου.

Αναφορικά με τα μη ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα, όσα δηλαδή δεν φέρουν την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή ή δεν φέρουν καθόλου υπογραφή, γι' αυτά δεν προβλέπεται νομοθετική ρύθμιση και θα πρέπει να κρίνονται (η ύπαρξη, η ισχύς και η αποδεικτική τους δύναμη) κατά περίπτωση. Επομένως, το νομοθετικό κενό περί μη ρυθμιζόμενων ηλεκτρονικών εγγράφων θα πρέπει να καλύπτεται μέσω της αντιστοίχισής τους με κάποιο τύπο παραδοσιακού εγγράφου από τον εφαρμοστή του δικαίου *in concreto*.

### 3.2.2. Μορφή

Προσδιοριστικό στοιχείο του ηλεκτρονικού εγγράφου αναδεικνύεται η συμβολή της ηλεκτρονικής τεχνολογίας στη δημιουργία του. Ειδικότερα, η σύνταξη αυτών των εγγράφων γίνεται αποκλειστικά με ηλεκτρονικά μέσα.<sup>92</sup> Ουσιαστικά το ηλεκτρονικά παραχθέν έγγραφο είναι ένα σύνολο δεδομένων ηλεκτρονικά επεξεργασμένων και αποθηκευμένων σε υπόθεμα μνήμης, είτε σταθερής (π.χ. σκληρός δίσκος η/υ), είτε ενός φορητού ενσώματου στοιχείου (π.χ. δισκέτα, cd.). Επισημαίνεται ότι η ενδιάμεση διαδικασία επεξεργασίας των δεδομένων τα συμπυκνώνει και τα καθιστά μη αναγνώσιμα, έως ότου επεξεργαστούν και πάλι και επανέλθουν στην αρχική τους μορφή.<sup>93</sup>

Μπορούμε να δεχθούμε ότι τα μηνύματα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου αποτελούν τα πιο διαδεδομένα ηλεκτρονικά έγγραφα. Όμως το κύριο μειονέκτημά του η ανασφάλεια (υποκλοπές, χρήση ψευδωνύμων κ.α.) περιορίζει την αξιοπιστία την οποία προσδοκούν οι χρήστες, αλλά και απαιτείται για μια συναλλαγή. Από την άλλη μια σειρά ηλεκτρονικών αρχείων, βάσεων δεδομένων, ηλεκτρονικών διευθύνσεων,<sup>94</sup> διευθύνσεων ηλεκτρονικής αλληλογραφίας,<sup>95</sup> δεν θα μπορούσαν να

<sup>92</sup> Ιδίως Σιδηρόπουλος, 75-76, εκεί τονίζονται τα στοιχεία της επεξεργασίας και της ανάγνωσης του περιεχομένου του εγγράφου.

<sup>93</sup> Σημειώνουμε όμως ότι η εμφίλοχρήση ενός υπολογιστικού σφάλματος κατά την πολύπλοκη αυτή διαδικασία μπορεί να επιφέρει καταλυτικές συνέπειες στην υπόσταση του ηλεκτρονικού εγγράφου.

<sup>94</sup> Για την πιο σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση, Δελούκα-Ιγγλέση, 43, όπου καταγράφεται ότι το domain name αποτελεί ένα είδος μοναδικότητας-εξατομίκευσης κάθε ηλεκτρονικού υπολογιστή.

μην αποτελούν ηλεκτρονικά έγγραφα. Δεδομένου ότι όλα αυτά είναι κείμενα – στοιχεία, τα οποία έχουν υποστεί ηλεκτρονική επεξεργασία και κυκλοφορούν στο διαδίκτυο.<sup>96</sup>

### 3.2.3. Νομική φύση

Χαρακτηριστικό είναι ότι δεν προβλέπεται μια ειδική κατάταξη των ηλεκτρονικών εγγράφων ως προς τη νομική αξία και τις έννομες συνέπειες που μπορούν να έχουν αυτά. Μόνο μια περίπτωση θεωρείται ως ασφαλής διάκριση και η οποία προβλέπεται ρητά από το νόμο. Εν προκειμένω, ο λόγος για τα ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα. Αυτά εξομοιώνονται πλήρως με τα ιδιωτικά έγγραφα.<sup>97</sup> Αποτελούν πλήρη απόδειξη και συστατικό τύπο δικαιοπραξίας. Αναφορικά με την απόδειξη, από το συνδυασμό του ΚΠολΔ 443 και του Π.Δ. 150/2001 άρθρο 3, συνάγεται ότι τα έγγραφα αυτού του τύπου, όσα δηλαδή φέρουν προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή, καθίστανται αναγνωρισμένα αποδεικτικά στοιχεία. Επί του συστατικού τύπου και εδώ επιβεβαιώνεται αντιστοίχιση με τις έννομες συνέπειες των ιδιωτικών εγγράφων (επομένως ταυτίζονται και με αυτά) σύμφωνα με το άρθρο 160 ΑΚ και το Π.Δ. 150/2001 άρθρο 3.<sup>98</sup>

Στις περιπτώσεις των ηλεκτρονικών εγγράφων τα οποία δεν φέρουν προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή ο κοινοτικός νομοθέτης δεν περιέλαβε περιορισμούς στην Οδηγία 99/93/ΕΚ. Προκειμένου λοιπόν γι' αυτά τα μη

<sup>95</sup> Ειδικά για τη σχέση μεταξύ της διεύθυνσης ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και ηλεκτρονικής υπογραφής, Γεωργιάδης Γ., 213. Σε αυτή την υποτυπώδη σχέση ηλεκτρονικής υπογραφής και διεύθυνσης ηλεκτρονικής αλληλογραφίας αναφέρεται το νομολογιακό παράδειγμα ΜΠρΑθ 1327/2001 σε ΔΕΕ 2001, 377 επ.

<sup>96</sup> Καρακώστας, Δίκαιο & Internet ..., 192, όπου ότι κυκλοφορεί στο Ίντερνετ είναι ηλεκτρονικό έγγραφο. Εύστοχα, διότι όλα αυτά τα δεδομένα προέρχονται από ηλεκτρονική επεξεργασία και είναι με διάφορους τρόπους αναγνώσιμα από χρήστες του παγκόσμιου ιστού, ενώ επίσης συνοδεύονται από υποτυπώδη στοιχεία υπογραφής, όπως συνδέονται με τον εκδότη τους και πιστοποιούν το περιεχόμενο του μηνύματος (ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας, διεύθυνση ιστοχώρου).

<sup>97</sup> Trabucchi, 165, εκεί με καθαρή διατύπωση σημειώνεται η εξομοίωση του ηλεκτρονικού εγγράφου που φέρει ψηφιακή υπογραφή με το ιδιόχειρο έγγραφο, σύμφωνα και με το Π.Δ. 513/1997, όπως ίσχυε στην Ιταλία, πριν ακόμη την έκδοση της Οδ. 99/93/ΕΚ.

<sup>98</sup> Καρακώστας, Δίκαιο & Internet ..., 195, για μια επισκόπηση του ζητήματος της αποδείξεως σε μια σειρά χωρών και τα νομοθετικά μέτρα που έχουν λάβει σε συνάρτηση και με τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Για περισσότερη προβληματική επί της εξομοίωσης της ηλεκτρονικής υπογραφής με την ιδιόχειρη, Μανιώτης, Η ψηφιακή υπογραφή..., 78-81, όπου διατυπώνονται επιφυλάξεις.



ρυθμιζόμενα ηλεκτρονικά έγγραφα καλείται ο εθνικός εφαρμοστής του δικαίου να τα αξιολογήσει σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο.<sup>99 100</sup>

#### 4. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΥΠΟΓΡΑΦΗΣ

##### 4.1. Η ηλεκτρονική υπογραφή

Κοινή διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι οι υπογραφές επί των εγγράφων συνιστούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα της νομικής επιστήμης, τόσο από απόψεως ουσιαστικού, όσο και δικονομικού δικαίου.<sup>101</sup> Ειδικά, ο θεσμός της υπογραφής διατηρείται, ενώ παράλληλα εμπλουτίζεται και με νέα στοιχεία συμβατά με τις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής και των νέων τεχνολογιών, την ηλεκτρονική υπογραφή.<sup>102</sup>

Ηλεκτρονική υπογραφή είναι το σύνολο των ηλεκτρονικών δεδομένων, τα οποία συνοδεύουν ένα ηλεκτρονικό έγγραφο και επιτελούν ότι ακριβώς και η παραδοσιακή υπογραφή επί χάρτινων εγγράφων.<sup>103</sup> Ουσιαστικά η ηλεκτρονική υπογραφή είναι μονοσήμαντη και εξατομικεύει απόλυτα τον υπογράφοντα. Επίσης, η

<sup>99</sup> Γι' αυτό το εκούσιο κενό της κοινοτικής ρύθμισης περί των μη ρυθμιζόμενων ηλεκτρονικών εγγράφων, *Χριστοδούλου*, 75 και 173-174.

<sup>100</sup> *Σιδηρόπουλος*, 77-78, όπου γίνεται η κατηγοριοποίηση των ηλεκτρονικών εγγράφων ανάλογα με το εάν φέρουν προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή, «απλή» ηλεκτρονική υπογραφή ή κανενός είδους ηλεκτρονική υπογραφή.

<sup>101</sup> Για την παράθεση των φυσικών χαρακτηριστικών και των νομικών λειτουργιών των παραδοσιακών υπογραφών, *McCullagh*, 5.

<sup>102</sup> Ορολογική προσέγγιση του όρου ηλεκτρονική υπογραφή και σύζευξή του με την αναπτυσσόμενη τεχνολογία, *Λιναρίτης*, 258 επ..

<sup>103</sup> Στην κοινοτική νομοθεσία η ηλεκτρονική υπογραφή ορίζεται στο άρθρο 2 αρ. 1 και 2 Οδ. 99/93/EK, στην εθνική νομοθεσία στο άρθρο 2 αρ. 1 και 2 Π.Δ. 150/2001. Στη θεωρία έχουν διατυπωθεί μια σειρά συγκλινόντων ορισμών για την ηλεκτρονική υπογραφή, *Γεωργιάδης Γ.*, 166, *Χριστοδούλου*, 77, *Σιδηρόπουλος*, 85 και *Ιγγλεζάκης*, 141 και υποσ. 45, όπου ορθά διατυπώνεται η ταύτιση της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής και της ψηφιακής υπογραφής, σύμφωνα και με τα τεχνολογικά μέσα της εποχής μας. Επίσης, *Μιχαηλίδου*, 1193, εκεί παρατίθεται και ως παράδειγμα ηλεκτρονικής υπογραφής το γνωστό μας από τις τραπεζικές συναλλαγές μέσω κάρτας PIN (Personal Identification Number). Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν και οι ορισμοί των πρώτων χρονολογικά νομοθετημάτων που παρουσιάστηκαν σε Ευρωπαϊκά κράτη στην Ιταλία και τη Γερμανία το 1997 και όριζαν τις ψηφιακές υπογραφές, *Dumortier*, Legal Status..., 2. Ενώ ο ίδιος όρος χρησιμοποιούνταν ευρέως έως το 1998 στα κοινοτικά έγγραφα, γι' αυτό, *Dumortier*, The European Directive..., 2. Να σημειωθεί ότι ο ίδιος στη σελ. 3, τάσσεται υπέρ της περιοριστικής χρήσης των όρων advanced – qualified electronic signatures, όπως ακριβώς προβλέπεται στο κείμενο της Οδ. 1999/93/EK άρθρο 5,2, χωρίς άλλες εννοιολογικές επεκτάσεις. Ιστορικά σημειώνεται ότι το πρώτο νομοθέτημα περί ηλεκτρονικών υπογραφών είναι αυτό που ίσχυσε το 1995 στην Πολιτεία Utah των Η.Π.Α., στη συνοπτική του παρουσίασή του αναφέρεται ο *Καράκωστας*, Δίκαιο & Internet, 194 επ.. Ο Πανάγου, 166-167, αναφέρεται διεξοδικά στην υπογραφή επί ηλεκτρονικών διοικητικών εγγράφων.

θέση της σε ένα έγγραφο υποδηλώνει τη γνησιότητα (το αναλλοίωτο) του εγγράφου.<sup>104</sup>

## 4.2. Τα είδη της ηλεκτρονικής υπογραφής

Η σπουδαιότητα της ηλεκτρονικής υπογραφής έγκειται, πέραν της ειδικής της λειτουργίας, στην ενθάρρυνση του ηλεκτρονικού εμπορίου,<sup>105</sup> αλλά και στο γεγονός ότι διαβαθμίζει το ηλεκτρονικό έγγραφο, στο οποίο έχει τεθεί.<sup>106</sup> Σύμφωνα με την κείμενη κοινοτική και εθνική νομοθεσία οι ηλεκτρονικές υπογραφές αξιολογούνται ανάλογα με τα τεχνικά στοιχεία βάσει των οποίων εκδίδονται.<sup>107 108</sup> Έτσι, όσο πιο προηγμένη είναι η τεχνολογία στην οποία στηρίζεται, τόσο πιο ασφαλής δύναται να χαρακτηριστεί αυτή (ηλεκτρονική υπογραφή).<sup>109</sup>

<sup>104</sup> Στην Αμερικανική θεωρία αντί πολλών, *Towle*, 925, όπου σημειώνεται ότι ο βασικός σκοπός που επιτελείται με την υπογραφή, όποια μορφή και αν αυτή έχει, είναι η βούληση (intent) του υπογράφοντα ακριβώς να επικυρώσει το έγγραφο. Ακόμη, όπως αναφέρεται εκεί είναι το κριτικό σημείο το οποίο υιοθετείται και από τον Αμερικανικό Εμπορικό Κώδικα άρθρο 1 (Uniform Commercial Code). Ο *Towle* εξετάζει την ηλεκτρονική υπογραφή και από άλλη οπτική ως στοιχείο πιστοποίησης και μάλιστα αιτιολογεί στη σελ. 931 τη θέση του ότι οι ηλεκτρονικές υπογραφές αποτελούν είδος πιστοποίησης (authentication). Παρόμοια θέση παίρνουν οι *Aalberts, Van der Hof*, 19, με έμφαση στη βούληση του υπογράφοντα και με δευτερεύων στοιχείο τη διαδικασία παραγωγής και θέσης της υπογραφής.

<sup>105</sup> Βλ. και την προσέγγιση που επιχειρεί ο *Pappas*, 340.

<sup>106</sup> Για τη σχέση ηλεκτρονικής υπογραφής και ηλεκτρονικής σύμβασης, *Ιγγλεζάκης*, 624.

<sup>107</sup> Βλ. αιτ. σκ. 20 του προοιμίου της Οδ. 1999/93/EK για την εξομοίωση των προηγμένων ηλεκτρονικών υπογραφών με τις κλασικές, γεγονός που εγκλωβίζει το θεσμό στα κλασικά δεδομένα, χωρίς να ανοίγεται ορίζοντας όχι μόνο για τεχνολογίες του μέλλοντος, αλλά και για νέες επιστημονικές τάσεις, βλ και *Dumortier*, *The European Directive...*, 16, ο οποίος σημειώνει ότι έτσι διατηρείται η ασφάλεια της υπογραφής από τη μια, όμως από την άλλη περιορίζεται η ηλεκτρονική υπογραφή στο παλαιό εννοιολογικό καθεστώς των υπογραφών.

<sup>108</sup> Μια ιδιαίτερη θέση υποστηρίζει ο *Towle* στη σελ. 927, την υποβάθμιση του ρόλου του electronic, επειδή το θεωρεί ως απλό μέσω διατύπωσης της υπογραφής με αυτή την τεχνολογία.

<sup>109</sup> *Σιδηρόπουλος*, 85, εκεί μαζί με τον ορισμό της ηλεκτρονικής υπογραφής σημειώνεται εύστοχα και η ρευστότητα του ορισμού, ώστε να συμβαδίζει η παραγόμενη ηλεκτρονική υπογραφή κάθε φορά με τις τεχνολογικές καινοτομίες. Μια διαφορετική προσέγγιση υπογραμμίζεται στο νόμο του Ηνωμένου Βασιλείου για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (Electronic Communications Act 2000). Ειδικότερα με αυτό το νομοθέτημα γίνονται αποδεκτές οι ηλεκτρονικές υπογραφές, όχι όμως και η νομική τους αξία, η οποία αποφασίζεται κατά περίπτωση από το δικαστήριο. Ενδιαφέρουσα θέση αναπτύσσουν οι *Aalberts, Van der Hof*, 13, σύμφωνα με τους οποίους θα πρέπει να υπάρχει λειτουργική σχέση κόστους – ασφάλειας στη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία για τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Με τον τρόπο αυτόν, δεν θα επιβαρύνονται υπέρμετρα τα συμβαλλόμενα μέρη μιας σύμβασης σε σχέση με το αντικείμενο της συναλλαγής.

Τα είδη των ηλεκτρονικών υπογραφών αναφέρονται στα νομοθετήματα. Ουσιαστικά, όπως αναφέρεται στο Π.Δ. 150/2001,<sup>110</sup> γίνεται λόγος για δύο ηλεκτρονικές υπογραφές: την «ηλεκτρονική υπογραφή» και την «προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή».<sup>111 112</sup> Οι μεταξύ τους διαφοροποιήσεις περιγράφονται με σαφήνεια στο Π.Δ.,<sup>113</sup> ενώ καθίσταται από το διάταγμα προδήλως ενισχυμένη η αξία της προηγμένης υπογραφής σε σχέση με την «απλή» ηλεκτρονική υπογραφή.

#### 4.3. Τεχνική προσέγγιση της ηλεκτρονικής υπογραφής

Η δημιουργία της ηλεκτρονικής υπογραφής είναι κυρίως μια τεχνική διαδικασία. Η κρυπτογραφία αποτελεί το ιδιαίτερο γνώρισμα για την παραγωγή της ηλεκτρονικής υπογραφής. Μέσα από τη μέθοδο αυτή οδηγούμαστε στη δημιουργία της ψηφιακής υπογραφής.<sup>114 115</sup>

<sup>110</sup> Βλ. άρθρο 2 στοιχεία 1 και 2 Π.Δ. 150/2001. Θεωρείται ότι η διατύπωση στην αρχή του άρθρου αυτού: «Για την εφαρμογή του παρόντος Διατάγματος νοούνται ως:…» αναγνωρίζει μεν την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή ως μόνη πλήρους αποδείξεως και γνησιότητας, αλλά παράλληλα δεν αποκλείεται η έκδοση και άλλων ειδών ηλεκτρονικής υπογραφής (μη προηγμένων), οι οποίες θα υπολείπονται της πλήρους αποδείξεως και γνησιότητας της προηγμένης, αλλά δεν θα στερούνται όλων των εννόμων αποτελεσμάτων της υπογραφής. Επί του συγκεκριμένου *Ιγγλεζάκης*, 143, για μια ερμηνευτική προσέγγιση των ορισμών του Π.Δ. 150/2001.

<sup>111</sup> Κατά το Π.Δ. 150/2001 άρθρο 2 στ 1 και 2 ταυτόσημες είναι οι έννοιες προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή και ψηφιακή υπογραφή. Ως εκ τούτου η ψηφιακή τεχνολογία στη διαδικασία έκδοσης ηλεκτρονικής υπογραφής θεωρείται ως η πιο ασφαλής και προηγμένη. Επίσης, *Δελούκα-Ιγγλέση*, 172, όπου γίνεται διασύνδεση της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής με συγκεκριμένη μέθοδο παραγωγής της.

<sup>112</sup> Για το θέμα του ονομαστικού προσδιορισμού της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, *Μανιώτης*, 38. Ακόμη, *Aalberts, Van der Hof*, 8, με πρόταση για αλλαγή του ονόματος της ψηφιακής υπογραφής για την αποφυγή σύγχυσης και την υιοθέτηση των όρων «digital seal» ή «digital envelope». Ενώ για τη σχέση των δύο ειδών υπογραφής, βλ. το σχήμα στον *Dumortier, Legal Status...*, 3. Για το ίδιο θέμα *Aalberts, Van der Hof*, 7, οι οποίοι θεωρούν ότι ο όρος ηλεκτρονική υπογραφή είναι γενικότερος σε σχέση με τον ειδικότερο όρο της ψηφιακής υπογραφής.

<sup>113</sup> Βλ. άρθρο 2 στ. 1 και 2 Π.Δ. 150/2001.

<sup>114</sup> Για τη συγκεκριμένη διαδικασία, *Καράκωστας*, *Δίκαιο & Internet ...*, 193-194, εκεί γίνεται αναφορά και για τα κρυπτογραφικά συστήματα, όπως ισχύουν σε διάφορες Πολιτείες των ΗΠΑ, βλ. επίσης *Μανιώτης*, *Η ψηφιακή υπογραφή...*, 40, ειδικά για το παράδειγμα των ηλεκτρονικών υπογραφών στις τραπεζικές συναλλαγές.

<sup>115</sup> Για μια πιο εξελιγμένη μορφή της κρυπτογραφίας τη στενογραφία γίνεται λόγος στο *Χριστοδούλου*, 13 υποσ. 29. Για την επεξήγηση των λειτουργιών της ψηφιακής υπογραφής και της κρυπτογραφίας, *Μιχαηλίδου*, 1189. Επίσης για τη συμμετρική κρυπτογραφία, όπως ίσχυε και τους προβληματισμούς επί της παλαιότερης αυτής τεχνολογίας, *Καραδημητρίου*, 1536-1537.

Σήμερα, η εφαρμοζόμενη και κοινά αποδεκτή διαδικασία είναι αυτή της ασύμμετρης κρυπτογραφίας.<sup>116</sup> Εν συντομία στην περίπτωση αυτή υπάρχουν δύο κλειδιά (κωδικοί) το ιδιωτικό και το δημόσιο. Το πρώτο συντελεί στην κωδικοποίηση των αποστέλλόμενων δεδομένων, ενώ με το δεύτερο ο παραλήπτης μπορεί να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα (να το διαβάσει) επιβεβαιώνοντας και αυτός τη γνησιότητα και ακεραιότητα τόσο του μηνύματος, όσο και την ταυτότητα του αποστολέα.<sup>117</sup>

Ζήτημα γεννάται ως προς τη μυστικότητα του ιδιωτικού κλειδιού.<sup>118</sup> Θα πρέπει σε κάθε περίπτωση ο κάτοχός του να το προφυλάσσει και να μην το γνωστοποιεί σε τρίτα πρόσωπα, διαφορετικά η ασφάλεια των ηλεκτρονικών του συναλλαγών θα είναι διάτρητη, επιφέροντας ανασφάλεια για τον ίδιο, αλλά και για κάθε άλλο πρόσωπο με το οποίο θα συνδιαλλαγεί στο μέλλον.<sup>119</sup> Στα πλαίσια αυτά συμπεριλαμβάνεται και ο προβληματισμός κατοχής και χρήσης της μυστικής κλείδας των νομικών προσώπων.

Από την άλλη πλευρά ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το ζήτημα της εξάλειψης της ψηφιακής υπογραφής. Η σειρά των bits, τα οποία απαρτίζουν την υπογραφή αυτή, μπορεί με ειδικές διαδικασίες να αφαιρεθεί ή να τροποποιηθεί, έτσι ώστε να μεταβληθεί τόσο το περιεχόμενο του μηνύματος, όσο και το πρόσωπο του υπογράφοντα. Γεγονός που αναμένεται να επιφέρει αρνητικές συνέπειες για τους διενεργούντες ηλεκτρονικές εμπορικές πράξεις.<sup>120</sup>

<sup>116</sup> Βλ. όμως και την εκτίμηση των *Aalberts, Van der Hof*, 16, ότι ακριβώς αυτές οι διαδικασίες προϋποθέτουν ειδικές τεχνικές γνώσεις και συνήθως δεν είναι φιλικές προς το μέσο χρήστη. Βλ. ιδίως *Ανθιμος*, 13, για την επισήμανση των δυσχερειών, τόσο παραγωγής της ψηφιακής υπογραφής, όσο και της επαλήθευσής της από τον αντισυμβαλλόμενο.

<sup>117</sup> Για τη διαδικασία και τη χρήση των δύο κλειδιών, *Σιδηρόπουλος*, 84-85. Βλ. όμως και *Spyrelli*, 3, όπου εύστοχα σημειώνει τη μη ύπαρξη σχέσης κλειδιών – ανθρώπου, στοιχείο που προβληματίζει στην πράξη. Επίσης σε *Aalberts, Van der Hof*, 47, όπου τίθεται ως κύριο πρόβλημα των ηλεκτρονικών υπογραφών η μη προσωποποίηση και σύζευξή τους με το πρόσωπο του υπογράφοντα.

<sup>118</sup> Θεωρούμε ότι η μυστικότητα του ιδιωτικού κλειδιού θα δημιουργήσει σειρά προβλημάτων στις ηλεκτρονικές συναλλαγές, τόσο εξαιτίας της μη ορθής διαφύλαξής του από τον κάτοχο, όσο και εξαιτίας των ηλεκτρονικών υποκλοπών.

<sup>119</sup> Σε περαιτέρω στοιχεία δημιουργίας της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, στα αναγνωρισμένα πιστοποιητικά και στην ασφαλή διάταξη δημιουργίας υπογραφής αναφέρεται ο *Σιδηρόπουλος*, 86.

<sup>120</sup> Για τη μεταγενέστερη απαλοιφή ή αλλοίωση της ψηφιακής υπογραφής, *McCullagh*, 6 και 10, με ανάδειξη των θετικών της παραδοσιακής υπογραφής και των αρνητικών της ψηφιακής. Επίσης, βλ. στον ίδιο σελ. 12, τη διαδικασία του signature stripping, δηλαδή το παράδειγμα αντικατάστασης της ηλεκτρονικής υπογραφής από άλλη ταυτόσημη τεχνολογίας, η οποία βέβαια θα ανήκει σε άλλο πρόσωπο. Βλ. όμως και *Aalberts, Van der Hof*, 8, με παρατήρηση ότι δεν υπάρχει σχέση του ψηφιακού εγγράφου με την αντίστοιχη ψηφιακή υπογραφή που

#### 4.4. Ουσιαστική και δικονομική αξία της ηλεκτρονικής υπογραφής

Η ανωτερότητα της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλεκτρονικές υπογραφές, συνδέεται στενά με την υψηλότερη διασφάλιση και του ηλεκτρονικού εγγράφου. Έτσι, η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή επιτελεί ότι και η ιδιόχειρη υπογραφή. Η ως άνω ταύτιση δικαιολογείται με τους τέσσερις χαρακτηριστικούς όρους της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, όπως αυτοί απαριθμούνται στο νομοθετικό ορισμό της.<sup>121</sup>

Σε κάθε περίπτωση, η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή παράγει όλες τις έννομες συνέπειες της ιδιόχειρης.<sup>122</sup> Τα δε άλλα είδη ηλεκτρονικής υπογραφής αποτελούν ευρύτερα στοιχεία υπογραφής υποβαθμισμένα όμως σε αντιπαραβολή προς την προηγμένη. Ωστόσο, δύνανται και αυτές οι υποβαθμισμένες μορφές υπογραφής να επιτελέσουν το ρόλο τους ανάλογα με τα επιβαλλόμενα από το νόμο και κατά δεύτερον από τη συμφωνία των συμβαλλομένων μερών.<sup>123</sup>

### 5. Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ

#### 5.1. Πάροχοι Υπηρεσιών Πιστοποίησης

Στην πράξη, ένα σπουδαίο ρόλο στην εδραίωση του ηλεκτρονικού εμπορίου και ευρύτερα των διαδικτυακών συναλλαγών διαδραματίζουν οι πάροχοι υπηρεσιών πιστοποίησης.<sup>124</sup> Ήδη η Οδ. 1999/93/EK περιλαμβάνει την έννοια αυτών των

---

τίθεται σε αυτό, γεγονός που σημαίνει ότι ο υπογράφων μπορεί να μην γνωρίζει το ακριβές περιεχόμενο του ψηφιακού εγγράφου, με ουσιαστική απώλεια της λειτουργίας της υπογραφής.

<sup>121</sup> Π.Δ. 150/2001 άρθρο 2 στ. 2.

<sup>122</sup> *Dumortier*, *The European Directive...*, 17, ο οποίος χαρακτηρίζει το άρθρο 5.1 στ. β της Οδ. 1999/93/EK υπερβολικό για τη διατύπωση ότι οι προηγμένες ηλεκτρονικές υπογραφές θα πρέπει να γίνονται δεκτές ως αποδεικτικό στοιχείο σε νομικές διαδικασίες, υποστηρίζοντας παράλληλα ότι αυτό αποτελεί για τους εθνικούς δικαστές σημείο προς εξέταση *in concreto*.

<sup>123</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση ΜΠρΑθ. 1327/2001, η οποία ήταν η πρώτη που εθνικό δικαστήριο έκρινε και όρισε θέματα ηλεκτρονικών διευθύνσεων αλληλογραφίας. Στην απόφαση αυτή πέραν των άλλων ζητημάτων, ορίστηκε ότι η ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας (e - mail address) αποτελεί ένα είδος υπογραφής, για λεπτομέρειες βλ. ΔΕΕ 2001, 377 επ και Δ. 32, σελ. 466 επ..

<sup>124</sup> Αποδεικνύεται ότι η παρεμβολή των Π.Υ.Π. είναι αναγκαία ακόμη και για την απλή παραγωγή των ηλεκτρονικών υπογραφών. Επιπλέον σημειώνουμε ότι σε περιπτώσεις αμφισβητήσεων επί ηλεκτρονικών συμβάσεων για θέματα ύπαρξης ή κύρους αυτών, οι πάροχοι καλούνται να επικυρώσουν γεγονότα ή έννομες πράξεις σε δικαστικές ή εξώδικες διαδικασίες. Στις πρωτοβουλίες σύστασης Π.Υ.Π. στην Ελλάδα αναφέρεται ο *Λιναρίτης*, 260.

προσώπων στο άρθρο 2 στ. 11. Η συμβολή των προσώπων αυτών έγκειται, σύμφωνα με την προαναφερόμενη διάταξη, κυρίως στην πιστοποίηση των ηλεκτρονικών υπογραφών. Εννοιολογικά ταυτόσημη είναι και η διάταξη του Π.Δ. 150/2001 και στην ανάλογη μάλιστα θέση (άρθρο 2 στ. 11).

Πέραν των στενών οριοθετήσεων των νομοθετικών κειμένων μπορούμε να τονίσουμε ότι το διαδίκτυο ως ανοικτό δίκτυο δεν προσφέρει την απαιτούμενη ασφάλεια. Αυτός είναι και ο δικαιολογητικός λόγος ύπαρξης των παρόχων. Στα πλαίσια των απρόσωπων διαδικτυακών συναλλαγών οι διαδικασίες πιστοποίησης αποτελούν βασική προϋπόθεση καλής λειτουργίας του ηλεκτρονικού εμπορίου και ως εκ τούτου η ύπαρξη τρίτων έμπιστων προσώπων κρίνεται επιβεβλημένη.<sup>125</sup> Στην ενδυνάμωση της ύπαρξης αυτών των προσώπων η Οδηγία για τις ηλεκτρονικές υπογραφές επιβάλλει ελεύθερο καθεστώς ίδρυσης και λειτουργίας τους.<sup>126</sup>

Τα τρίτα αξιόπιστα αυτά μέρη, όπως έχει επικρατήσει στη θεωρία να χαρακτηρίζονται,<sup>127</sup> δεν μετέχουν άμεσα ούτε στις ηλεκτρονικές συναλλαγές,<sup>128</sup> αλλά

---

Ευρύτερα, για την κατηγοριοποίηση των παρόχων υπηρεσιών διαδικτύου εκτενής αναφορά γίνεται στα άρθρα 12 έως 15 Οδ. 31/2001/ΕΚ και άρθρα 11-14 Π.Δ. 131/2003, στη θεωρία Σπυρόπουλος, 372 επ..

<sup>125</sup> Spyrelli, 4, για την ανάδειξη της στενής σχέσης μεταξύ anonymity και authentication και την κατ' επέκταση δικαιολογία ύπαρξης των πάροχων υπηρεσιών πιστοποίησης. Θα πρέπει να λεχθεί όμως ότι για να επιτευχθούν οι λειτουργίες των παρόχων οφείλεται ειδική μέριμνα για το πλαίσιο ευθύνης τους. Η αντίστοιχη νομοθετική πρόβλεψη εντοπίζεται στο άρθρο 6 Οδ. 1999/93/ΕΚ και ανάλογα στο άρθρο 6 Π.Δ. 150/2001. Για αναλυτική έκθεση του φαινομένου, Μανιώτης, Η σύναψη της ηλεκτρονικής συμβάσεως ..., 74 επ.

<sup>126</sup> Βλ. Οδ. 1999/93/ΕΚ, όπου για το θέμα της ανάπτυξης των πάροχων γίνεται ειδική αναφορά και στο προοίμιο στ. 10 και στο άρθρο 3 παρ. 1. Στο σημείο αυτό διατυπώνουμε την επιφύλαξη ότι οι πάροχοι, ακριβώς λόγω της πιστοποιητικής τους λειτουργίας επί των ηλεκτρονικών υπογραφών, θα έπρεπε να υπάγονται σε περιορισμούς και ελέγχους, ώστε να διασφαλίζεται στο μέγιστο βαθμό η υγιής ηλεκτρονική συναλλακτική πρακτική. Μάλιστα η λειτουργία παρόχων του δημόσιου τομέα σε πρώτο στάδιο κρίνουμε ότι θα συνιστούσε εμπόδιο μεν στην ελεύθερη ανάπτυξη του εμπορίου, από την άλλη όμως θα ενέπνεε περισσότερη εμπιστοσύνη στους χρήστες των υπηρεσιών τους. Η ανάλυση της συγκεκριμένης προβληματικής παρουσιάζεται κατωτέρω στην παρ. 8.1.. Στην Ελλάδα αρμόδιος φορέας που ασκεί την εποπτεία για τους παρόχους υπηρεσιών πιστοποίησης είναι η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων Ε.Ε.Τ.Τ. (για περισσότερες πληροφορίες βλ. την ιστοσελίδα της [www.eett.gr](http://www.eett.gr)). Για σύντομη επισκόπηση των προϋποθέσεων λειτουργίας των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης στη Γερμανία, την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, Dumortier, The European Directive..., 12. Για το αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας των Certification Authorities στην Ιταλία, Aalberts, Van der Hof, 27.

<sup>127</sup> Ανθιμος, Ψηφιακή τεχνολογία..., 14, πιο αναλυτικά Γεωργιάδης Γ., 193 και την εκεί υποσ. αρ. 11 για τις ονομασίες των πάροχων υπηρεσιών πιστοποίησης. Επίσης, Δελούκα-Ιγγλέση, 164-165, η οποία ονομάζει τους παρόχους και ως «Έμπιστες Τρίτες Οντότητες».

<sup>128</sup> Για την έμμεση συμμετοχή των Certification Authorities στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, Spyrelli, 4, η οποία αναφέρει και την περίπτωση πιστοποίησης της ταυτότητας ενός παρόχου

ούτε και σε κανενός είδους διαδικτυακής επικοινωνίας. Αυτό όμως δεν αποδυναμώνει τη σπουδαιότητα ύπαρξής τους και συμβολή τους στην προαγωγή της διαδικτυακής χρήσης. Εξάλλου και μόνη η λειτουργία της πιστοποίησης των ηλεκτρονικών υπογραφών με την έκδοση των απαιτούμενων πιστοποιητικών αποτελεί κρίσιμο παράγοντα και βασική νομική προϋπόθεση για την εγκυρότητα των προϊόντων της ηλεκτρονικής υπογραφής.<sup>129</sup>

## 5.2. Οι λειτουργίες των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης

Ο πάροχος ως υποκείμενο πλέον του κύκλου των ηλεκτρονικών υπογραφών, λόγω ακριβώς της επιβεβαιωτικής του λειτουργίας στην ταυτοπροσωπία του υπογράφοντα, διορθώνει τις ατέλειες της τεχνολογίας της ψηφιακής υπογραφής. Αυτό επιτυγχάνεται με την έκδοση πιστοποιημένων κλειδιών.<sup>130</sup> Συγκεκριμένα *per se* η διαδικασία επαλήθευσης της ψηφιακής υπογραφής με τη δημόσια κλείδα του υπογράφοντα δεν εγγυάται την αντιστοίχιση αυτής της κλείδας με το πρόσωπο του υπογράφοντα στον οποίο και ανήκει.<sup>131</sup> <sup>132</sup> Γι' αυτό το σκοπό εκδίδονται τα πιστοποιητικά από τον πάροχο για να δηλώσουν την επιβεβαίωση ταύτισης των δημόσιων κλειδιών και του συγκεκριμένου προσώπου που υπογράφει. Η λειτουργία λοιπόν των παρόχων αναδεικνύει τη συμβολή τους στην επισφράγιση προσώπων – υπογραφών, διαδικασία αναγκαία για την ολοκλήρωση των ηλεκτρονικών υπογραφών.

## 5.3. Το πρόβλημα της πιστοποίησης

Η πιστοποίηση ηλεκτρονικών υπογραφών σύμφωνα με την κοινοτική νομοθεσία πηγάζει από την Οδ. 1999/93/EK. Πολλές και διάσπαρτες είναι οι

---

(certification of the Certification Authority) , είτε με τη μέθοδο της αυτοπιστοποίησης, είτε με διασταυρούμενη πιστοποίηση.

<sup>129</sup> Ο λόγος για το σύμπλεγμα σχέσεων ηλεκτρονικής υπογραφής – πάροχου – πιστοποιητικού, βλ σχετικά άρθρο 2 Οδ. 1999/93/EK και το Παράρτημα I, αλλά και τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του Π.Δ. 150/2001.

<sup>130</sup> *Αλεξανδρίδου*, 44, για τη σύνδεση της ηλεκτρονικής υπογραφής με τα κλειδιά του υπογράφοντα.

<sup>131</sup> Θεωρούμε ότι η λεπτή αυτή διαδικασία της πιστοποίησης είναι καίριας σημασίας για την επιβεβαίωση, τόσο των προσώπων που μετέχουν, όσο και των εγγράφων που καταρτίζονται σε μια διαδικτυακή συναλλαγή.

<sup>132</sup> Ο *Λιναρίτης*, 260, διατυπώνει προβληματισμό σχετιζόμενο με την αποστολή της δημόσιας κλείδας και το κενό αναγνώρισης της ταυτοπροσωπίας από τον αντισυμβαλλόμενο.

διατάξεις της εν λόγω Οδηγίας, στις οποίες γίνεται αναφορά στις υπηρεσίες των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης.<sup>133</sup>

Τα πιστοποιητικά διακρίνονται σε δύο είδη στα απλά<sup>134</sup> και στα αναγνωρισμένα.<sup>135</sup> Τα πρώτα επιτελούν τη βασική λειτουργία επιβεβαίωσης της ταυτοπροσωπίας του υπογράφοντα. Η αναβαθμισμένη όμως μορφή των αναγνωρισμένων πιστοποιητικών εμπεριέχει επιπρόσθετα στοιχεία.<sup>136</sup> Αυτά περιγράφονται στο Παράρτημα I της Οδηγίας 1999/93/EK και προσδίδουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις δημιουργίας της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής.

Γενικά η πιστοποίηση συνοδεύει την ηλεκτρονική υπογραφή προσφέροντάς της επιπλέον εγγύα και αξιοπιστία στο απαιτητικό ηλεκτρονικό περιβάλλον. Εκτός όμως από αυτή τη λειτουργία της, η ηλεκτρονική πιστοποίηση επιτελεί και το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ υπογραφής και υπογράφοντα.<sup>137</sup>

Μία ακόμη λειτουργία των παρόχων είναι η χρονοσήμανση των ηλεκτρονικών υπογραφών. Το χορηγούμενο πιστοποιητικό επισημαίνει το χρόνο θέσης της ηλεκτρονικής υπογραφής,<sup>138</sup> ενώ στο περιεχόμενό του βεβαιώνεται παράλληλα και η δικαιοπρακτική ικανότητα του υπογράφοντα.<sup>139</sup>

<sup>133</sup> In concreto βλ. στο κείμενο της Οδ. 1999/93/EK. Οι αλληπάλληλες αναφορές στο θέμα της πιστοποίησης των ηλεκτρονικών υπογραφών και στους παρόχους των υπηρεσιών αυτών καταδεικνύουν το ενδιαφέρον του κοινοτικού νομοθέτη για τη θέσπιση ενός λεπτομερούς ρυθμιστικού πλαισίου με κοινές βάσεις για τα κράτη μέλη της Ε.Ε..

<sup>134</sup> Ο όρος «απλά» χρησιμοποιείται για να ενισχυθεί η διάκριση αυτών από τα αναγνωρισμένα. Δυστυχώς τόσο στην οδηγία για τις ηλεκτρονικές υπογραφές όσο και στο Π.Δ. ενσωμάτωσής της δεν έχει χρησιμοποιηθεί ειδικός διακριτικός όρος για τα πρώτα, τη στιγμή που τα δεύτερα προσδιορίζονται ως αναγνωρισμένα. Ο *Λιναρίτης*, 260, παραλληλίζει τα πιστοποιητικά προς τη διαιτητική πραγματογνωμοσύνη.

<sup>135</sup> Η διάκριση προέρχεται από τους ορισμούς της Οδηγίας 1999/93/EK στο άρθρο 2 στοιχεία 9 και 10.

<sup>136</sup> Στη θεωρία για τα πιστοποιητικά επιλεκτικά, *Γεωργιάδης Γ.*, 199 επ..

<sup>137</sup> Για τη σπουδαιότητα της πιστοποίησης, *Spyrelli*, 6, όπου αναδεικνύεται η ανάγκη χρήσης της πιστοποίησης στο Internet σε αντιπαράβολή με τα ισχύοντα στο πλαίσιο των κλασικών συναλλαγών. Οι *Aalberts, Van der Hof*, 8, διατυπώνουν την άποψη ότι η ηλεκτρονική υπογραφή δεν εξατομικεύει πλήρως τον υπογράφοντα, επομένως η διαδικασία της πιστοποίησης κρίνεται ως αναγκαία. Εκεί, επισημαίνουν παράλληλα και το αρνητικό χρήσης των πιστοποιητικών σε συνδυασμό με τη διάχυση ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων. Για την επεξήγηση της διαδικασίας πιστοποίησης αντί πολλών, *Γεωργιάδης Γ.*, 192, 196.

<sup>138</sup> Ως προς τη χρονοσήμανση και το χρονικό διάστημα ισχύος του πιστοποιητικού βλ. Παράρτημα I της Οδηγίας 1999/93/EK. Πάντως θεωρούμε ότι η πρόβλεψη χρονικού ορίζοντα ισχύος του πιστοποιητικού θα δημιουργήσει προβλήματα στην υπόσταση της ηλεκτρονικής υπογραφής και ακολούθως στα ηλεκτρονικά έγγραφα στα οποία έχει τεθεί.

<sup>139</sup> Για τα στοιχεία που θα πρέπει να εμπεριέχονται στο αναγνωρισμένο πιστοποιητικό ως ελάχιστες προϋποθέσεις για τη νόμιμη ισχύ του βλ. Παράρτημα I της Οδηγίας 1999/93.



## 6. ΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

### 6.1. Προβληματισμοί περί το ηλεκτρονικό εμπόριο

Στην ευρεία έννοια του ηλεκτρονικού εμπορίου<sup>140</sup> περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι εμπορικές εφαρμογές που λειτουργούν μέσα από τις υπηρεσίες του παγκόσμιου ιστού. Η αναγωγή του κλασικού εμπορίου σε ηλεκτρονικό οφείλεται αποκλειστικά στη χρήση του διαδικτύου. Εξάλλου, η δομή του εμπορίου ως νομική έννοια δεν μεταβάλλεται. Οι διαφοροποιήσεις που προκύπτουν εντοπίζονται στη μεταβολή των συνθηκών, διότι το διαδίκτυο αποτελεί μια ιδιαίτερη αγορά. Επομένως, η ηλεκτρονική διενέργεια του εμπορίου στις συνθήκες της ηλεκτρονικής αγοράς οδηγούν στην υπό εξέταση μορφή εμπορίου.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο, ως σύγχρονη πραγματικότητα, συγκεντρώνει μια σειρά θεματικών. Ενδεικτικό είναι το φαινόμενο της προσαρμογής της τεχνολογίας στις κλασικές εμπορικές δράσεις. Εμπορικές πρακτικές μεταξύ επιχειρήσεων, επιχειρήσεων και καταναλωτών, επιχειρήσεων και διοίκησης και καταναλωτών και διοίκησης<sup>141</sup> προσφέρουν πολλαπλά οφέλη για τους μετέχοντες σε αυτό τον κύκλο δράσεων. Όμως δεν λείπουν και επιμέρους ζητήματα, τα οποία, εξαιτίας της ένταξης της τεχνολογίας, δημιουργούν ευρύτερη ανασφάλεια και χρήζουν ιδιαίτερης εξέτασης.

Υπό το πρίσμα αυτό σημαντική θεωρείται η προστασία των καταναλωτών στο πλαίσιο των ηλεκτρονικών εμπορικών πράξεων σε διεθνές επίπεδο.<sup>142</sup> Η εφαρμογή των κοινοτικών νομοθετημάτων και των αντίστοιχων εθνικών δεν επιλύουν οριστικά το γενικό πρόβλημα του αδύναμου μέρους ειδικά στις ανώνυμες συναλλαγές, όπως είναι οι ηλεκτρονικές.<sup>143</sup> Ο νόμος πλαίσιο για την προστασία των καταναλωτών και οι συνεχείς τροποποιήσεις του παρακολουθούν τις εξελίξεις στο γενικευμένο φάσμα των συμβάσεων από απόσταση, την εισαγωγή γενικών όρων των συναλλαγών, την

<sup>140</sup> Ορισμός του ηλεκτρονικού εμπορίου παρατίθεται στο Δελούκα – Ιγγλέση, 23.

<sup>141</sup> Επίσης, Δελούκα – Ιγγλέση, 24, για τα είδη του ηλεκτρονικού εμπορίου.

<sup>142</sup> Για τις προϋποθέσεις προστασίας των καταναλωτών στις ηλεκτρονικές συναλλαγές κατά τον αμερικανικό νόμο E-Sign Act 2000, Blythe, 16. Επίσης, Καράκωστας, Βασικά ζητήματα ..., 499, όπου διατυπώνεται η προστασία του καταναλωτή ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της λειτουργίας του διαδικτύου.

<sup>143</sup> Βλ. την ανάλυση των Wiesemann, Falletti, 17, για το θέμα προστασίας των καταναλωτών στη Γερμανία ειδικά στις διαδικτυακές δημοπρασίες και την εφαρμογή της Οδ. 97/7/ΕΚ. Επίσης, Κουτσούμπας, Προστασία καταναλωτή..., 953, για τη διατύπωση της μειονεκτικής θέσης του καταναλωτή χρηματοοικονομικών προϊόντων στις εξ αποστάσεως συναλλαγές.

ευθύνη του παραγωγού και του παρόχου υπηρεσιών και την ηλεκτρονική διαφήμιση.<sup>144</sup>

Ξεχωριστό πρόβλημα αποτελεί η προστασία της προσωπικότητας των συναλλασσομένων. Η διάχυση πληροφοριών στο Internet συμπαρασύρει και τη διακίνηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η θέσπιση των Ν. 2472/1997 και Ν. 2774/1999,<sup>145</sup> συνιστά σε εθνικό επίπεδο τη νομοθετική βάση προστασίας της ιδιωτικότητας στον ανοικτό διαδικτυακό χώρο. Ειδικά, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και ευαίσθητα δεδομένα συχνά επεξεργάζονται (υποκλέπτονται, αλλοιώνονται) και δημοσιοποιούνται για να αναδείξουν τελικά την αδυναμία των συστημάτων ασφαλείας στην εξασφάλιση των χρηστών του διαδικτύου.<sup>146</sup> Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τα πιστοποιητικά των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης, των οποίων το περιεχόμενο περιλαμβάνει προσωπικά δεδομένα του ηλεκτρονικά υπογράφοντος και των οποίων η διακίνηση είναι ευρεία εντός του διαδικτυακού κοινού.<sup>147</sup> Συχνή όμως είναι και η πρακτική που ακολουθούν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, με την εξασφάλιση δεδομένων των πελατών τους ή υποψήφιων πελατών τους και την περαιτέρω επεξεργασία τους. Έτσι, με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών μέσων γίνονται έρευνες και εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα προς όφελος των διενεργούντων την επεξεργασία.<sup>148</sup>

<sup>144</sup> Για τις προβλέψεις του Ν. 2251/1994 βλ. αναλυτικά *Σιδηρόπουλος*, 6 επ. Ακόμη *Καράκωστας*, Βασικά ζητήματα ..., 500, με περιπτώσιολογία που οδηγεί στην τελική ανισότητα σε βάρος του καταναλωτή μεταξύ των συμβαλλομένων μερών μιας ηλεκτρονικής σύμβασης.

<sup>145</sup> Ν. 2472/1997 «περί προστασίας του ατόμου έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και Ν. 2774/1999 «περί προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τηλεπικοινωνιακό τομέα». Με τους νόμους αυτούς ενσωματώθηκαν ουσιαστικά οι αντίστοιχες κοινοτικές οδηγίες Οδ. 95/46/EK «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών» και Οδ. 2002/58/EK «σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών».

<sup>146</sup> Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τα πιστοποιητικά των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης, των οποίων το περιεχόμενο περιλαμβάνει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα του ηλεκτρονικά υπογράφοντος. Ενώ, η οποιαδήποτε παράνομη διαχείριση και διακίνησή τους επιφέρει ιδιαίτερος αρνητικές συνέπειες για το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται.

<sup>147</sup> Στο περιεχόμενο των πιστοποιητικών αναφέρεται ο *Ιγγλεζάκης*, 623.

<sup>148</sup> Στο επίκαιρο αυτό ζήτημα αναφέρεται η *Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, 1377-1378. Μάλιστα αναλύεται και το συγκρουσιακό καθεστώς μεταξύ πιστωτικών ιδρυμάτων και ατόμων, στην πληροφόρηση των πρώτων και στην προστασία από τη συλλογή και επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των δεύτερων, με την επίκληση αντίστοιχα των Συνταγματικών άρθρων 5<sup>Α</sup> και 9<sup>Α</sup>.

## 6.2. Η φορολογία στο ηλεκτρονικό εμπόριο

Η φορολόγηση των διαδικτυακών συναλλαγών αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο στην εν γένει ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας. Όπως επισημαίνεται στη θεωρία,<sup>149</sup> οι επιλογές φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο αποκλίνουν,<sup>150</sup> προκαλώντας σύγχυση για τις καθημερινές μας συναλλαγές και το μέλλον του Internet.<sup>151</sup> Γεγονός που θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με την άμεση εμβάθυνση στην τοπική και στο συγχρονισμό των διεθνών προσπαθειών αντιμετώπισής του.

Ο προβληματισμός αυτός ενισχύεται ακόμη περισσότερο από την αδυναμία των νομοθεσιών να προλάβουν τις καινοτομίες που παρουσιάζουν η νέα οικονομία και το διαδίκτυο.<sup>152</sup> Το φαινόμενο παρουσιάζεται με πολλαπλή όψη. Από τη μια, η φορολόγηση διαχωρίζεται σε επιβολή φόρου σε αμιγώς διαδικτυακές επιχειρήσεις και σε κλασικές.<sup>153</sup> Από την άλλη, η φορολόγηση επηρεάζεται από τα διακινούμενα αγαθά και υπηρεσίες. Εάν ειδικότερα πρόκειται για φυσική ή για on-line παράδοση.<sup>154</sup> Η ιδιαιτερότητα της τελευταίας περίπτωσης και ο αυξανόμενος όγκος των συναλλαγών σε πραγματικό χρόνο τονίζουν την ανάγκη συστηματικής ρύθμισης της συχνής αυτής πρακτικής.<sup>155</sup>

<sup>149</sup> Για τις αρχικές αναζητήσεις αντιμετώπισης του φαινομένου, όχι μόνο στη νομική του διάσταση, αλλά και στην κοινωνικοοικονομική, *Smith*, 1-2.

<sup>150</sup> *Pappas*, 345, ο οποίος τονίζει ότι στην Ε.Ε. υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις από το κάθε κράτος μέλος και πέραν αυτού ο επιβαλλόμενος φόρος είναι υψηλότερος σε σχέση με τον αμερικανικό, γεγονός θετικό για την αμερικανική διαδικτυακή αγορά.

<sup>151</sup> Για προτάσεις αντιμετώπισης του θέματος ενδεικτικά, *Pappas*, 343-344.

<sup>152</sup> Στο σημείο αυτό επισημαίνονται οι καινοτόμες ρυθμίσεις του νέου Κώδικα Βιβλίων και Στοιχείων, ο οποίος πρόκειται να ισχύσει από την 1<sup>η</sup> Ιανουαρίου 2007 και περιλαμβάνει μια σειρά ηλεκτρονικών εφαρμογών όσον αφορά την ηλεκτρονική αποθήκευση δεδομένων και στην κατάργηση του χάρτινου αρχείου. Από τον εκσυγχρονισμό του Κ.Β.Σ. αναμένονται πολλαπλά οφέλη φορολογικής και επιχειρηματικής φύσης. Για περαιτέρω πληροφορίες βλ. άρθρο της 20-10-2006 Η Ναυτεμπορική [www.naftemporiki.gr](http://www.naftemporiki.gr).

<sup>153</sup> Ο *Salter*, 5-6, επισημαίνει τη νέα φορολογική διαδικτυακή προβληματική, η οποία επιτρέπει την ενίσχυση του ηλεκτρονικού εμπορίου αλλά και την σε βάρος των κλασικών συναλλαγών επιβολή φόρων με την κατ' επέκταση αποδυνάμωση των φορολογικών εισροών στα ταμεία των κρατών.

<sup>154</sup> Για την εξ αποστάσεως εμπορία χρηματοοικονομικών προϊόντων, *Κουτσούμπας*, Προστασία καταναλωτή..., 953 επ.

<sup>155</sup> Τρόποι αντιμετώπισης αυτού του διασυνοριακού προβλήματος παραθέτονται στο *Salter*, 8 επ.

## 7. ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

### 7.1. Διεθνείς πρωτοβουλίες (Ο.Η.Ε., Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου)

Η παγκοσμιότητα του ηλεκτρονικού εμπορίου είναι αναμφισβήτητη.<sup>156</sup> Καθίσταται πρόδηλο, ότι οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης ζητημάτων, που ανακύπτουν από τη συνδυασμένη χρήση του διαδικτύου και των μέσω αυτού προωθούμενων εμπορικών πρακτικών χρήζουν υπερεθνικών προσπαθειών.<sup>157</sup> Στη βάση αυτή, διεθνείς οργανισμοί έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες για την εξάλειψη των σχετικών προβλημάτων και την εξασφάλιση του κύριου ζητούμενου στις ηλεκτρονικές συναλλαγές, την ασφάλεια των χρηστών.

Παρά την αναγνωρισμένη διαφορετικότητα των εθνικών εννόμων τάξεων,<sup>158</sup> οφείλεται ιδιαίτερη μέριμνα στον ευαίσθητο αυτό τομέα. Ενώ θεωρείται, ότι από την έως τώρα εφαρμογή των ποικίλων κανονιστικών πλαισίων μπορούν να προκριθούν τα βέλτιστα σημεία και ακριβώς από αυτή την πολυτυπία να συζευχθούν τα επιμέρους θετικά στοιχεία, ώστε να διασφαλιστεί ομοιομορφία με ολοκληρωμένες λύσεις.<sup>159</sup>

Στη διεθνή διάδοση του φαινομένου (του ηλεκτρονικού εμπορίου) οφείλουμε να αναδείξουμε και επιμέρους τάσεις, οι οποίες προβάλλουν από διαδικασίες αυτορύθμισης των παραγόντων του ηλεκτρονικού εμπορίου και ευρύτερα της σύγχρονης αγοράς. Μολονότι αυτές οι προσπάθειες στερούνται επίσημης διαπίστευσης, δεν πρέπει να παραβλέπονται, διότι ίσως βρίσκονται εγγύτερα στις ανάγκες των χρηστών του Internet και εν γένει είναι πιο ευέλικτες σε σύγκριση με τις θεσμικές - κρατικές.<sup>160</sup>

<sup>156</sup> Αντί πολλών στην Ελληνική θεωρία, Δούβλης, 964-965.

<sup>157</sup> Για τη διεθνοποίηση του προβλήματος της πιστοποίησης των ηλεκτρονικών υπογραφών *Aalberts, Van der Hof*, 18 και 62.

<sup>158</sup> *Aalberts, Van der Hof*, 9,10, οι οποίοι εντοπίζουν το νομοθετικό χάος στη διαφορετική αντίληψη των εθνικών νομοθετών. Έτσι σε άλλες περιπτώσεις προκρίνονται λύσεις με έμφαση στις παρεχόμενες τεχνολογικές δυνατότητες (τεχνολογική προσέγγιση), ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι όποιες νομοθετικές πρωτοβουλίες κινούνται στα αυστηρά νομικά όρια των χάρτινων προτύπων (εγγράφων, υπογραφών) (νομική προσέγγιση).

<sup>159</sup> Βλ. τις προτάσεις που διατυπώνει η *Spyrelli*, 15, για τη συνεργασία μεταξύ Ε.Ε. και Η.Π.Α. στο θέμα των ηλεκτρονικών υπογραφών. Στα domain names αναφέρεται ο *Coran*, 173, με τη συμβολή της Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN) (βλ. [www.icann.org](http://www.icann.org)) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής ιδιοκτησίας (World Intellectual Property Organization – WIPO) (βλ. [www.wipo.int](http://www.wipo.int)). Δούβλης, 968, για την ενοποίηση των δικαϊκών αρχών υπό το πρίσμα της παγκοσμιότητας των συναλλαγών και της διευρυμένης εξάπλωσης της σύγχρονης τεχνολογίας.

<sup>160</sup> *Aalberts, Van der Hof*, 23, οι οποίοι προκρίνουν μια διεθνή λύση, η οποία θα πρέπει να στηρίζεται στις προτάσεις της αγοράς, αλλά θα επενδύεται με το διεθνές κύρος του Ο.Η.Ε..

Κοινή διαπίστωση αποτελεί η ύπαρξη πολυνομίας με εθνική κυρίως εμβέλεια, γεγονός που συνιστά τροχοπέδη των όποιων κοινών προσπαθειών βελτίωσης των χαρακτηριστικών του ηλεκτρονικού εμπορίου. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει συμβάλλει προς την αντιμετώπιση των προβλημάτων του ηλεκτρονικού εμπορίου με τη θέσπιση δύο κύριων νομοθετημάτων.<sup>161</sup> Κρίνουμε ότι η αποδοχή του νόμου πλαισίου για το ηλεκτρονικό εμπόριο του 1996 και του νόμου πλαισίου για τις ηλεκτρονικές υπογραφές του 2001 συνιστά την καταλληλότερη βάση για σύνθεση ή τροποποίηση των επιμέρους νομοθετικών κειμένων.<sup>162</sup> Βέβαια, στη διεθνή νομοθετική πλατφόρμα, όπως έχει διαμορφωθεί από τον Ο.Η.Ε. από την άποψη της ομογενοποίησης των νομοθεσιών, εμφανίζεται και η αδυναμία του να επιβάλλει νομοθεσία στα κράτη μέλη του. Ενώπιον όμως της θεματικής μπορεί να λεχθεί ότι μοντέλα νόμων σε τέτοιο επίπεδο δύναται να αποτελέσουν εφελκυστικό περαιτέρω ενίσχυσης των νέων τεχνικών – τεχνολογιών εμπορίου.

Από την άλλη εξάλλου πλευρά, στην Οδηγία 1999/93/EK προτείνεται διεθνής συνεργασία σε θέματα που άπτονται του ηλεκτρονικού εμπορίου,<sup>163</sup> στοιχείο που επαναλαμβάνεται και στην Οδηγία 2000/31/EK.<sup>164</sup> Με αυτό ως αφετηρία κρίνεται ότι η συνεργασία της Ε.Ε. με άλλα κράτη μπορεί να προαχθεί για την επίτευξη κοινών στόχων παγκόσμιας αποδοχής.

Σε κάθε περίπτωση, η συμμετοχή σε διεθνή διάλογο υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. μπορεί να αποδώσει τα βέλτιστα με απώτερο σκοπό ιδιώτες και κράτη να αναδείξουν τις θετικές εμπειρίες τους και να εξαλείψουν όσα αρνητικά έχουν διαγνώσει για να ωφεληθούν από τις καινοτομίες της τεχνολογίας, ακόμη και στις απλές καθημερινές εφαρμογές της.<sup>165</sup>

<sup>161</sup> Το έργο αυτό έχει αναλάβει η ειδική επιτροπή του Οργανισμού United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL), για τα νομοθετήματα και περισσότερες πληροφορίες βλ. [www.uncitral.org](http://www.uncitral.org).

<sup>162</sup> Πάντως χωρίς να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες των νόμων της UNCITRAL διαβλέπουμε ότι οι όποιες δυσκολίες εντοπίζονται όχι τόσο στο περιεχόμενό τους καθ' εαυτό, όσο κυρίως στην πολιτική βούληση των κρατών για την κοινή εφαρμογή τους.

<sup>163</sup> Βλ. αιτ. σκ. 23 του προοιμίου της Οδηγίας.

<sup>164</sup> Αιτ. σκ. 58 έως 62 του προοιμίου της Οδηγίας. Επικριτικός ως προς τις προβλέψεις του προοιμίου της Οδηγίας για τη μη διεθνοποίηση των ζητημάτων που άπτονται του ηλεκτρονικού εμπορίου ο *Blythe*, 10. Σε αντίθεση, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, με τις θετικές προβλέψεις του προοιμίου της Οδηγίας για τις ηλεκτρονικές υπογραφές.

<sup>165</sup> Για την εγκαθίδρυση ενός κοινού forum επίλυσης των διαφορών που σχετίζονται με το Internet μέσω αναγνώρισης και εφαρμογής μιας διεθνούς κύρους σύμβασης, *Pappas*, 336.

## 7.2. Ιδίως το παράδειγμα των Η.Π.Α.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής σε ομοσπονδιακό επίπεδο έχουν θεσπισθεί σειρά νομοθετημάτων που άπτονται των ηλεκτρονικών συμβάσεων και του ηλεκτρονικού εμπορίου. Κατά πρώτον και όσον αφορά στις ηλεκτρονικές υπογραφές ο νόμος του 2000 ήρθε να θέσει τέλος στις πολιτειακές προσπάθειες κατοχύρωσης των ηλεκτρονικών υπογραφών με τα τεχνολογικά μέσα. Από την άλλη ο νόμος πλαίσιο για τις ηλεκτρονικές συναλλαγές του 1999, έθεσε τη βάση για τις συγκεκριμένες συναλλαγές και συνόψισε τα στοιχεία της ηλεκτρονικής δικαιοπραξίας, γεγονός που συνέβαλε στην ολοκλήρωση της αμερικανικής διαδικτυακής νομοθεσίας.

### 7.2.1. Electronic Signatures In Global and National Commerce Act 2000

Η νομοθετική πρόβλεψη των ηλεκτρονικών υπογραφών στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής σε ομοσπονδιακό επίπεδο εδράζεται στο Electronic Signatures in Global and National Commerce Act 2000. Το τελικό κείμενο του νόμου ψηφίσθηκε στις 30 Ιουνίου 2000 και τέθηκε σε ισχύ την 1<sup>η</sup> Οκτωβρίου 2000.<sup>166</sup>

Γενική παρατήρηση αποτελεί η αναφορά στον καταναλωτή – χρήστη του διαδικτύου στο άρθρο 101 (c), η προστασία του οποίου προδιαγράφεται στην επιλογή του για τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας και στην προηγούμενη ενημέρωσή του ως προς την διενεργούμενη συναλλαγή. Έμφαση αποδίδεται εν συνεχεία στο κοινό επίπεδο τεχνολογίας των μερών της συναλλαγής και ιδιαιτέρως στη δυνατότητα του καταναλωτή να χρησιμοποιεί τα ηλεκτρονικά μέσα που του επιτρέπουν ομαλή επαφή με το συναλλασσόμενο του.

Στο άρθρο 103 προβλέπονται ειδικές εξαιρέσεις στη χρήση ηλεκτρονικών εφαρμογών για τη σύναψη συγκεκριμένων δικαιοπραξιών, όπως οι διαθήκες, η υιοθεσία, τα διαζύγια και όσες άλλες αφορούν ευρύτερα θέματα οικογενειακού δικαίου. Οι παραπάνω εξαιρέσεις κρίνουμε ότι έχουν θεσπισθεί για τη βέλτιστη εξασφάλιση ευαίσθητων προσωποπαγών δικαιωμάτων, έως τουλάχιστον την ενδυνάμωση της ασφάλειας του διαδικτύου.

<sup>166</sup> Διαδικτυακή πηγή του E-Sign Act 2000: [www.cio.noaa.gov/itmanagement/pl106229.pdf](http://www.cio.noaa.gov/itmanagement/pl106229.pdf)

Προκειμένου να επιτευχθεί η βέλτιστη αποδοτικότητα από την εφαρμογή του νόμου απαιτείται σύμφωνα με το άρθρο 105 μια σειρά μελετών που έπρεπε να ολοκληρωθούν εντός 12 μηνών από τη δημοσίευση του νόμου. Έτσι, εξουσιοδοτείται από το νόμο ο υπουργός εμπορίου και η ομοσπονδιακή επιτροπή εμπορίου,<sup>167</sup> μέσα από τις μελέτες τους να καταδείξουν τα θετικά του νομοθετήματος και τυχόν σημεία του, τα οποία χρήζουν τροποποίησης.

Ακόμη, στο άρθρο 106 δίνονται μια σειρά ορισμών για όρους σχετικούς με τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Στα πρότυπα των ορισμών της Οδηγίας για τις ηλεκτρονικές υπογραφές.

Αρκετά λεπτομερές είναι ο νόμος σχετικά με τις προβλέψεις για την ανάπτυξη του διεθνούς ηλεκτρονικού εμπορίου. Στον τρίτο τίτλο του νόμου (Promotion of International Electronic Commerce) προβλέπεται η διεθνής συνεργασία στο επίπεδο υπουργών εμπορίου. Για να επιτευχθεί όμως αυτή η συνεργασία αναγνωρίζεται η ανάγκη για υιοθέτηση στοιχείων από το νόμο πλαίσιο της UNCITRAL του 1996 για το ηλεκτρονικό εμπόριο,<sup>168</sup> ως καίριας σημασίας νομοθέτημα για την διεθνή συνεργασία στο θέμα.

### 7.2.2. Uniform Electronic Transactions Act 1999

Ο νόμος πλαίσιο για τις ηλεκτρονικές συναλλαγές ψηφίσθηκε για να ομογενοποιηθεί η νομοθεσία σχετική με το ηλεκτρονικό εμπόριο σε ομοσπονδιακό επίπεδο στις Η.Π.Α..<sup>169 170</sup> Κεντρικό σημείο του νόμου αποτελεί η πλήρης εξομοίωση των ηλεκτρονικών εγγράφων και των ηλεκτρονικών υπογραφών με τα αντίστοιχα κλασικά. Στο άρθρο 7 γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στο θέμα και καταργείται κάθε γενική απαγόρευση αναγνώρισης των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Προβλέπεται όμως αποκλεισμός στη χρήση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας ειδικά για την κατάρτιση διαθηκών και τη διαχείριση κληρονομιάς περιουσίας (άρθρο 3 παρ. b), ενώ οι

<sup>167</sup> Βλ. την ιστοσελίδα της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Εμπορίου: [www.ftc.gov](http://www.ftc.gov). για ενδιαφέροντα στοιχεία του ηλεκτρονικού εμπορίου στις Η.Π.Α.

<sup>168</sup> Βλ. για το νόμο ανωτέρω.

<sup>169</sup> Διαδικτυακή πηγή του UETA: [www.law.upenn.edu/bll/ulc/fnact99/1990s/ueta99.pdf](http://www.law.upenn.edu/bll/ulc/fnact99/1990s/ueta99.pdf)

<sup>170</sup> Για το σκοπό, καθώς και για τη διαδικασία ψήφισης του UETA, *Blythe*, 12. Ενώ συνοπτική παρουσίαση του νόμου με έμφαση στην προστασία των καταναλωτών, γίνεται στο *Baumer, Poindexter*, 61-62.



διατάξεις του δεν βρίσκουν εφαρμογή για θέματα τα οποία ρυθμίζονται από τον ομοσπονδιακό εμπορικό κώδικα.<sup>171</sup>

Ακόμη, ζήτημα γεννάται ως προς την πιστοποίηση των ηλεκτρονικών εγγράφων και υπογραφών. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 9 παρ. α, ενώ γίνεται αναφορά ως προς την εφαρμογή των τεχνολογικών καινοτομιών στην παραγωγή των εγγράφων και των υπογραφών, στην παράγραφο β δεν προσδιορίζεται ο τρόπος πιστοποίησης αυτών με το πρόσωπο που τα ενεργεί. Μάλιστα, αναφέρεται ότι η ταύτιση προσώπου με το δημιουργούμενο έγγραφο και την τιθέμενη υπογραφή αξιολογείται γενικά ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά το χρόνο και σύμφωνα με τις διαδικασίες παραγωγής τους. Στο ίδιο θέμα μπορούμε να σημειώσουμε ότι στον εν λόγω νόμο διακρίνουμε ιδιαίτερη ουδετερότητα ως προς την χρησιμοποιούμενη τεχνολογία στοιχείο αρνητικό για την πρακτική εφαρμογή του.<sup>172</sup>

Το άρθρο 15 εξειδικεύει τον χρόνο και τον τόπο αποστολής – παραλαβής ενός ηλεκτρονικού φακέλου (κατά το νόμο ηλεκτρονικός φάκελος μπορεί να είναι είτε ηλεκτρονικό έγγραφο, είτε ηλεκτρονική υπογραφή). Γεγονός που διασφαλίζει τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και επιφέρει σιγουριά στα μέρη.

## 8. ΕΙΔΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

### 8.1. Οδηγία 1999/93/ΕΚ

Η εν λόγω οδηγία αποτέλεσε το πρώτο χρονικά νομοθέτημα της Ε.Ε. σχετικό με το θέμα των διαδικτυακών συναλλαγών.<sup>173</sup> Το κοινοτικό αυτό νομοθέτημα ασχολείται κυρίως με το θέμα της ηλεκτρονικής υπογραφής και με συναφή ζητήματα για την ολοκλήρωση του θεσμού της.<sup>174</sup>

<sup>171</sup> Ο Ομοσπονδιακός Εμπορικός Κώδικας των Η.Π.Α. Uniform Commercial Code διατίθεται και σε ηλεκτρονική μορφή: [www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html](http://www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html)

<sup>172</sup> Blythe, 13, ο οποίος επικρίνει τη μη πρόβλεψη χρήσης ειδικών τεχνολογιών, όπως η κρυπτογραφία ή άλλες, ό.π., σελ. 18, όπου τονίζεται η πρόκληση ανασφάλειας στους συναλλασσόμενους εξαιτίας της έλλειψης minimum τεχνολογικών προϋποθέσεων. Αντίθετος ο Thurlow, 5, ο οποίος διατυπώνει την άποψη ότι με το UETA και την τεχνολογική ουδετερότητα που το χαρακτηρίζει επιτυγχάνεται εννοιολογική διεύρυνση και κατ'επέκταση βέλτιστη λειτουργική εξομοίωση των ηλεκτρονικών εγγράφων και των ηλεκτρονικών υπογραφών με τα κλασικά.

<sup>173</sup> Για την κοινοτική νομοθετική προετοιμασία για τη θέσπιση πλαισίου ρύθμισης των ηλεκτρονικών υπογραφών, Καραδημητρίου, 1540, ειδικά υποσ. 28.

<sup>174</sup> Ο Ιγγλεζάκης, Οι νομικές ρυθμίσεις..., 627-633, κάνει μια σύντομη και χρήσιμη επισκόπηση στα νομοθετικά κείμενα ενσωμάτωσης της Οδηγίας, όπως αυτά τέθηκαν σε ισχύ στη Γερμανία, στη Γαλλία και την Ιταλία.



Στο κείμενό της (άρθρο 1) συνοψίζονται μια σειρά στοιχείων και προϋποθέσεων, τα οποία παραλληλίζουν τις ηλεκτρονικές υπογραφές με τις κλασικές.<sup>175</sup> Εδώ επισημαίνουμε τη στενότητα αντίληψης και αντιμετώπισης της προβληματικής των ηλεκτρονικών υπογραφών. Το ζητούμενο δεν είναι το πόσο αντίστοιχα είναι τα δύο είδη υπογραφών ή πόσο ανάλογα είναι τα γενόμενα αποτελέσματά τους. Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορούμε να περικλείσουμε το νέο είδος υπογραφών στο ήδη υπάρχον πλαίσιο. Ακόμη και αν με την Οδηγία του 1999 ο κοινοτικός νομοθέτης ήθελε να αποδώσει στις ηλεκτρονικές υπογραφές τα χαρακτηριστικά των κλασικών, η δυναμική χρήση του διαδικτύου επιβάλλει ταχεία αναμόρφωση των νομοθετικών κειμένων με πυρήνα τις εξελίξεις και όχι τα παλαιά πρότυπα.<sup>176</sup> Εξάλλου, θα πρέπει να τονισθεί ότι η αναγνώριση των ηλεκτρονικών υπογραφών γίνεται στη βάση προτύπων, τα οποία μεταξύ τους διαφέρουν.<sup>177</sup> Στο άρθρο 5 της Οδηγίας περικλείονται οι έννομες συνέπειες των ηλεκτρονικών υπογραφών, χωρίς όμως να λαμβάνεται υπόψη η μελλοντική τους αναβάθμιση, η οποία αναμένεται να προσδώσει στις ηλεκτρονικές υπογραφές νέα δυναμική και να ξεπεράσει το σημερινό καθεστώς των παραδοσιακών υπογραφών, όπως αυτές ισχύουν σήμερα.

Στο προοίμιο της Οδηγίας (αιτ. σκ. 7) αναδεικνύεται η σημασία της διατοπικότητας του φαινομένου στα πλαίσια της εσωτερικής αγοράς. Η αναγνώριση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε στενότερη διασύνδεση των νομοθεσιών των κρατών μελών και στην παράλληλη εξάλειψη σημαντικών διαφοροποιήσεων στο ηλεκτρονικό ιδιωτικό δίκαιο.<sup>178</sup>

Η τεχνολογική ουδετερότητα είναι ένα ακόμη στοιχείο, το οποίο εντοπίζεται στην Οδηγία.<sup>179</sup> Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κοινοτικός νομοθέτης αποφεύγει αναφορές σε συγκεκριμένη τεχνολογία, λαμβάνοντας υπόψη τους ρυθμούς εξέλιξης που μεταβάλλουν την ηλεκτρονική τεχνολογία και το διαδίκτυο. Μολονότι όμως με

<sup>175</sup> Στο σημείο αυτό ο *Ιγγλεζάκης*, *Οι νομικές ρυθμίσεις...*, 628, κάνει λόγο για ευρύτερη ερμηνευτική προβληματική των πρωτότυπων, αλλά και σύνθετων ορισμών της Οδηγίας.

<sup>176</sup> Ανάλογα στη μη προσκόλληση στον κανόνα των ιδιόχειρων υπογραφών και στη σχέση μεταξύ μηχανικών απεικονίσεων και ιδιόχειρης υπογραφής, αναφέρεται η *Παϊσίδου*, 115.

<sup>177</sup> Αναφέρουμε την προβληματική αυτή διότι και οι κλασικές υπογραφές στις νομοθεσίες των κρατών μελών διαφέρουν ως προς την αξία τους και την αποδοχή τους. Στον προβληματισμό αυτό αναφέρεται και ο κοινοτικός νομοθέτης στην αιτ. σκ. 17 της υπό εξέταση Οδηγίας.

<sup>178</sup> Όμως η *Παϊσίδου*, 117-118, αναφέρει ότι από τα δύο νομοθετήματα Οδ. 1999/93/EK και Π.Δ. 150/2001 δεν προκύπτει μεταβολή κανόνων ιδιωτικού δικαίου, ούτε σε κοινοτικό, αλλά ούτε και σε εθνικό επίπεδο.

<sup>179</sup> Προοίμιο Οδηγίας αιτ. σκ. 8 και άρθρο 2.

την ουδετερότητα αυτή καλύπτονται μελλοντικές εξελίξεις, από την άλλη μεριά δεν επιτυγχάνεται η ασφάλεια δικαίου.<sup>180</sup> Ειδικά, ως προς τους ορισμούς της ηλεκτρονικής υπογραφής και της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, όπως αυτοί παρατίθενται στο άρθρο 2 της Οδηγίας, εκεί διαφαίνεται και η διαφορετικότητα των δύο ειδών ηλεκτρονικής υπογραφής. Συγκεκριμένα, στον ορισμό της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής περιγράφονται ρητά και οι απαιτήσεις που πρέπει να συνοδεύουν την παραγωγή της. Αυτά τα στοιχεία την αναβαθμίζουν ποιοτικά σε σχέση με την υπογραφή της 1<sup>ης</sup> παρ. του άρθρου 2, μολονότι και στις δύο δεν γίνεται ειδική αναφορά σε χρησιμοποιούμενες τεχνολογίες. Έτσι, αναγνωρίζεται ότι θα πρέπει η τεχνολογία για την παραγωγή της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής να είναι ασφαλώς πιο προχωρημένη για την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή, όμως και πάλι λείπει οποιαδήποτε αναφορά σε συγκεκριμένη τεχνολογία. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να συνδυάσουμε την ελεύθερη συμφωνία των συμβαλλόμενων μερών για τη χρήση και την αποδοχή ηλεκτρονικών δεδομένων, όπως αυτές αναγνωρίζονται και επιτρέπονται στις εθνικές έννομες τάξεις. Αυτές οι συμφωνίες, αν και περιορισμένης αξίας και εμβέλειας, εξυπηρετούν τα συμβαλλόμενα μέρη θέτοντας κοινό τεχνολογικό επίπεδο επικοινωνίας και βάζοντας τα θεμέλια συγκεκριμενοποίησης των τεχνολογικών μέσων στη διενεργούμενη επικοινωνία – συναλλαγή.<sup>181</sup>

Προβληματισμός όμως σημειώνεται ως προς τη φύλαξη της ιδιωτικής κλείδας. Διότι, η διάδοσή της με οποιονδήποτε τρόπο σε τρίτα πρόσωπα δύναται να επιφέρει αλλοίωση ως προς την ταυτότητα του υπογράφοντα με αρνητικές συνέπειες για τον ίδιο και όσους συναλλαχθούν με αυτόν. Ιδίως το πρόβλημα εντοπίζεται σε περιπτώσεις που υπογράφων είναι νομικό πρόσωπο, όπου για τη φύλαξη της μυστικής κλείδας και την παραγωγή της ηλεκτρονικής υπογραφής θα πρέπει να τηρούνται μια σειρά διαδικασιών, ώστε να διασφαλίζεται το γνήσιο της υπογραφής και η ορθή χρήση της. Εν προκειμένω, η παρ. 3 του άρθρου 1 της Οδηγίας δεν επεκτείνεται σε περισσότερες λεπτομέρειες για τη μυστικότητα και φύλαξη της ιδιωτικής κλείδας, όμως η διατήρηση αυτής και η χρήση της θα πρέπει να απασχολούν ιδιαίτερος τους κατόχους – χρήστες της.

<sup>180</sup> Για την τεχνολογικά ουδέτερη προσέγγιση που ακολουθείται στην Οδηγία και τα μειονεκτήματα αυτής της μεθόδου, *Καραδημητρίου*, 1541, ομοίως αναφορά στην ανοιχτή τεχνολογική προσέγγιση του θέματος, *Ιγγλεζάκης*, *Οι νομικές ρυθμίσεις...*, 627.

<sup>181</sup> Βλ. ανωτέρω άρθρο 101 (c) E-Sign Act 2000 για την πρόβλεψη κοινών τεχνολογικών μέσων στην επικοινωνία των μερών.

Καθοριστική σημασία στο πεδίο των ηλεκτρονικών υπογραφών κατέχουν οι πάροχοι υπηρεσιών πιστοποίησης. Ήδη πρώτες αναφορές στο θέμα γίνονται στο προοίμιο της Οδηγίας (αιτ. σκ. 12 και 24). Παράλληλα με τους δημόσιους φορείς, νομικά και φυσικά πρόσωπα μπορούν να παρέχουν υπηρεσίες πιστοποίησης, τηρώντας όμως και τις νομικές προϋποθέσεις των νομοθεσιών των κρατών μελών, για την προστασία των διακινούμενων προσωπικών δεδομένων. Θεωρούμε ότι η ακριβής τήρηση των αυστηρών προβλέψεων θα έπρεπε, έστω και με παράκαμψη αρχών του ελεύθερου ανταγωνισμού, να επαφίενται αποκλειστικά σε δημόσιους οργανισμούς και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και όχι σε ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, ώστε να επιτυγχάνεται καλύτερος έλεγχος στον ευαίσθητο τομέα της ηλεκτρονικής πιστοποίησης. Η εν γένει επάνδρωση των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης με εξειδικευμένο προσωπικό και εξελιγμένο τεχνολογικό εξοπλισμό μπορεί να επιτευχθεί από οργανωμένους φορείς του δημοσίου, αλλά και από ειδικά διαπιστευμένα νομικά πρόσωπα, τα οποία δύνανται να ανταπεξέλθουν στις υψηλές απαιτήσεις των διαδικτυακών υπηρεσιών.<sup>182</sup>

Όσον αφορά τα πιστοποιητικά που εκδίδονται από τους πάροχους υπηρεσιών πιστοποίησης στο κείμενο της Οδηγίας (άρθρο 2 στ. 9) ορίζονται ως «ηλεκτρονικές βεβαιώσεις», στοιχείο θετικό για την ολοκλήρωση της διαδικασίας με πλήρη ηλεκτρονική μορφή. Έτσι, ο αποδέκτης θα λαμβάνει τα πιστοποιητικά με ταχύτητα, ασφάλεια και με το ίδιο *modus* παραγωγής της ηλεκτρονικής υπογραφής.

Στο θέμα της ευθύνης που έχει ο πάροχος υπηρεσιών πιστοποίησης κατά το άρθρο 6 της Οδηγίας, ειδικά στις παραγράφους 3 και 4, διαβλέπουμε ότι το πιστοποιητικό περιλαμβάνει μια σειρά περιοριστικών στοιχείων. Οι περιορισμοί αυτοί ως γενικές αρχές προστατεύουν τους ηλεκτρονικά συναλλασσόμενους, όμως ταυτόχρονα καταδεικνύουν την αδυναμία των παρόχων να εγγυηθούν σε απόλυτο βαθμό για τη χρήση τους και το ύψος των διενεργούμενων συναλλαγών.

Το άρθρο 8 της Οδηγίας στην παρ. 3 εισάγει τη νόμιμη χρήση ψευδωνύμων στα εκδιδόμενα από τους πάροχους υπηρεσιών πιστοποίησης πιστοποιητικά. Τα ψευδώνυμα αποτελούν ανασφαλή δεδομένα και η νομιμοποίησή τους στην ευαίσθητη διαδικασία της πιστοποίησης προκαλεί εμπόδιο στη διαφάνεια των ηλεκτρονικών

<sup>182</sup> Ο *Καραδημητρίου*, 1542 και 1547, επισημαίνει ότι η μη ύπαρξη ενός κρατικού φορέα ελέγχου των Π.Υ.Π. προκαλεί την απομείωση της ποιότητας των παρεχόμενων από αυτούς υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Στους φορείς παροχής υπηρεσιών και στο ζήτημα της ευθύνης τους αναφέρεται αναλυτικά ο *Σπυρόπουλος*, 374 επ..

επικοινωνιών και ανασφάλεια στις ηλεκτρονικές συναλλαγές. Η ελευθερία έκφρασης ως προς την επιλογή ψευδωνύμων θα έπρεπε να παρακαμφθεί, ώστε να ενισχυθεί η πιστότητα των συναλλασσομένων του διαδικτύου.<sup>183</sup>

Τέλος, ο κοινοτικός νομοθέτης περιλαμβάνει στο άρθρο 12 της Οδηγίας την υποχρέωση της Επιτροπής να συντάξει και να υποβάλλει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο σχετική έκθεση εφαρμογής και λειτουργίας της Οδηγίας πριν την 19η Ιουλίου 2003. Η αποτίμηση από την εφαρμογή της Οδηγίας σκοπό έχει την αξιολόγησή της στην πράξη και την πρόταση τυχόν τροποποιήσεων σε συνάρτηση με τις ραγδαίες καινοτομίες που συντελούνται στο πεδίο του ηλεκτρονικού εμπορίου.<sup>184</sup>

## 8.2. Π.Δ. 150/2001

Το νομοθέτημα αυτό ενσωμάτωσε την ανωτέρω Οδηγία και κατέστησε νόμιμη και στην εθνική έννομη τάξη τη χρήση ηλεκτρονικών υπογραφών.<sup>185</sup> Οι γενικοί φραγμοί, όπως προσδιορίζονται στη 2<sup>η</sup> παρ. άρθρο 1, ώστε να μην θίγονται βασικές αρχές του ιδιωτικού δικαίου (τύπος και αποδεικτική ισχύς εγγράφων), εκ πρώτης όψεως εκφράζουν μια περιορισμένη αποδοχή των ηλεκτρονικών υπογραφών, στοιχείο αρνητικό για τη διάδοση και αποδοχή των νέων τεχνολογιών.

Ιδιαίτερη αντιστοιχία διακρίνεται μεταξύ των ορισμών του άρθρου 2 του Π.Δ. και των ορισμών που εκτίθενται επίσης στο άρθρο 2 της Οδηγίας. Το στοιχείο της τεχνολογικής ουδετερότητας διακρίνεται και στο νομοθέτημα ενσωμάτωσης. Γεγονός θετικό προς την κατεύθυνση της κοινής αποδοχής των προϊόντων της ηλεκτρονικής υπογραφής στα κράτη μέλη της Ε.Ε..

Για τις έννομες συνέπειες των ηλεκτρονικών υπογραφών, όπως αυτές προβλέπονται στο άρθρο 3, η ύπαρξη δύο ειδών της προηγμένης και της απλής ηλεκτρονικής υπογραφής κρίνεται ως στοιχείο, το οποίο μπορεί να διευκολύνει τη ευρεία χρήση τους, επειδή όχι μόνο διαβαθμίζονται ανάλογα με τις επιταγές του

<sup>183</sup> Στην υπό προϋποθέσεις χρήση των ψευδωνύμων και προβληματισμούς επ' αυτών αναφέρεται και ο *Ιγγλεζάκης*, Οι νομικές ρυθμίσεις..., 636.

<sup>184</sup> Η ομοιότητα του άρθρου 12 Οδ. 31/2000/ΕΚ με το άρθρο 105 του Αμερικανικού E-Sign Act 2000 καταδεικνύει το ενδιαφέρον των νομοθετών στις δύο πλευρές του Ατλαντικού να προσαρμοστούν στο μέγιστο βαθμό προς τις τεχνολογικές εξελίξεις, ώστε οι σχετικοί νόμοι να συμβαδίζουν με τη νέα τεχνολογία και τις σύγχρονες εμπορικές απαιτήσεις. Για την παρουσίαση της αντίστοιχης διάταξης στο Αμερικανικό νομοθέτημα βλ. παρ. 7.2.1..

<sup>185</sup> Άρθρο 1 παρ. 1 Π.Δ. 150/2001.

κλασικού δικαίου, αλλά θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι τα μέρη έχουν τη δυνατότητα επιλογής του κατάλληλου επιπέδου τεχνολογικής ασφάλειας χωρίς να επιβαρύνονται υπέρμετρα σε κόστος και διαδικασίες πιστοποίησης για τη σύναψη μη τυπικών συμβάσεων. Είναι ένα ουσιαστικό βήμα διευκόλυνσης των χρηστών του διαδικτύου με απλοποίηση και σύντμηση των ηλεκτρονικών συναλλαγών.<sup>186</sup>

Η πρόσβαση στην αγορά, όπως αυτή προβλέπεται στο άρθρο 3 της Οδηγίας και στο άρθρο 4 του Π.Δ., των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης, επιτρέπει τη λειτουργία τους δίχως την προηγούμενη χορήγηση σχετικής άδειας. Αυτό επιφέρει ελεύθερη ανάπτυξη της δραστηριότητας των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης, όμως μια τέτοια πρακτική θα έπρεπε να συνοδεύεται από αυστηρά πλαίσια προηγούμενης έγκρισης για να διασφαλίζεται το υψηλό επίπεδο των παρεχόμενων ηλεκτρονικών υπηρεσιών.<sup>187</sup>

Σχετικά με τις διεθνείς πτυχές των ηλεκτρονικών υπογραφών και των ακόλουθων υπηρεσιών πιστοποίησης, είναι εμφανής η αναγνώρισή τους κατά το άρθρο 5 του Π.Δ. μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε.. Μολονότι στο κείμενο της Οδηγίας αποδίδεται έμφαση στη διεθνή διάσταση του φαινομένου και στην επίτευξη συνεργασιών κοινής αναγνώρισης των υπηρεσιών αυτών, στο εθνικό νομοθέτημα δεν υπάρχει ρητή διάταξη για ανάλογες πρωτοβουλίες. Στοιχείο περιοριστικό προς την κατεύθυνση ανάπτυξης διμερών συνεργασιών της χώρας μας με χώρες εκτός Ε.Ε..

Μία αναλογία μεταξύ της Οδηγίας και του Π.Δ. παρατηρείται αναφορικά με το ζήτημα του περιεχομένου των πιστοποιητικών.<sup>188</sup> Σύμφωνα με τις διατάξεις των δύο νομοθετημάτων, τα πιστοποιητικά περιέχουν μια σειρά δεδομένων για τα οποία δεν αναφέρονται λεπτομέρειες. Ενώ, αναδεικνύεται το πρόβλημα της έκδοσή τους, γιατί λόγω της επιβεβαιωτικής λειτουργίας τους, οφείλεται ειδική διαχείρισή τους και έκδοσή τους με βάση ειδικές προϋποθέσεις.

Κλείνοντας την παρουσίαση του Π.Δ., αναδεικνύεται ένα ακόμη θέμα το οποίο αφορά στη διατήρηση της ασφάλειας της διαδικασίας επαλήθευσης της υπογραφής. Ειδικά στο άρθρο 9 παράρτημα IV και στο στοιχείο ζ, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο εντοπισμός τροποποιήσεων είναι δυσχερής λαμβάνοντας υπόψη

<sup>186</sup> Γενικά για τις έννομες συνέπειες όλων των ειδών ηλεκτρονικών υπογραφών κάνει λόγο ο *Ιγγλεζάκης*, Οι νομικές ρυθμίσεις..., 632.

<sup>187</sup> Αναφορικά με την ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών πιστοποίησης διεξοδικά ο *Ιγγλεζάκης*, Οι νομικές ρυθμίσεις..., 633 επ. με εύστοχη πρόταση για ασφάλιση αστικής ευθύνης που θα μπορούσε να τους καλύπτει, όσο βέβαια και να εξασφαλίζει τους χρήστες των υπηρεσιών τους.

<sup>188</sup> Άρθρο 6 παρ. 1α Οδηγίας και άρθρο 6 Π.Δ..

την υπάρχουσα τεχνολογική ευχέρεια μεταβολής ή εξάλειψης στοιχείων στη διάρκεια ολοκλήρωσης της επαλήθευσης της υπογραφής.<sup>189</sup>

### 8.3. Οδηγία 2000/31/EK

Με το νομοθέτημα αυτό ο κοινοτικός νομοθέτης ρυθμίζει ζητήματα του ηλεκτρονικού εμπορίου και του ευρύτερου κύκλου δραστηριοτήτων της κοινωνίας της πληροφορίας,<sup>190</sup> για την ομοιόμορφη ολοκλήρωσή τους μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε.. Σε γενικές γραμμές δημιουργείται ένα πλέγμα κανόνων σε συνδυασμό και με την Οδηγία για τις ηλεκτρονικές υπογραφές για την κάλυψη των ηλεκτρονικά διενεργούμενων εμπορικών πρακτικών.<sup>191 192</sup> Όμως παραμένει εκτός ρύθμισης της Οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο ένα μεγάλο φάσμα ηλεκτρονικών συναλλαγών αυτό του έμμεσου ηλεκτρονικού εμπορίου.<sup>193</sup> Η κατηγορία αυτή συναλλαγών ρυθμίζεται από άλλες διατάξεις, στοιχείο που διαιρεί το ηλεκτρονικό εμπόριο και επιφέρει περιορισμό στην εμβέλεια του εν λόγω νομοθετήματος.

Ιδιαίτερα αναλυτική είναι η Οδηγία στο θέμα της ανεπιθύμητης εμπορικής ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.<sup>194</sup> Η διασύνδεση δε του φαινομένου με την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προσδίδει και το έντονο ενδιαφέρον αντιμετώπισης του. Όμως, το επιτρεπτό της ανωνυμίας αποδυναμώνει εν τέλει την

<sup>189</sup> Κρίνουμε ότι ως γράμμα του νόμου το στοιχείο ζ έχει τεθεί ορθά ως πρόβλεψη, όμως στην πράξη πιθανότατα θα αποτελέσει ένα από τα τρωτά του σημεία.

<sup>190</sup> Βλ. τον τίτλο της Οδηγίας: «... ορισμένες πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας ...» δυστυχώς η διατύπωση αυτή περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της και της στερεί τη συνολική διευθέτηση του πλέγματος του ηλεκτρονικού εμπορίου.

<sup>191</sup> Για το σκοπό ψήφισης της Οδηγίας 2000/31/EK, βλ. προοίμιο αιτ. σκ. 1, 3 και άρθρο 1 παρ. 1. Η *Δελούκα-Ιγγλέση*, 84-85, υποστηρίζει ότι με την Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο επιτεύχθηκε ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής αγοράς στον τομέα των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας και ενισχύθηκε η ασφάλεια δικαίου στις σχετικές συναλλαγές.

<sup>192</sup> Η *Αλεξανδρίδου*, 13 επ. συνδέει τη νομική βάση της Οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο με γενικές αρχές της ΣυνθΕΚ.

<sup>193</sup> Βλ. αιτ. σκ. 18 Οδηγία 2000/31/EK.

<sup>194</sup> Τα γνωστά spam mail. Ως συνώνυμα του «spamming» χρησιμοποιούνται οι όροι «unsolicited commercial e-mail» ή «unsolicited bulk e-mail» ή άλλως «junk mail», *Blanke*, 307. Για περαιτέρω εμβάθυνση ως προς τον ορισμό, *Cobos*, 11, επίσης, *Mossoff*, 626, υποσημείωση 3. Νομολογιακό παράδειγμα με ορισμό του spamming αποτελεί η ΜΠρΑθ 2110/2002 ΔΕΕ 2002, σελ. 836 επ. Σχετικά με την προέλευση του όρου, βλ. *Fogo*, 918, υποσημ. 13: Spam, αρκτικόλεξο των λέξεων «Spiced Pork And Meat» από ένα σκετς των Monty – Python, όπου στους πελάτες ενός εστιατορίου σερβιρόταν μόνον Spam ανεξαρτήτως του τι είχαν παραγγείλει. Για το spamming και το συνδυασμό των ρυθμίσεων του Π.Δ. 131/2003 και του Ν. 2251/1994, *Μακρής*, 892.

αξία της διάταξης.<sup>195</sup> Μάλιστα διαφαίνεται ανακολουθία των γενικών αρχών του προοιμίου, του άρθρου 6 στ. α, β και του άρθρου 7 παρ. 1. Έτσι, ενώ αρχικώς επιτρέπεται κατά την ελευθερία της έκφρασης η ανώνυμη χρήση του διαδικτύου, από την άλλη μεριά τίθενται όρια, ώστε η ανεπιθύμητη αυτή αλληλογραφία να είναι αναγνωρίσιμη από τον παραλήπτη της.

Για τη φορολόγηση των διαδικτυακών συναλλαγών θα μπορούσε να αφιερωθεί ένα ξεχωριστό κεφάλαιο της Οδηγίας.<sup>196</sup> Η συγκεκριμένη θεματική έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την εγκαθίδρυση του ηλεκτρονικού εμπορίου και ιδίως την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών προϊόντων και υπηρεσιών και την προώθησή τους στην παγκόσμια διαδικτυακή αγορά. Σε κάθε περίπτωση, θα έπρεπε να ληφθούν συντονισμένα μέτρα για κοινή ευρωπαϊκή θέση.

Η μεγαλύτερη συμβολή της εν λόγω Οδηγίας στην ενδυνάμωση του ηλεκτρονικού εμπορίου εντοπίζεται στις αναφορές για τις ηλεκτρονικές συμβάσεις. Στο προοίμιο παρατηρείται η βούληση της Ε.Ε. να καταστήσει, όχι μόνο εφικτή τη σύναψη συμβάσεων με ηλεκτρονικά μέσα, αλλά και να διατηρήσει ταυτοχρόνως τις αρχές του δικαίου των συμβάσεων των κρατών μελών, όπου απαιτείται. Στη μη χρήση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας για τη σύναψη τέτοιου είδους συμβάσεων αναφέρεται το άρθρο 9 παρ. 2 σε αντιδιαστολή με την 1<sup>η</sup> παρ., όπου τονίζεται το καταρχάς επιτρεπτό αυτών.

Με το άρθρο 11 της Οδηγίας τίθεται η ρύθμιση των ηλεκτρονικών παραγγελιών.<sup>197</sup> Ειδικότερα, στην παρ. 1 ορίζεται ο τρόπος αποστολής και παραλαβής της παραγγελίας με ηλεκτρονικά μέσα με τη θεώρηση ότι αυτή παραλαμβάνεται όταν ο αποδέκτης της έχει πρόσβαση σε αυτή.<sup>198</sup>

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξαιρέσεις εφαρμογής της υπό εξέταση Οδηγίας για σειρά δραστηριοτήτων.<sup>199</sup> Η απαρίθμηση που γίνεται στο άρθρο 1 παρ. 5 περιλαμβάνει θέματα φορολόγησης, υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως αυτές έχουν ήδη ρυθμιστεί από τις Οδηγίες 95/46/EK και 97/66/EK, ζητήματα

<sup>195</sup> Συνδυαστικά στο προοίμιο αιτ. σκ. 14, 30, 31 και άρθρο 7 Οδηγία 2000/31/EK.

<sup>196</sup> Ενυπάρχει διάταξη αυτοεξαιρέσεως εφαρμογής της Οδηγίας, άρθρο 1 παρ. 5 α.

<sup>197</sup> Στο θέμα των ηλεκτρονικών παραγγελιών, επιλεκτικά, *Αλεξανδρίδου*, 46 επ. και *Γεωργιάδης Γ.*, 248 επ..

<sup>198</sup> Στο σημείο αυτό παραλληλίζουμε την πρόταση και αποδοχή των δηλώσεων βουλήσεως των μερών μίας σύμβασης με τις ειδικές προβλέψεις της Οδηγίας για τις ηλεκτρονικές παραγγελίες.

<sup>199</sup> Πιο περιορισμένες εξαιρέσεις στη χρήση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας προβλέπονται στο UETA 1999, βλ. ανωτέρω παρ. 7.2.2.

ανταγωνισμού,<sup>200</sup> και υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας που σχετίζονται τις δραστηριότητες των συμβολαιογράφων και αντίστοιχων επαγγελματιών σε ότι αφορά την άσκηση δημόσιας εξουσίας την εκπροσώπηση πελάτη ενώπιον των δικαστικών αρχών και τη συμμετοχή σε τυχερά παιχνίδια με την καταβολή χρηματικής αξίας. Ως προς την πρώτη εξαίρεση κρίνουμε ότι θα μπορούσε να ενταχθεί κάποια ρύθμιση για να εξασφαλιστεί φορολογική ομοιογένεια στις ηλεκτρονικές συναλλαγές που διενεργούνται εντός της εσωτερικής αγοράς. Ακόμη, όσον αφορά στα θέματα που σχετίζονται με υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας οι απαγορεύσεις από την εφαρμογή της Οδηγίας περιορίζουν την εμβέλειά της, ταυτόχρονα όμως διασφαλίζουν τους καταναλωτές σε ευαίσθητες ηλεκτρονικές τους συναλλαγές. Οι αυτοεξαίρεσεις εφαρμογής της Οδηγίας έχουν τεθεί για συγκεκριμένες δραστηριότητες που αφορούν στο ηλεκτρονικό εμπόριο, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί αυτούσιες στο άρθρο 20 Π.Δ. 131/2003.

Στο άρθρο 16 της Οδηγίας επισημαίνεται μια καινοτόμος διάταξη, που αφορά στην κατάρτιση κωδίκων δεοντολογίας. Με το άρθρο 16 τίθεται η πρόταση του κοινοτικού νομοθέτη, ώστε τα κράτη μέλη και η Επιτροπή να συμβάλλουν στην εδραίωση κωδίκων δεοντολογίας. Οι σχετικές διατυπώσεις κρίνονται αρκετά περιεκτικές με έμφαση στο περιεχόμενο και τους φορείς που δύνανται να καταρτίζουν τέτοιου είδους κώδικες.

Ένας άλλος θεσμός που εισάγεται με την Οδηγία είναι ο εξώδικος διακανονισμός διαφορών. Στο άρθρο 17 της Οδηγίας οριοθετείται το πλαίσιο λειτουργίας του μηχανισμού εξώδικης επίλυσης διαφορών. Η γενική κατεύθυνση που παρέχεται από το γράμμα της Οδηγίας κρίνουμε πως αποτελεί ένα σημαντικό βήμα στην ταχεία επίλυση διαφορών που ανακύπτουν από την παροχή υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Μπορεί να λεχθεί ότι το προτεινόμενο σύστημα επίλυσης διαφορών προσιδιάζει προς το περιβάλλον στη βάση του οποίου θα εφαρμοστεί.

---

<sup>200</sup> Το ρυθμιστικό πλαίσιο βασίζεται στα άρθρα 81 και 82 ΣυνθΕΚ και στην εθνική νομοθεσία στο Ν. 703/1977.



#### 8.4. Π.Δ. 131/2003

Με το Π.Δ. αυτό εισήχθησαν στην χώρα μας οι γενικές ρυθμίσεις για το ηλεκτρονικό εμπόριο και τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως αυτές είχαν ορισθεί σε κοινοτικό επίπεδο.<sup>201</sup>

Από τα σημεία τα οποία χρήζουν εμβάθυνσης, ξεχωρίζουμε στο άρθρο 1 τους δύο ορισμούς, του αποδέκτη της υπηρεσίας της κοινωνίας την πληροφορίας και του καταναλωτή. Ο διαχωρισμός των εννοιών αυτών αποδυναμώνει περαιτέρω το συνήθως ασθενές μέρος της συναλλαγής. Επίσης, μεταξύ των δύο ορισμών προκύπτει μια ουσιώδης διαφορά, έτσι, από τη μια ο αποδέκτης της υπηρεσίας μπορεί να είναι φυσικό ή νομικό πρόσωπο, όσον αφορά από την άλλη τον καταναλωτή περιορίζεται η έννοιά του μόνο σε φυσικά πρόσωπα, γεγονός αρνητικό δεδομένου ότι και νομικά πρόσωπα μπορούν να βρίσκονται στη θέση αυτή και να χρήζουν κατ' επέκταση περισσότερης νομοθετικής προστασίας.<sup>202</sup>

Ακόμη, για τους φορείς παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας θα μπορούσε να συσταθεί ένα μητρώο εγγραφής τους για κάθε κράτος μέλος αλλά και σε κοινοτικό επίπεδο, ώστε να είναι γνωστοί στους χρήστες της διαδικτυακής τεχνολογίας. Η αναγνωρισιμότητα αυτών των φορέων παρέχει το απαιτούμενο αίσθημα ασφάλειας, ιδιαίτερα στην κοινοτική αγορά, δεδομένης και της ελεύθερης εγκατάστασής τους στον εκτεταμένο αυτό χώρο.<sup>203</sup>

Όπως στην Οδηγία, έτσι και ο εθνικός νομοθέτης περιέλαβε στο άρθρο 8 παρ. 2 μια σειρά εξαιρέσεων εφαρμογής της ηλεκτρονικής τεχνολογίας στην κατάρτιση συμβάσεων με αντικείμενο εμπράγματα δικαιώματα επί ακινήτων, συμβάσεις που απαιτούν εκ του νόμου την προσφυγή σε δικαστήρια, δημόσιες αρχές ή επαγγέλματα που ασκούν δημόσια εξουσία και σε συμβάσεις οικογενειακού ή κληρονομικού δικαίου. Μπορεί εκ πρώτης να παρουσιάζεται ως εμπόδιο στην ευρεία αποδοχή των

<sup>201</sup> Το Π.Δ. 131/2003 αποτέλεσε το νομοθέτημα ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2000/31/EK για το ηλεκτρονικό εμπόριο. Ειδικά για τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας το άρθρο 1 στοιχ. α' του Π.Δ. 131/2003 παρέχει ορισμό με παραπομπή και στην παρ.2 άρθρο 2 Π.Δ. 39/2001.

<sup>202</sup> Το σημαντικό αυτό ερμηνευτικό πρόβλημα, όπως προκύπτει από την Οδηγία και το Π.Δ. καλύπτεται πάντως από το Ν. 2251/1994 με την επίκληση ευρύτερου ορισμού για τον καταναλωτή, *Μακρής*, 889, βλ. και την προβληματική που διατυπώνει η *Δελούκα-Ιγγλέση*, 99-100, για την εννοιολογική διάσταση των ορισμών. Ανάλογο παράδειγμα στην ηλεκτρονική τραπεζική πράξη με έμφαση στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων και εξαίρεση των νομικών προσώπων από το νομοθετικό πλέγμα προστασίας διατυπώνεται από την *Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, 1395.

<sup>203</sup> Άρθρο 3 Π.Δ. 131/2003.

ηλεκτρονικών εφαρμογών, από την άλλη όμως προφυλάσσεται το δίκαιο των συναλλαγών και εξασφαλίζονται οι συμβαλλόμενοι στους ευαίσθητους τομείς των ανωτέρω σχετικών δικαιωμάτων τους. Πάντως στο Π.Δ. η έκταση που αφιερώνεται για την κατάρτιση των ηλεκτρονικών συμβάσεων είναι περιορισμένη και οι ρυθμίσεις του είναι λακωνικές, μάλιστα δεν χωρεί αμφιβολία ότι το πλαίσιο ολοκληρώνεται από τις διατάξεις του ΑΚ και του ΚΠολΔ.<sup>204</sup>

Όσον αφορά την αποστολή – λήψη των παραγγελιών, όπως αυτή προβλέπεται και στο Π.Δ. άρθρο 10, μια κρίσιμη διαδικασία του φάσματος των ηλεκτρονικών συναλλαγών, δεν παρουσιάζονται μεταβολές σε σχέση με την κλασική των υλικών συναλλαγών. Έτσι και σε αυτή την περίπτωση της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως γίνεται επίκληση των διατάξεων του ΑΚ.<sup>205</sup>

Στα πλαίσια των εμπορικών επικοινωνιών εντάσσεται και η συχνή ανεπιθύμητη ηλεκτρονική εμπορική αλληλογραφία. Το φαινόμενο αυτό στη βάση των νομοθετημάτων Π.Δ. 131/2003 και Ν. 2251/2994 παρουσιάζει έντονο προβληματισμό. Συγκεκριμένα, το άρθρο 6 του Π.Δ. αφιερώνεται στη μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι αυτή θα πρέπει να είναι σαφώς αναγνωρίσιμη από τον παραλήπτη της.<sup>206</sup> Μια διάταξη που προκαλεί σύγχυση σε σχέση με τα άρθρο 9 του νόμου περί προστασίας των καταναλωτών. Ο νόμος απαγορεύει ρητά την αποστολή τέτοιων μηνυμάτων χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση του καταναλωτή. Ενώ κατά τη διατύπωση του Π.Δ. συνάγεται ότι αυτή κατ' αρχήν επιτρέπεται. Από την ανακολουθία αυτή διαφαίνεται ότι δεν έχει ληφθεί

<sup>204</sup> Τη διασύνδεση μεταξύ Π.Δ. 131/2003, ΑΚ και ΚΠολΔ τονίζει ο *Ιγγλεζάκης*, 141.

<sup>205</sup> Για την ενότητα αυτή πρβλ. ΑΚ άρθρα 167 επ. και *Μακρής*, 891, ο οποίος διατυπώνει ότι η διάταξη του Π.Δ. έχει τεθεί εκ του περισσού, εξαιτίας της προηγούμενης αναλυτικής ρύθμισης του θέματος στον ΑΚ.

<sup>206</sup> Στη σήμανση των αποστελλόμενων ανεπιθύμητων εμπορικών e-mails αναφέρεται διεξοδικά και ο ειδικός ομοσπονδιακός νόμος που ισχύει στις Η.Π.Α. Controlling the Assault of Non-Solicited Pornography and Marketing Act of 2003 – Can Spam Act of 2003. Το κείμενο το νόμου διατίθεται στην ιστοσελίδα: [www.spamlaws.com/federal/can-spam.shtml](http://www.spamlaws.com/federal/can-spam.shtml) Ο νόμος είναι ιδιαίτερα αναλυτικός ως προς τη σήμανση του spam e-mail. Συγκεκριμένα προβλέπει: α) την υποχρεωτική δήλωση των στοιχείων της ηλεκτρονικής διεύθυνσης του αποστολέα και της ταχυδρομικής διεύθυνσης αλληλογραφίας του και β) την περιγραφή του περιεχομένου του μηνύματος - ότι πρόκειται δηλαδή για εμπορική (ή πορνογραφική) αλληλογραφία - στην επικεφαλίδα του e-mail (subject line). Ακόμη ο νόμος απαγορεύει τη μη ορθή αναγραφή στο θέμα του μηνύματος, ότι δηλαδή αυτό έχει εμπορικό περιεχόμενο το οποίο θα παραπλανήσει τον αποδέκτη – καταναλωτή. Σήμερα χρησιμοποιούνται διαφορετικοί χαρακτήρες για να υποδηλωθεί η ταυτότητα ενός ηλεκτρονικού μηνύματος με εμπορικό περιεχόμενο. Η Νότιος Κορέα χρησιμοποιεί το «@», οι Η.Π.Α. και η Σιγκαπούρη χρησιμοποιούν το «ADV» και η Ισπανία χρησιμοποιεί τον όρο «Advertising». Για μια σύντομη επισκόπηση βλ. <http://cyber.law.harvard.edu/home/>

υπόψη το ισχύον καθεστώς περί γενικής απαγόρευσης αποστολής τέτοιων μηνυμάτων. Σημειώνεται ότι με το νόμο πλαίσιο του 1994 εγκαθιδρύεται το καθεστώς του καταρχήν μη επιτρεπτού της αποστολής ανεπιθύμητων εμπορικών e-mails.<sup>207</sup> Στην αποκατάσταση της σύγχυσης όπως αναδείχθηκε έως την τροποποίηση της νομοθεσίας κρίνεται ότι τα δικαστήρια θα αποτελέσουν τους εγγυητές των δικαιωμάτων των καταναλωτών εφαρμόζοντας το αυστηρότερο κείμενο αυτό του νόμου 2251/1994.

Για την τήρηση της νομιμότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας και την εξασφάλιση από την προσβολή των ανάλογων δικαιωμάτων προβλέπεται και η διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων και η υποχρεωτική χορήγηση προσωρινής διαταγής. Η διάταξη του άρθρου 17 αποτελεί ένα χρήσιμο και αποτελεσματικό εργαλείο για την έννομη προστασία, όπως αυτή προβλέπεται από το Π.Δ. και τις διατάξεις περί ασφαλιστικών μέτρων κατά τον ΚΠολΔ (άρθρα 682-738). Η άσκηση ασφαλιστικών μέτρων μπορεί να αποδειχθεί ως μία πραγματική ασφαλιστική δικλείδα λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους και του διαδικτυακού περιβάλλοντος, όπου αναπτύσσονται οι υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας.

Μια λιτή αλλά ιδιαιτέρως σημαντική θέση διατυπώνεται στο άρθρο 15 του Π.Δ. όσον αφορά την κατάρτιση και εφαρμογή κωδίκων δεοντολογίας.<sup>208</sup> Μολονότι οι κώδικες με τέτοια χαρακτηριστικά λίγο συμβάλλουν σε ένα απαιτητικό διαδικτυακό περιβάλλον, η πρωτοβουλία του κοινοτικού νομοθέτη πρώτα<sup>209</sup> και του εθνικού στη συνέχεια προς την κατεύθυνση κατάρτισης κωδίκων δεοντολογίας κρίνεται θετική. Από το συγκεκριμένο άρθρο παρέχεται η δυνατότητα σε επαγγελματικές και καταναλωτικές ενώσεις να καταρτίζουν κώδικες δεοντολογίας οι οποίοι ύστερα από έγκριση του Υπουργού Ανάπτυξης δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η διάταξη που εμπεριέχεται στο Π.Δ. δεν είναι τόσο αναλυτική όσο αυτή της Οδηγίας, παρά ταύτα όμως συμβάλλει στην εγκαθίδρυση του

<sup>207</sup> Πρόκειται για το σύστημα opt in κατά το οποίο τίθεται γενική απαγόρευση αποστολής ανεπιθύμητων ηλεκτρονικών μηνυμάτων έως την ρητή συγκατάθεση του παραλήπτη. Το αυστηρό πλαίσιο το οποίο επιλέχθηκε από τον εθνικό νομοθέτη αντιδιαστέλλεται προς το σύστημα opt out σύμφωνα με το οποίο η απαγόρευση αποστολής των spam mails ακολουθεί ύστερα από σχετική επιθυμία του αποδέκτη αυτών των μηνυμάτων. Την ανάλυση των δύο συστημάτων παρουσιάζει ο Γεωργιάδης Γ., 223 επ..

<sup>208</sup> Στους κώδικες δεοντολογίας αναφέρεται και ο Ιγγλεζάκης, 187-188.

<sup>209</sup> Ρητή πρόβλεψη για την κατάρτιση κωδίκων δεοντολογίας γίνεται στο άρθρο 16 Οδηγία 2000/31/EK, βλ. ανωτέρω παρ. 8.3.

θεσμού. Οι προτάσεις που μπορούν να κατατεθούν και να αποτελέσουν το περιεχόμενο των κωδίκων δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένες θεματικές. Το γράμμα του Π.Δ. ενδεικτικά αναφέρει την κάλυψη αναγκών ατόμων με ειδικές ανάγκες. Η χρήση του όρου «ιδίως» στο νομοθέτημα είναι ενδεικτικό και στη βάση του δύνανται να καλυφθούν και άλλοι τομείς, όπως αυτοί αναδεικνύονται από τη διαδικτυακή πράξη.

Όπως παρουσιάστηκε στην προηγούμενη παράγραφο, έτσι και στην περίπτωση του εν λόγω Π.Δ. εισάγεται η διαδικασία του εξώδικου διακανονισμού διαφορών με το άρθρο 16. Στη συνέχεια το ανωτέρω άρθρο παραπέμπει στη διαδικασία του άρθρου 11 του ν. 2251/1994. Η αναγνωρισμένη συνάφεια που διέπει τις διαφορές του ηλεκτρονικού εμπορίου και η συχνότητα εμφάνισής τους οδηγεί στην κοινή αντίληψη και κατ' επέκταση αντιμετώπιση των υπό εξέταση διαφορών. Το κρίσιμο στοιχείο της όλης διαδικασίας έγκειται στον μη εκτελεστό χαρακτήρα των αποφάσεων της επιτροπής φιλικού διακανονισμού. Γεγονός που αποδυναμώνει τον όλο θεσμό του φιλικού διακανονισμού του άρθρου 11 Ν. 2251/1994 και τη διαδικασία εξώδικου διακανονισμού διαφορών του άρθρου 16 Π.Δ. 131/2003.

## 9. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

### 9.1. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

#### **Α.Π. 1468/1995<sup>210</sup>**

Με την απόφαση αυτή ο Α.Π. κρίνει ζητήματα απόδειξης και ισχύος εγγράφων. Ιδίως δέχεται ότι η κίνηση λογαριασμού πιστωτικής κάρτας μπορεί να αποδεικνύεται από έγγραφα – αποσπάσματα των μηχανογραφημένων αρχείων που τηρεί η τράπεζα εκδότρια της πιστωτικής κάρτας. Η προϋπόθεση που θέτει ο ΚΠολΔ στο άρθρο 623 για την απόδειξη οφειλών με ιδιωτικά ή δημόσια έγγραφα, ώστε να ακολουθηθεί η διαδικασία έκδοσης διαταγής πληρωμής κατά τα άρθρα 624 επ. ΚΠολΔ καλύπτεται εκ της συμβάσεως μεταξύ του πιστωτικού ιδρύματος και του κομιστή της πιστωτικής κάρτας. Έτσι, οι τυχόν οφειλές που προκύπτουν από την κίνηση του λογαριασμού πιστωτικής κάρτας αποδεικνύονται κατά τη βούληση των μερών από έγγραφα τα οποία ισοδυναμούν με τα ιδιωτικά του άρθρου 623 ΚΠολΔ. Η

<sup>210</sup> Πηγή του κειμένου της απόφασης, καθώς και όλων των αποφάσεων κατωτέρω αποτελεί το site του Δ.Σ.Α. Επίσης βλ. ΕλλΔνη 1997, 1579 επ.

διατυπωμένη βούληση των μερών για την απόδοση αποδεικτικής αξίας στα αποσπάσματα της κίνησης του λογαριασμού της πιστωτικής κάρτας διευρύνει την έννοια των εγγράφων σε συγχρονισμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις. Πρότυπα του άρθρου 623 ΚΠολΔ μεταβάλλονται σαφώς προς κάλυψη των απαιτήσεων των σύγχρονων συναλλαγών.

#### **Α.Π. 2/2000<sup>211</sup>**

Η απόφαση σταθμός έκρινε ότι συμπεριλαμβάνονται στην ευρεία έννοια των εγγράφων το τηλετύπημα (fax) και το φωτοτυπικό αντίγραφο εγγράφου. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 13 εδ. γ' ΠΚ ενσωματώνει μια σειρά τεχνολογικών καινοτομιών στην οποία εκτός των άλλων εντάσσονται και τα προαναφερόμενα είδη εγγράφων. Ο νομοθέτης στην τροποποίηση του άρθρου 13 ΠΚ έλαβε υπόψη του νέες τεχνικές από τις οποίες προκύπτουν μια σειρά εγγράφων τα οποία συμπεριέλαβε στο κείμενο του Ν. 1805/1988.<sup>212</sup> Η κοινωνικές συνθήκες και η διείσδυση νέων τεχνολογιών δημιούργησαν τις ώριμες συνθήκες για την αναγκαία διεύρυνση του όρου «έγγραφο». Από τη νομοθετική προσαρμογή διαφαίνεται η τάση κάλυψης σύγχρονων πρακτικών ώστε να επιτυγχάνεται συγχρονισμός κλασικών όρων του δικαίου και της αναδυόμενης τεχνολογίας. Αναφορικά με τη χρήση του fax, το αποστέλλόμενο έγγραφο επεξεργάζεται και με τη συνδρομή των τηλεφωνικών υποδομών λαμβάνεται από τη συσκευή τηλεομοιοτυπίας του παραλήπτη. Κατά την ενδιάμεση διαδικασία της αποστολής αυτό μετατρέπεται από αναγνώσιμο έγγραφο σε μια αλληλουχία δεδομένων τα οποία ανασυντάσσονται σε αναγνώσιμο έγγραφο και υψηλή ακρίβεια αναπαραγωγής στη συσκευή λήψης.

#### **Α.Π. 806/2000**

Η απόφαση του ΣΤ' Ποινικού Τμήματος σε Συμβούλιο του Α.Π. αφορά στην εκδίκαση της αίτησης αναίρεσης του υπ' αριθμόν 1263/1999 βουλεύματος του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών. Το ανώτατο δικαστήριο έκρινε μια σειρά ζητημάτων τα οποία είχαν προβληθεί με τη αίτηση αναίρεσης. Εδώ εξετάζεται η απόφαση ως προς

<sup>211</sup> Βλ. ΕλλΔνη 2001, 289 επ.

<sup>212</sup> Ν. 1805/1988 «Εκσυγχρονισμός του θεσμού του ποινικού μητρώου, τροποποίηση ποινικών διατάξεων και ρύθμιση άλλων σχετικών θεμάτων».

ένα μόνο μέρος της σχετικό με την αποδεικτική ισχύ των φωτοτυπικών εγγράφων. Σύμφωνα με το δεύτερο λόγο αναιρέσεως προκύπτει ότι η αναιρεσείουσα προβάλλει την εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή της ποινικής διατάξεως του άρθρου 216 ΠΚ και συγκεκριμένα με το χαρακτηρισμό ως πλαστού εγγράφου, ανεπικύρωτου και ανεπιβεβαίωτου φωτοαντιγράφου. Η βάση για την εκδήλωση του αδικήματος της πλαστογραφίας σε κάθε περίπτωση συνίσταται σε έγγραφο. Όπως συμβαίνει για όλα τα συναφή αδικήματα του δέκατου κεφαλαίου του ΠΚ με τίτλο «Εγκλήματα σχετικά με τα υπομνήματα» (άρθρα 216-223ΠΚ). Ακόμη, σύμφωνα με την έννοια του εγγράφου όπως αυτή περιγράφεται στο εδ. γ του άρθρου 13 ΠΚ διαφαίνεται η ευρύτητα και η σχετική ελαστικότητα του όρου. Μάλιστα, η με το Ν. 1805/1988 αναμόρφωση του όρου «έγγραφο» του ανωτέρω άρθρου 13 ΠΚ επιφέρει μια νομοθετημένη διεύρυνσή του θέτοντας νέες μορφές εγγράφου στο περιεχόμενο του κλασικού θεσμού. Η τυποποίηση του ηλεκτρονικού και του μαγνητικού εγγράφου όπως εισήχθησαν παρέχουν γενική κατεύθυνση προς την εφαρμογή των διατάξεων του ΠΚ στο σύνολό του (άρθρο 13). Από το πνεύμα της τροποποίησης του άρθρου 13 συμπεραίνεται ότι είχε διαφανεί η ανάγκη αναδιατύπωσης του όρου «έγγραφο» ώστε να πληρούνται και οι σύγχρονες μορφές του. Υπό το πρίσμα αυτό και σύμφωνα με τα δεδομένα της αρεοπαγίτικης απόφασης το φωτοτυπικό αντίγραφο μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εκδήλωσης της πλαστογραφίας του άρθρου 216 ΠΚ. Αντίθετα με το άρθρο 449 παρ. 2 ΚΠολΔ, στην ποινική δίκη γίνεται αποδεκτή η ανεπικύρωτη φωτοτυπία. Πάντως η διάσταση στην αντίληψη του όρου «έγγραφο» μεταξύ αστικού και ποινικού δικαίου υποδηλώνει την ευελιξία του δεύτερου να αποδεχθεί νέες τεχνολογικές εφαρμογές στα έγγραφα τα οποία καλύπτονται με ανοιχτούς ορισμούς, όπως αυτός του εδ. γ άρθρο 13 ΠΚ. Κατ' επέκταση στοιχεία τα οποία δεν θα γίνονταν αποδεκτά κατά τον ΚΠολΔ, αξιοποιούνται από τον ΠΚ για να αποτελέσουν μέσα απόδειξης αξιοποιούνων πράξεων. Εμφαίνεται σε αυτή τη βάση η προσαρμοστικότητα του ποινικού δικαίου σε ζητήματα απόδειξης γεγονότων με έννομη σημασία. Επιπλέον κατά την απόφαση η αναπαραγωγή εγγράφων με τη φωτοτυπική μέθοδο και η αλλοίωση του περιεχομένου του γνήσιου εγγράφου συνιστά πλαστογραφία. Ακολούθως, η χρήση τέτοιων πλαστών εγγράφων συνιστά ειδική μορφή του αδικήματος της πλαστογραφίας όπως αυτές εξειδικεύονται στις παρ. 2 και 3 του άρθρου 216 ΠΚ.

**A.Π. 359/2001**

Το ανώτατο δικαστήριο στην προκειμένη απόφαση απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως του αναιρεσείοντος Α.Κ. Το σημείο όμως που ενδιαφέρει αφορά στα άρθρα 185, 192 και 199 ΑΚ. Προκύπτει δε ότι σε περιπτώσεις πλειστηριασμών η κατάθεση προσφοράς υπέχει θέσης πρότασης συμμετοχής στη διαδικασία. Η δε δήλωση βουλήσεως ως απευθυντέα και δεσμευτική ισοδυναμεί με την πρόταση προς σύναψη συμβάσεως. Μάλιστα η πρόταση και η αποδοχή της, όπως αυτές συντελούνται στα πλαίσια των πλειστηριασμών, αποτελούν ουσιώδη στοιχεία της συμβάσεως. Ενώ η κατακύρωση και κατάρτιση της σχετικής συμβάσεως ολοκληρώνει τη διαδικασία. Ο γενικός κανόνας του άρθρου 192 ΑΚ επιβάλλει την αρχή της περιέλευσης στον προτείνοντα την αποδοχή της πρότασής του. Η υποβολή προσφοράς είναι δεσμευτική έως την κατάληξη της διαδικασίας του πλειστηριασμού. Η ειδική διάταξη του άρθρου 199 ΑΚ περί πλειστηριασμών υποδηλώνει τόσο τη δέσμευση του υπερθεματιστή όσο και την τελείωση της όλης διαδικασίας.

**A.Π. 925/2002<sup>213</sup>**

Η αρεοπαγίτική αυτή απόφαση του 2002 για ακόμη μια φορά (βλ. αποφάσεις Α.Π. 1468/1995, Α.Π. 1117/2002, Α.Π. 1022/2003 και Α.Π. 578/2005) επισφράγισε την πλήρη αποδοχή ως αποδεικτικού μέσου το απόσπασμα των ηλεκτρονικά τηρούμενων δεδομένων ενός τραπεζικού λογαριασμού. Η δικονομική σύμβαση των μερών της εκδότριας τράπεζας πιστωτικής κάρτας και του κομιστή της για την ισχύ πλήρους απόδειξης της κίνησης του λογαριασμού από έγγραφο που δεν πληροί τους προβλεπόμενους όρους του εγγράφου κατά το άρθρο 444 παρ. 1 ΚΠολΔ είναι έγκυρη. Όμως κατά το άρθρο 448 ΚΠολΔ η συμφωνία των μερών αποδίδει σε αυτά πλήρη αποδεικτική ισχύ.<sup>214</sup> Υπό αυτά τα δεδομένα καλύπτεται η απαίτηση του άρθρου 623 ΚΠολΔ και η τυχόν οφειλές αποδεικνύονται από τα μηχανογραφικώς τηρούμενα αρχεία της τράπεζας βάσει των οποίων δύναται να εκδοθεί διαταγή πληρωμής κατά τη διαδικασία των άρθρων 624 επ. ΚΠολΔ για το αποδεδειγμένο

<sup>213</sup> Βλ. ΕλλΔνη 2003, 1299 επ.

<sup>214</sup> Βλ. άρθρο 448 ΚΠολΔ *Τέντες*, σε *Κεραμέα/Κονδύλη/Νίκα* Ερμηνεία του ΚΠολΔ, τ. Ι, 2000, 805. .

οφειλόμενο ποσό. Η ανάδειξη των τηρούμενων από την τράπεζα αρχείων ως προς την κίνηση του λογαριασμού επέχει θέση ιδιωτικού εγγράφου από τη συμβατική συμφωνία των μερών και ως εκ τούτου δύναται να πιστοποιεί τυχόν οφειλές και να εκδοθεί διαταγή πληρωμής για τα αποδεδειγμένα οφειλόμενα ποσά.

## **Α.Π. 1117/2002**

Η παρούσα απόφαση αφορά στην εκδίκαση αίτησης αναίρεσης του πιστωτικού ιδρύματος «Α. Τράπεζα Ανώνυμος Εταιρία» για αναίρεση της απόφασης 208/2001 του Εφετείου Δωδεκανήσου. Ο Α.Π. έκανε δεκτή την αίτηση αυτή παραπέμποντας την επανεκδίκαση της υπόθεσης από το ίδιο ως άνω Εφετείο. Κρίσιμο νομικό ζήτημα της απόφασης αποτελούν οι διατάξεις των άρθρων 623 ΚΠολΔ και 624 έως 634 του ιδίου κώδικα. Εν προκειμένω για να ζητηθεί έκδοση διαταγής πληρωμής πρέπει η οφειλή να αποδεικνύεται με δημόσιο ή ιδιωτικό έγγραφο. Καθώς επίσης πρέπει να επισυνάπτονται στην αίτηση όλα τα σχετικά έγγραφα που να αποδεικνύουν την απαίτηση και το ύψος της. Στη γενική έννοια των χρηματικών απαιτήσεων εντάσσονται και οι απαιτήσεις που προκύπτουν από κατάλοιπο κλεισθέντος αλληλόχρεου λογαριασμού. Εφόσον πληρούνται οι θετικές προϋποθέσεις που τάσσονται από το άρθρο 623 ΚΠολΔ, τότε ακολουθείται η διαδικασία έκδοσης διαταγής πληρωμής κατά τα άρθρα 624 επ. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας απόφασης του Α.Π. έγκειται στο γεγονός ότι οι απαιτήσεις, όπως παρουσιάστηκαν από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή της Τράπεζας, αποτελούν πρωτότυπα έγγραφα. Η τήρηση εγγράφων στη μνήμη του υπολογιστή και η εξαγωγή αποσπασμάτων αυτών καλύπτουν τις προϋποθέσεις του νόμου. Ακόλουθα δε η επικύρωση των αποσπασμάτων από αρμόδιους τραπεζικούς υπαλλήλους αρκεί να προσδώσει σε αυτά την αποδεικτική αξία του ιδιωτικού εγγράφου του άρθρου 623 ΚΠολΔ. Μάλιστα όπως υποστηρίχθηκε από τον Α.Π. οι εκτυπώσεις από τη μνήμη του η/υ αποτελούν πρωτότυπα έγγραφα και όχι αντίγραφα και επομένως δεν απαιτείται επικύρωσή τους από δημόσια αρχή ή δικηγόρο. Εν κατακλείδι, τα μηχανογραφικά τηρούμενα εμπορικά βιβλία της Τράπεζας ισοδυναμούν με τα πρωτότυπα ιδιωτικά έγγραφα. Επομένως, η κίνηση του λογαριασμού ορθά αποδεικνύεται πλήρως από τη μηχανοργάνωσή της.



**Α.Π. 1022/2003<sup>215</sup>**

Η προκείμενη απόφαση ενδιαφέρει εδώ ως προς την απόδειξη του κατάλοιπου κλεισθέντος αλληλόχρεου λογαριασμού. Το νομικό αυτό ζήτημα απασχόλησε τον Α.Π., ο οποίος απεφάνθη ότι ακριβώς δύναται η τράπεζα να εκδώσει αποσπάσματα από τα μηχανογραφικά τηρούμενα αρχεία της, τα οποία αποδεικνύουν κατά πρωτότυπο τρόπο τις χρηματικές απαιτήσεις της έναντι του οφειλέτη. Ως εκ τούτου δεν απαιτείται η επικύρωση αυτών των εγγράφων από αρμόδια αρχή ή δικηγόρο (άρθρα 449 ΚΠολΔ και 52 Ν.Δ. 3026/1954). Η θεώρηση αυτή του Α.Π. αναδεικνύει σε υπερθετικό βαθμό μια νέα κρίση και τάση για τα έγγραφα. Το πρωτότυπο των τηρούμενων βιβλίων, ήδη αρχείων σε μηχανογραφημένη μορφή, καλύπτει πλέον τις σύγχρονες συναλλαγές στον τραπεζικό και όχι μόνο τομέα. Η δε παγίωση μιας τέτοιας θέσης αποτελούσε ζητούμενο των νέων συναλλακτικών πρακτικών η οποία τώρα επισφραγίζεται με την ενλόγω απόφαση.

**ΜΠρΑθ. 1963/2004**

Η συγκεκριμένη απόφαση ασχολείται με το θέμα των ηλεκτρονικών εγγράφων, ιδίως του ηλεκτρονικού μηνύματος αλληλογραφίας.<sup>216</sup> Δυστυχώς δεν έχει ληφθεί υπόψη η νομοθεσία περί ηλεκτρονικών υπογραφών, όπως αυτή είχε νωρίτερα τεθεί σε ισχύ με το Π.Δ. 150/2001. Εδώ θα παρουσιαστεί η απόφαση, με έμφαση στο ζήτημα του τύπου του ηλεκτρονικού εγγράφου, υπό το πρίσμα του σύγχρονου πλέον νομοθετικού πλαισίου.

Ήδη στο σκεπτικό της απόφασης δίνεται ορισμός του ηλεκτρονικού εγγράφου: «ως ηλεκτρονικό έγγραφο θεωρείται το σύνολο των εγγράφων δεδομένων στο μαγνητικό δίσκο ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή, τα οποία αφού γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας από την κεντρική μονάδα επεξεργασίας, αποτυπώνονται με βάση τις εντολές του προγράμματος, κατά τρόπο αναγνώσιμο από τον άνθρωπο, είτε στην οθόνη του μηχανήματος, είτε στον προσαρμοσμένο εκτυπωτή του...».<sup>217</sup> Από τον περιγραφικό αυτό ορισμό συνάγεται η κρίσιμη συμβολή της τεχνολογίας στη

<sup>215</sup> Βλ. ΕλλΔνη 2004, 90 επ.

<sup>216</sup> Το κείμενο της απόφασης αντλήθηκε από το site του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών: [www.dsa.gr](http://www.dsa.gr). Επίσης βλ. ΝοΒ 2005, 1637 επ.

<sup>217</sup> Το κείμενο εντός εισαγωγικών αποτελεί απόσπασμα της απόφασης ΜΠρΑθ 1963/2004.

δημιουργία του ηλεκτρονικού εγγράφου και στην υπόστασή του. Σε συνδυασμό όμως και με τη μη ύπαρξη νομοθετικού ορισμού για τα έγγραφα,<sup>218</sup> θα πρέπει να τονισθεί ότι η αξία τους ουσιαστική και δικονομική εξαρτάται από την υπογραφή που τα συνοδεύει.

Ο κεντρικός ρόλος της υπογραφής επί του εγγράφου το ρυθμίζει και το διαβαθμίζει περαιτέρω. Εκ πρώτης κατά το Π.Δ. το ηλεκτρονικό έγγραφο το οποίο φέρει την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή επέχει θέσης ιδιωτικού εγγράφου, αυτό διότι η υπογραφή του το συνδέει άμεσα και αποκλειστικά με τον εκδότη του, και πιστοποιεί το αναλλοίωτο του περιεχομένου του.

Σε αυτό το νομοθετικό πλαίσιο λοιπόν το μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου δεν έχει υπόσταση ιδιωτικού εγγράφου, ακριβώς λόγω έλλειψης της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής. Η οποιαδήποτε σκέψη περί αντιστοιχίας ηλεκτρονικής διεύθυνσης αλληλογραφίας και προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής αποκλείεται ρητά. Όμως, αποκλείεται παράλληλα και η έννοια της απλής ηλεκτρονικής υπογραφής για τα e-mail. Αυτό συμβαίνει γιατί και σε αυτή την περίπτωση δεν συναντάμε τα χαρακτηριστικά της υπογραφής του άρθρου 2 στοιχείο 1 Π.Δ. 150/2001. Επομένως, το έγγραφο της υπό κρίση απόφασης εξομοιώνεται με το ανυπόγραφο χάρτινο ιδιωτικό έγγραφο. Η περιεχόμενη δήλωση βουλήσεως στο ηλεκτρονικό μήνυμα αλληλογραφίας δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να ληφθεί υπόψη από το δικαστήριο, επειδή δεν πληροί τις προϋποθέσεις των άρθρων 160 ΑΚ και 3 Π.Δ. 150/2001. Θεωρείται ως ανυπόστατη και απολύτως μη δεσμευτική για τον παραλήπτη της.

#### **ΜΠρΑθ. 6302/2004**

Κεντρικό σημείο νομικού προβληματισμού και σε αυτή την απόφαση αποτελεί η έννοια του ηλεκτρονικού εγγράφου.<sup>219</sup> Ομοίως δεν λαμβάνεται υπόψη από το δικαστήριο το ισχύον δίκαιο για το θέμα (Π.Δ. 150/2001).

<sup>218</sup> Σημειώνεται ότι τόσο στις κοινοτικές Οδηγίες για τις ηλεκτρονικές υπογραφές και το ηλεκτρονικό εμπόριο, όσο και στα αντίστοιχα νομοθετικά κείμενα ενσωμάτωσής τους δεν απαντάται ορισμός του ηλεκτρονικού εγγράφου, μολονότι παρατίθενται σειρά ορισμών άλλων εννοιών.

<sup>219</sup> Το κείμενο της απόφασης φιλοξενείται στην ιστοσελίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών ό. π. Ακόμη βλ. Αρμ. 2005, 239 επ.

Εσφαλμένα λοιπόν προσδιορίζεται η έννοια του ηλεκτρονικού εγγράφου. Μάλιστα, από την απόφαση προκύπτει ταύτιση του μηνύματος ηλεκτρονικής αλληλογραφίας με το ιδιωτικό έγγραφο. Ενώ ακόμη φαίνεται πως γίνεται δεκτή η σύναψη συμβάσεων με την αποστολή e-mail. Όπως εκτέθηκε ανωτέρω με αφορμή την ΜΠρΑθ. 1963/2004, τόσο από τεχνικής απόψεως, όσο και κυρίως από νομοθετικής, το μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου αποτελεί ένα ανυπόγραφο έγγραφο με ότι αυτό συνεπάγεται κάθε φορά. Έτσι και στην προκειμένη περίπτωση δεν μπορεί να καλύψει τις προϋποθέσεις του ιδιωτικού εγγράφου όταν ελλείπει από το περιεχόμενό του η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή.

Επίσης, η ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας, όπως αυτή εμφανίζεται να συνοδεύει το σχετικό ηλεκτρονικό μήνυμα, δεν μπορεί να εξισωθεί προς την ιδιόχειρη υπογραφή για τεχνικούς λόγους (έλλειψη ασφάλειας) ως προς το πρόσωπο του υπογράφοντος και ως προς το αναλλοίωτο του περιεχομένου, λειτουργίες οι οποίες χαρακτηρίζουν τις ηλεκτρονικές υπογραφές, μάλιστα σε μέγιστο βαθμό τις προηγμένες ηλεκτρονικές υπογραφές. Η νομοθετική πρόβλεψη είναι απολύτως σαφής, οι διαδικασίες παραγωγής και τα έννομα αποτελέσματα της ηλεκτρονικής υπογραφής είναι συγκεκριμένα χωρίς να επιτρέπονται παρεκκλίσεις για το θέμα αυτό. Επομένως, το ηλεκτρονικό μήνυμα αλληλογραφίας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιωτικό έγγραφο στις περιπτώσεις που δεν συνοδεύεται από την ηλεκτρονική υπογραφή του άρθρου 2 Π.Δ. 150/2001.

## **Α.Π. 578/2005**

Με την απόφαση αυτή αναιρέθηκε η προσβαλλόμενη απόφαση του Εφετείου Δυτικής Μακεδονίας 57/2004. Η αναιρεσείουσα Ανώνυμη Τραπεζική Εταιρία «ALPHA ΤΡΑΠΕΖΑ Α.Ε.» στην διαδικασία ενώπιον του Α.Π. και έναντι των αναιρεσίβλητων 1. Τ. ομόρρυθμη εταιρεία με την επωνυμία «ΜΠΑΛΑΒΗΣ Ι. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ κ ΣΙΑ Ο.Ε.», 2. Δ. Μ. του Ι. και 3. συζύγου Δ. Μ. ατομικά και ως ομορρύθμων μελών και διαχειριστών της ανωτέρω ομορρύθμου εταιρείας πέτυχε την ανωτέρω αναιρετική απόφαση.

Από το σκεπτικό της αναιρετικής απόφασης συνάγεται ότι ομοίως με την Α.Π. 1117/2002 για την έκδοση διαταγής πληρωμής αρκεί η εξαγωγή εγγράφων όπως αυτά τηρούνται στα μηχανογραφημένα έγγραφα των η/υ της Τράπεζας. Η εκτύπωση λοιπόν αποσπασμάτων από τα τηρούμενα αρχεία αποτελεί ιδιωτικό έγγραφο και

πλήρη απόδειξη των χρηματικών απαιτήσεων κατά του οφειλέτη. Τα προσκομιζόμενα αποσπάσματα από τη μνήμη των η/υ της επισπεύδουσας Τράπεζας αντιστοιχούν προς το ιδιωτικό έγγραφο που προβλέπει το άρθρο 623 ΚΠολΔ για την απόδειξη των οφειλόμενων απαιτήσεων και εν συνεχεία την έκδοση διαταγής πληρωμής σε βάρος του οφειλέτη. Από την άλλη θεωρήθηκε από τον Α.Π. ότι επειδή οι προαναφερόμενες εκτυπώσεις επέχουν θέσης ιδιωτικού εγγράφου και μάλιστα πρωτοτύπου δεν πρέπει να συνοδεύονται από επικύρωση δημόσιας αρχής ή δικηγόρου.

#### **Α.Π. 2154/2005**

Η προκείμενη απόφαση του ΣΤ΄ Ποινικού Τμήματος του Α.Π. απορρίπτει αίτηση του Κ. Μ. του Β. για αναίρεση της υπ' αρ. 2477/2004 απόφασης του Τριμελούς Εφετείου Αθηνών. Το ενδιαφέρον στην απόφαση αυτή εστιάζεται στην αξιολόγηση του δημόσιου εγγράφου. Το έγγραφο του η/υ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 13 γ' εδ. β' ΠΚ, αποτελεί το μέσο εκείνο στο οποίο με ηλεκτρονικό ή άλλο τρόπο επεξεργασίας θα εγγραφούν, αποθηκευτούν, παραχθούν ή αναπαραχθούν στοιχεία και εν τέλει με βάση αυτό θα αποδειχθούν γεγονότα έννομης σημασίας. Η επεξεργασία που εκτέλεσε ο αναιρεσείων στα μαγνητικά αρχεία της υπηρεσίας στην οποία υπηρετούσε επέφερε τη νόθευση των ορθών στοιχείων και την αντικατάστασή τους με αναληθή. Η όλη διαδικασία επιτεύχθηκε με τη βοήθεια η/υ. Πάντως είναι γεγονός ότι η μεταβολή που επιθυμούσε ο αναιρεσείων μολονότι δεν εξωτερικεύτηκε με την έκδοση του εγγράφου προς όφελος του συγκατηγορουμένου του συντελέστηκε και η νόθευση ως αδίκημα επιβεβαιώθηκε. Από την άλλη και σύμφωνα με την απόφαση το κύρος του εγγράφου δεν έχει σημασία, το ίδιο χωρίς σημασία είναι και η εξολοκλήρου ή μη συμπλήρωσή του. Σε αυτό το σημείο η ελαστικότητα της προσέγγισης, όπως εμπεριέχεται στο σκεπτικό της απόφασης, επιβεβαιώνει τη θέση της ευέλικτης αξιολόγησής του. Δηλαδή, στερεότυπα του κύρους και της συμπλήρωσης του εγγράφου δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία, όσο κυρίως η ικανότητά του ως μέσο να περιλαμβάνει πληροφορίες κάθε είδους που να μπορούν να αποδεικνύουν στοιχεία έννομης σημασίας.

**A.Π. 2234/2005**

Ο Α.Π. απέρριψε την αίτηση αναίρεσης του αναιρεσεύοντος Π. Τ.. Ο ένοχος κατά την απόφαση 818-818 α/2003 του Τριμελούς Εφετείου Πειραιώς έκανε χρήση πλαστού εγγράφου το οποίο καταρτίστηκε από άγνωστο δράστη. Το αυτοτελές αυτό έγκλημα της χρήσης πλαστού ή νοθευμένου εγγράφου από εκείνον ο οποίος εν γνώσει του το χρησιμοποιεί και όχι από εκείνον ο οποίος το κατήρτισε προβλέπεται από την παρ. 2 του άρθρου 216 ΠΚ. Συνδυαστικά από τον ορισμό του εγγράφου όπως αυτός εμπεριέχεται στο άρθρο 13 περ. γ' ΠΚ και κατά τα πραγματικά περιστατικά της απόφασης προκύπτει χρήση αντιγράφου φωτοτυπίας. Τέτοιου είδους αντίγραφο εγγράφου περιλαμβάνεται στον γενικό ορισμό της ανωτέρω διάταξης. Η χρήση της τεχνολογίας και η παραγωγή αντιγράφων με τη μορφή της φωτογραφικής απεικόνισης γίνεται δεκτή κατά τα αναφερόμενα στον ορισμό των εγγράφων. Μάλιστα δε έγινε αποδεκτή η χρήση της μη επικυρωμένης φωτοτυπίας η οποία συνιστά έγγραφο ικανό να αποδείξει ότι και το πρωτότυπο, δηλαδή το γεγονός με την έννομη σημασία. Περαιτέρω κατά τη διαδικασία αναπαραγωγής του πρωτοτύπου με τη φωτοτυπική μέθοδο δολίως επιτεύχθηκαν αλλοιώσεις όπως συνέβη στην προκειμένη περίπτωση. Η πράξη αυτή συνιστά δημιουργία νέου πλαστού εγγράφου και ειδική μορφή χρήσεως πλαστού εγγράφου (Ολ. Α.Π. 2/2002). Εν όψει των όσων εκτέθηκαν, η ανεπικύρωτη φωτοτυπία εγγράφου αποτελεί έγγραφο με όλα τα χαρακτηριστικά του ως συστατικού και αποδεικτικού μέσου.

**A.Π. 203/2006<sup>220</sup>**

Με το πρόσφατο αυτό νομολογιακό παράδειγμα το Δ' Πολιτικό Τμήμα του Α.Π. απέρριψε την αίτηση αναίρεσης των αναιρεσεύοντων. Ειδικά όσον αφορά τον τρίτο λόγο αναίρεσης παρουσιάζεται το ζήτημα της υπόστασης του παραγόμενου με τηλεομοιοτυπία εγγράφου (fax). Η παροχή εξουσιοδότησης με απλή επιστολή σε περίπτωση ψηφοφορίας, όπως στην προκειμένη απόφαση, ισοδυναμεί κατά το σκεπτικό του Α.Π. με οποιαδήποτε μορφή δύναται να περιβληθεί ο τύπος της επιστολής και με οποιοδήποτε μέσο αποστολής της. Πράγματι, η φράση «απλή επιστολή» δεν προβλέπει ούτε τη μορφή εγκυρότητας της εντολής, αλλά ούτε και

---

<sup>220</sup> ΕλλΔνη 2006, 833 επ.

περιορίζει τα χρησιμοποιούμενα μέσα για την αποστολή της. Αποτελεί γεγονός η πλήρης ένταξη του παραγόμενου αντιγράφου με την ανωτέρω μέθοδο τηλεομοιοτυπίας στις μηχανικές απεικονίσεις του άρθρου 444 παρ. 3 ΚΠολΔ.<sup>221</sup> Η απαρίθμηση του άρθρου είναι ενδεικτική, όπως υποδηλώνεται στο κείμενό του. Εξάλλου, δεν θα ήταν δυνατή ούτε και ασφαλής η ένταξη όλων των μέσων και μεθόδων τουλάχιστον των μηχανικών απεικονίσεων. Ακόμη ο Α.Π. θεώρησε ότι το έγγραφο τηλεομοιοτυπίας αποτελεί πρωτότυπο. Έτσι η μορφή απεικόνισης ενός εγγράφου σε γραφή με την κλασική έννοια ή άλλη πιστή αναπαραγωγή δεν αποτελούν πρόσχωμα για την αποδοχή νέων μορφών παραγωγής εγγράφων για την ένταξή τους στο πλαίσιο των ιδιωτικών εγγράφων. Περαιτέρω η δυναμική αυτή κρίση του Α.Π. συνάδει και με προτάσεις τις τεχνολογίας που πρόκειται να τεθούν προς χρήση στο μέλλον. Υπό αυτές τις συνθήκες η καινοτόμος αυτή απόφαση θα αποτελέσει οδηγό για μελλοντικές τεχνολογικές εφαρμογές. Η νομιμοποίηση που παρέχεται από την ενλόγω απόφαση στην ισοδυναμία των εγγράφων τηλεομοιοτυπίας προς τα ιδιωτικά έγγραφα επιτρέπει την είσοδο και άλλων μορφών εγγράφων στην κλασική έννοια των ιδιωτικών με πολλαπλές συνέπειες στις καθημερινές μας δραστηριότητες. Εξάλλου και η αντίθετη θέση του μειοψηφούντος εισηγητή δέχεται ανεπιφύλακτα την αναγνώριση του fax ως ιδιωτικού εγγράφου. Η επισημείωση όμως που διατυπώθηκε ως προς την ασφάλεια και το αναλλοίωτο του κειμένου του, δεν μετέβαλαν τη θέση της πλειοψηφίας, γεγονός που καταδεικνύει ότι η ακολουθούμενη διαδικασία αποστολής τηλεομοιοτυπίας συνάδει με τις γενικές αρχές του ιδιωτικού εγγράφου του οποίου εν τέλει αποτελεί μέρος.

## 9.2. ΣΥΝΟΨΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Από τη σύντομη παρουσίαση των ανωτέρω αποφάσεων του Α.Π. προκύπτει μια σειρά στοιχείων σχετικών με το έγγραφο όχι τόσο στη στενή μορφή του ηλεκτρονικού όσο κυρίως σε ευρύτερες πληροφοριακές εκφάνσεις του. Τα συμπεράσματα που συνάγονται από τις ενλόγω αποφάσεις αναδεικνύουν το εύρος του εγγράφου ως προς τις μορφές που αυτό μπορεί να λάβει. Τη συμβολή της τεχνολογίας στη διαμόρφωση της έννοιάς του και την τελική αποδοχή του ως έγκυρου συστατικού και αποδεικτικού τύπου. Τα συμπαγή νομοθετικά στεγανά έχουν

<sup>221</sup> Για άρθρο 444 ΚΠολΔ *Τέντες*, σε *Κεραμέα/Κονδύλη/Νίκα* Ερμηνεία του ΚΠολΔ, τ. Ι, 2000, 799.

πλέον εκλάβει το έγγραφο ιδιωτικό και δημόσιο ως μορφή έκφρασης με ιδιαίτερη επιρροή της τεχνολογίας στη δόμησή του.

Από πλευράς αστικού δικαίου από τις ανωτέρω αποφάσεις προκύπτει μια ελαστικότητα στην αποδοχή του εγγράφου. Έγγραφα τα οποία προέρχονται από φωτοτυπική ή άλλη επεξεργασία με τη συμβολή ηλεκτρονικών υπολογιστών εντάσσονται στο πεδίο του συστατικού και αποδεικτικού τύπου των ιδιωτικών εγγράφων. Εκτός των ρυθμίσεων για τα ηλεκτρονικά έγγραφα, στη νομολογία αντιμετωπίζονται ως μορφή νέου τύπου εγγράφου και όσα συστήνονται με τη συνδρομή της τεχνολογίας. Για παράδειγμα φωτοτυπικά αντίγραφα εγγράφων ή τηλεομοιοτυπίες υπό προϋποθέσεις δύνανται να συνιστούν έγγραφο τύπο.

Από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου ο γενικός κανόνας που συμπεριλαμβάνεται στο άρθρο 13 εδ. γ' ΠΚ, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το Ν. 1805/1988, επιτρέπει μια ευρύτερη αναγνώριση εγγράφων τα οποία καταρτίζονται με τεχνολογικά μέσα. Έτσι, αντίγραφα εγγράφων που παράγονται με τη φωτοαντιγραφική μέθοδο, ακόμη έγγραφα τα οποία αποστέλλονται με τη μέθοδο της τηλεομοιοτυπίας (Fax) αποτελούν έγγραφα που παρέχουν πλήρη απόδειξη ως προς το περιεχόμενό τους. Κατ' επέκταση δύνανται να αποτελέσουν και μέσα εκδήλωσης αξιόποινης πράξης. Σε κάθε περίπτωση η εισαγωγή του τροποποιηθέντος άρθρου 13 εδ. γ' ΠΚ επέφερε σημαντικές μεταβολές σε ουσιαστικό και δικονομικό επίπεδο. Η εμφανής συνεισφορά της νέας διάταξης έγκειται όχι μόνο στη λεκτική διεύρυνση του όρου «έγγραφο» αλλά στην ουσιαστική εξέλιξη και πρακτική του χρήση.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συμβολή της τεχνολογίας σε ποικίλες εφαρμογές της καθημερινής μας ζωής αποτελεί πλέον αναμφισβήτητη πραγματικότητα. Δικαιολογημένα συνεπώς διεθνείς οργανισμοί, κράτη, φορείς, επιχειρήσεις και ιδιώτες θέτουν προτεραιότητα σε νομικά ζητήματα σχετικά με το διαδίκτυο.

Θεωρούμε ότι μέχρι σήμερα έχουν επιλυθεί αρκετά προβλήματα που συνδέονται με το διαδίκτυο. Οφείλουμε όμως να δώσουμε περισσότερη έμφαση στη διεθνή συνεργασία, στην προστασία των καταναλωτών και στη συνέργεια τεχνολογίας με τη νομική επιστήμη. Η διαφορετική δικαιοσύνη κουλτούρα πρέπει να συγκλίνει, ώστε να αποτελέσει κλείδα ενοποίησης με προβολή στον αναδυόμενο κλάδο του ηλεκτρονικού δικαίου.

Η εξέταση θεμάτων όπως τα ψηφιακά έγγραφα αναδεικνύουν την εκτεταμένη επίδραση της τεχνολογίας στη διαμόρφωση των σύγχρονων συναλλακτικών πρακτικών. Παράλληλα, διαφαίνεται η άρρηκτη σχέση μεταξύ εγγράφου και υπογραφής, η ιδιαιτερότητα χρήσης τους και η τελική αλληλεξάρτησή τους στην ολοκλήρωση του ηλεκτρονικού εγγράφου, ως συστατικού της ηλεκτρονικής δικαιοπραξίας.

Πέρα όμως από τις όποιες διευκολύνσεις που μας παρέχονται σε τεχνολογικό επίπεδο, πρέπει να τονίσουμε ότι η εξελιγμένη τεχνολογία απαιτεί εξειδικευμένες γνώσεις από τους χρήστες, γεγονός που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα ακόμη για τις απλές ηλεκτρονικές επικοινωνίες και συναλλαγές. Επιπλέον, το κόστος των καινοτομιών επιβαρύνει τον τελικό χρήστη, ο οποίος επωφελείται μεν από τις τεχνολογικές εφαρμογές, χωρίς όμως να εξασφαλίζεται πλήρως όσον αφορά στο απόρρητο των επικοινωνιών, στη διαχείριση των προσωπικών δεδομένων, καθώς και στην πιστότητα των διακινούμενων ηλεκτρονικών δεδομένων.

In fine, οι σύγχρονες τάσεις για την αναμόρφωση του δικαίου αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα. Στόχος αυτών των αλλαγών πρέπει να είναι η ολοκληρωμένη κάλυψη νομικών θεμάτων, όπως εισάγονται από τη διαδικτυακή χρήση. Πρωτεύουσα σημασία θα πρέπει όμως να αποδίδεται όχι στην ποσοτική αναθεώρηση των κλασικών κανόνων δικαίου, όσο κυρίως σε ποιοτικές νομοθετικές παρεμβάσεις με σκοπό την απρόσκοπτη λειτουργία των εννοιών και των θεσμικών λειτουργιών του όλου δικαιοσύνης συστήματος σε εθνικό, κοινοτικό, αλλά και διεθνές επίπεδο.



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ, ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

1. *Αλεξανδρίδου Ελίζα*, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου. Σάκκουλας Αθήνα Θεσσαλονίκη 2004.
2. *Ανθιμος Απόστολος* (επιμέλεια), Ψηφιακή τεχνολογία και δίκαιο. Σάκκουλας Αθήνα Θεσσαλονίκη 2004.
3. *Γεωργιάδης Απόστολος*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 1997.
4. *Γεωργιάδης Γεώργιος*, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του διαδικτύου. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 2003.
5. *Δελούκα – Ιγγλέση Κορνηλία*, Νομικά Θέματα Ηλεκτρονικού Εμπορίου. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 2005.
6. *Ιγγλεζάκης Ιωάννης*, Το νομικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου. Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2003.
7. *Καράκωστας Ιωάννης*, Δίκαιο & Internet (Νομικά ζητήματα του διαδικτύου). Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2003 (2<sup>η</sup> έκδοση).
8. *Κεραμέας/Κονδύλης/Νίκας*, Ερμηνεία του ΚΠολΔ τ. Ι 2000.
9. *Μανιώτης Δημήτριος*, Η ψηφιακή υπογραφή ως μέσο διαπιστώσεως της γνησιότητας των εγγράφων στο αστικό δικονομικό δίκαιο. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα 1998.
10. *Μανιώτης Δημήτριος*, Η σύναψη της ηλεκτρονικής συμβάσεως και η ευθύνη των παρεχόντων συνδρομή στην κατοχύρωση της γνησιότητας και του αναλλοίωτου των ηλεκτρονικών εγγράφων. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 2003.
11. *Παϊσίδου Νικολέττα*, Η επίδειξη εγγράφων στην πολιτική δίκη. Σάκκουλας Αθήνα Θεσσαλονίκη 2006.
12. *Πιτσιρίκος Ιωάννης*, Σύγχρονα μέσα επικοινωνίας (τηλεομοίτυπο, τηλετύπημα, ηλεκτρονικό έγγραφο) για την κατάρτιση τυπικών δικαιοπραξιών ως ζήτημα της σχέσεως έγγραφου τύπου και δικαιοπραξίας. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα 2002.

13. Σιδηρόπουλος Θεόδωρος, Το δίκαιο του διαδικτύου. Σάκκουλας Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003.
14. Χριστοδούλου Κωνσταντίνος, Ηλεκτρονικά έγγραφα και ηλεκτρονική δικαιοπραξία. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα 2001.
15. Ψούνη – Ζορμπά Νίκη, Δήλωση βουλήσεως μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ένταξη στο σύστημα του Α.Κ. - Δυνατότητες ακύρωσης. Σάκκουλας Θεσσαλονίκη 1988.
16. Baumer David, Poindexter J Carl, Cyberlaw & E-Commerce. McGraw-Hill New York 2002.
17. Trabucchi Alberto, Istituzioni di Diritto Civile, Cedam Padova Edizione 1999.

## ΜΕΛΕΤΕΣ, ΑΡΘΡΑ

1. Αλεξανδροπούλου – Αιγυπτιάδου Ευγενία, Ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πεδίο της τραπεζικής δραστηριότητας. (Νομικό πλαίσιο). Αρμ. 2004 σελ. 1377 επ.
2. Δούβλης Βασίλης, Οι τάσεις ενοποίησης του περιουσιακού δικαίου και ο ρόλος του εμπορικού δικαίου. ΧρΙΔ 2005 σελ. 961 επ.
3. Ιγγλεζάκης Ιωάννης, Οι νομικές ρυθμίσεις για τις ψηφιακές υπογραφές – Η Οδηγία 1999/93/ΕΚ και οι εθνικές νομοθεσίες. ΕπισκΕμπΔ 6 (2000) σελ. 619 επ.
4. Καραδημητρίου Κοσμάς, Ηλεκτρονικές υπογραφές: προβλήματα και σκέψεις με αφορμή το Π.Δ. 150/2001. Αρμ. 2002 σελ. 1535 επ.
5. Καράκωστας Ιωάννης, Βασικά ζητήματα προστασίας του καταναλωτή στο διαδίκτυο. ΔΕΕ 2004 σελ. 499 επ.
6. Καράσης Μαριάνος, Τα όρια της ελεύθερης κοινωνικής δράσεως στο Διαδίκτυο («Χώρος ελεύθερος δικαίου»; Η «κενά του νόμου»;). ΕπισκΕμπΔ. Β/2005 σελ. 281 επ.
7. Κουτσούλης Στέλιος, Παρατηρήσεις σε ΜΠρΑθ 1327/2001, ΔΕΕ 2001, σελ. 377 επ.
8. Κουτσούμπας Θεόδωρος, Ηλεκτρονικό εμπόριο – Νομικοί προβληματισμοί στα πλαίσια εφαρμογής των κοινοτικών και εθνικών ρυθμίσεων. ΔΕΕ 4/2006 σελ. 376 επ.

9. *Κουτσούμπας Θεόδωρος*, Προστασία καταναλωτή στην εξ αποστάσεων εμπορεία χρηματοοικονομικών προϊόντων σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό και Εθνικό Δίκαιο. ΧρΙΔ Ε/2005 σελ. 953 επ.
10. *Λιναρίτης Ιωάννης*, Η νομοθετική ρύθμιση των ηλεκτρονικών υπογραφών μετά την ενσωμάτωση της Οδηγίας 99/93 της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ελληνικό δίκαιο με το Π.Δ. 150/2001. ΔΕΕ 2002 σελ. 257 επ.
11. *Μακρής Σπύρος*, Η προστασία του καταναλωτή στα πλαίσια του ηλεκτρονικού εμπορίου μετά τη μεταφορά των Οδηγιών 97/7/EK και 2000/31/EK στο ελληνικό δίκαιο. ΔΕΕ 2004 σελ. 882 επ.
12. *Μιχαηλίδου Χρυσούλα*, Το πρόβλημα της ηλεκτρονικής υπογραφής. Δίκη 31 (2000) σελ. 1188 επ.
13. *Πανάγου Θεόδωρος*, Το ηλεκτρονικό διοικητικό έγγραφο δημιουργία και διαχείριση. ΝοΒ 54 σελ. 161 επ.
14. *Σπυρόπουλος Στέργιος*, Η διάκριση των παρόχων υπηρεσιών στο διαδίκτυο και η οριοθέτηση της ευθύνης τους με βάση την κοινοτική Οδηγία 2000/31/EK για το ηλεκτρονικό εμπόριο. ΔιΜΕΕ 3/2005 σελ. 372 επ.
15. *Χάνος Αντώνιος*, Δίκαιο και τεχνολογική εξέλιξη στην κοινωνία των πληροφοριών – Με παράδειγμα το διοικητικό δίκαιο – ΕΕΝ 2000 σελ. 7 επ.
16. *Χριστοδούλου Κωνσταντίνος*, Ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου ιδιαιτερότητες του καθεστώτος των ηλεκτρονικών δικτύων. Δ 2004 σελ. 417 επ.
17. *Aalberts Babette, Van der Hof Simone*, Digital signature blindness. Analysis of legislative approaches toward electronic authentication, November 1999.
18. *Blanke M. Jordan*, Canned Spam: New State and Federal Legislation Attempts to Put a Lid On It. 7 Comp. L. Rev. & Tech. J. 305 (2004).
19. *Blythe Stephen*, Digital signature law of the United Nations, European Union, United Kingdom and United States: Promotion of growth in e-commerce with enhanced security. 11 Rich. J. L. & Tech. 2.
20. *Cobos Shelley*, A Two – Tiered Registry System To Regulate Spam. 2003 UCLA J. L. & Tech. 5.
21. *Coran J. Steven*, The anticybersquatting consumer protection act's in rem personam provision: making American trademark law the law of the internet? Hofstra Law Review Vol 30:169 2001.

22. *Dumortier Jos*, Legal status of Qualified Electronic Signatures in Europe. Securing Electronic Business Processes. S. Paulus, N. Pohlmann, H. Reimer, Vieweg 2004 p. 281-289.
23. *Dumortier Jos*, The European Directive 1999/93/EC on a Community Framework for Electronic Signatures. Law and Electronic Commerce Series, Vol. 14, Kluwer Law International, p. 33-65. K.U. LEUVEN – ICRI.
24. *Epstein Julian*, Cleaning up a mess on the web: a comparison of federal and state digital signatures laws. N. Y. U. J. Legis & Pub. Pol'y vol. 5: 491 2002.
25. *Fogo Credence*, The postman always rings 4.000 times: New approaches to curb spam. 18 John Marshall J. of Comp. & Info. Law 2000.
26. *Gamberale Roberta*, Le problematiche legali del commercio elettronico. Giurisprudenza Italiana, 2-2001 p. 417-425.
27. *Gotfredson Garen*, Business-to-Business internet purchasing exchanges: the promises and antitrust risks of a new e-commerce platform. 2 Minn. Intell. Prop. Rev. 107 (2001).
28. *Graziosi Andrea*, La nuova efficacia probatoria del documento informatico. Rivista Trimestrale di diritto e procedura civile, Marzo 2003, p. 53-80.
29. *McCullagh Adrian*, Caelli William, Little Peter, Signature stripping: A digital dilemma. JILT 2001 (1).
30. *Mossoff Adam*, Spam-Oy, it's such a nuisance! 19 Berk.Tech.L.J. 625 (2004).
31. *O' Hara Erin Ann*, Choice of law for internet transactions: the uneasy case for online consumer protection. University of Pennsylvania Law Review Vol. 153 June 2005 NO. 6. p 1883-1950.
32. *Oostenrijk van Lloyd S.*, Paper or plastic?: electronic discovery and spoliation in the digital age. Houston law Review 42:4 2005 p. 1163-1203.
33. *Pappas Christopher William*, Comparative U.S. & E.U. approaches to e-commerce regulation: Jurisdiction, Electronic contracts, Electronic signatures and Taxation. Denv. J. Int'l. L. & Pol'y, Vol. 31:2 p. 325.
34. *Pierotti P. Neal*, Does internet information count as a printed publication? IDEA The Journal of Law and Technology Vol 42 – Num. 2 (2002) p. 249-278.
35. *Salter W. Sarah*, E-Commerce and international taxation. New Eng. J. of Int'l & Comp. Law vol. 8:1 2002.

36. *Smith Adam*, E-Commerce in the new century. New Eng. J. of Int'l & Comp. Law vol. 8:1 2002.
37. *Spyrelli Christina*, Electronic signatures: A transatlantic bridge? An EU and US legal approach towards electronic authentication. JILT 2002 (2).
38. *Thurlow Harry*, Electronic contracts in the United States and the European Union: Varying approaches to the elimination of paper and per. EJCL 5.3 Nov. 2001.
39. *Towle K. Holly*, E-signatures – Basics of the U.S. structure. Houston law Review 38:921 2001.
40. *Wiesemann Hans Peter, Falletti Elena*, Internet auctions and harmonization. A comparison between Italy and Germany. European Review of Private Law 1-2006 p.3-21.

**NOMΟΛΟΓΙΑ**

Α.Π. 1468/1995

Α.Π. 2/2000

Α.Π. 806/2000

Α.Π. 359/2001

Α.Π. 925/2002

Α.Π. 1117/2002

Α.Π. 1022/2003

Α.Π. 578/2005

Α.Π. 2154/2005

Α.Π. 2234/2005

Α.Π. 203/2006

ΜΠρΑθ. 1963/2004

ΜΠρΑθ. 6302/2004

**ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ**

[www.statistics.gr](http://www.statistics.gr)

[www.pewinternet.org](http://www.pewinternet.org)

[www.eett.gr](http://www.eett.gr)

[www.naftemporiki.gr](http://www.naftemporiki.gr)

[www.icann.org](http://www.icann.org)

[www.wipo.int](http://www.wipo.int)

[www.uncitral.org](http://www.uncitral.org)

[www.dsa.gr](http://www.dsa.gr)

[www.eu.int](http://www.eu.int)

[www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html](http://www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html)

<http://cyber.law.harvard.edu/home/>

[www.spamlaws.com/federal/can-spam.shtml](http://www.spamlaws.com/federal/can-spam.shtml)

[www.cio.noaa.gov/itmanagement/pl106229.pdf](http://www.cio.noaa.gov/itmanagement/pl106229.pdf)

[www.ftc.gov](http://www.ftc.gov)

[www.law.upenn.edu/bll/ulc/fnact99/1990s/ueta99.pdf](http://www.law.upenn.edu/bll/ulc/fnact99/1990s/ueta99.pdf)